tarih VE toplum

35.000TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ EYLÜL 1993

117
İletişim Yayınları

tarih ve toplum

Okuyucu Mektupları		2
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	4
Osmanlı İdaresinden Önce Kıbrıs ve Kıbrıslılar	*Dr. M. Âkif Erdoğru*	6
Koleksiyoncunun Dağarcığından	*Ömer Faruk Şerifoğlu*	9
İstanbul'un Köpekleri	*Taner Timur*	10
Osmanlı Postacılığı Üzerine	*İlhan Pınar*	15
Rıza Tevfik'ten Cavid Bey'e Bir Mektup	*Abdullah Uçman*	19
Nâzım Hikmet'in Öyküleştirilmiş Rusya Anıları	*Yücel Demirel*	28
Nurican Efendi'nin Yeni Bulunan Deontoloji Kitabı-II	*Doç. Dr. Nuran Yıldırım*	33
Cemiyet-i Sûfiye	*Mustafa Kara*	39
Tıbhane-i Âmire ve 14 Mart Tıp Bayramı	*Dr. Ayten Altınbaş*	45
Kitabiyat		57
"Halaskârân-ı Zabitân" mı "Halâskâr Zâbitân"mı?	*Erol Şadi Erdinç*	
"Canlı Anıtlar"ın Kapadokya'sı (ya da Yunanlılar ve Kapadokya)	*Herkül Milllas*	
Ukrayna Tarihi	*İlber Ortaylı*	
Komünist Entemasyonal'in İkinci Kongresi, 1920	*Mete Tunçay*	
Âşık Deryami, Yaşamı ve Şiirleri	*Kaya Tuğtekin*	
Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri	*İsmail Güleç*	

Kapak: Klavdios Ptolemaios'un Coğrafya kitabı için orta çağ sonlarında yapılan haritalardan Anadolu. (Napoli Milli Kütüphanesi, Cosmographia.)

EYLÜL 1993 • CİLT 20 • SAYI 117

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Teknik Yönetmen:** Bülent Yolgun
Düzelti: Mustafa Şahin / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Ercan Meriç

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** İletişim Pazarlama A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1993

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62 Fax: 516 12 58
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 425 36 00-425 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 84 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 350.000 TL/yıl - 175.000 TL/6 ay • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Amerika: 78 $/yıl, Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir.
Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 35.000 TL.

tarih ve toplum

OKUYUCULARA MEKTUP

Fatih'in ölümü üzerine

Son aylarda Fatih'in ölümü üzerine *Tarih ve Toplum*'da iki yazı çıktı. Sayın Dr. Turgut Akpınar (*Tarih ve Toplum*, 111(1993), 31-36) ve Prof. Dr. Arslan Terzioğlu (*Tarih ve Toplum*, 115(1993), 24-32'nun araştırmalarında Fatih'in eceliyle öldüğü sonucuna varılmakta ve bu sonuç, daha önce Prof. Dr. M.C. Şehabettin Tekindağ'ın yaptığı ayrıntılı bir çalışmayı doğrular, destekler nitelikte görünmektedir. Amacım bu sonucu tartışmak değil, bir iki küçük eklemede bulunmaktır.

Türkiye'de Fatih'in ölümü üzerindeki tartışmalar, Franz Babinger'in *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı (1432-1481)* başlıklı ünlü eserinin yayınlanmasından ve birkaç Batı diline çevrilmesinden aşağı yukarı on yıl sonra başladı. Çünkü Babinger, bu eserinde Fatih'in İstanbul'dan son seferine çıkarken zehirlenmiş olabileceğinden söz ediyordu. Buna, Fatih'in cesedinin mumyalı olup olmadığı, bunun anlaşılması için mezarının açılmasının gerekli olup olmadığı gibi sorular da eklenince konu, çok geniş ölçüde kamuoyunda ilgi uyandırdı. Basında bir çok yazılar çıktığı gibi İstanbul radyosunda bir açıkoturum dahi düzenlendi. Anısını asla incitmek istemediğim aziz ve rahmetli hocam Prof. Dr. M. C. Şehabettin Tekindağ, derste Fatih'in zehirlendiğini söylediği halde, gerek açıkoturumda gerekse *Tercüman* gazetesinde "Fatih Sultan Mehmet Zehirlenmemiştir" başlığı altında yayınladığı üç yazı dizisinde,[1] tam tersi bir tezi savundu. Böyle bir tutum içine girmesinde öyle sanıyorum ki hocamın F. Babinger'e karşı duyduğu tepkinin önemli bir rolü vardı. Zaten onun eserini oldukça küçümsüyor ve "Hammer'in bir özeti" biçiminde değerlendiriyordu.

Tarih ve Toplum'da çıkan her iki yazı, çok önemli kaynak ve araştırmalara dayanmakla birlikte, Venedik Cumhuriyeti'nin Fatih'i zehirletmek için yaptığı girişimleri kapsayan ve Compte L. de Mas Latrie tarafından yayınlanan belgeler ihmal edilmiştir.[2] Terzioğlu'nun Neşrî Tarihi'nden yaptığı alıntı ise insanı şaşırtmaktadır. Şöyle ki Neşri'nin Türk Tarih Kurumunca iki cilt halinde basılan *Cihannüma*'sı Fatih'in ölümü için düşürülen tarihle sona ermektedir. Bundan sonraki bölümler, kurumun yayınladığı metinde yoktur.Oysa Terzioğlu, bu yayını kaynak göstermekte fakat orada bulunmayan bölümleri de aktarmaktadır. Acaba bu alıntılar nereden yapılmıştır? Fr. Taeschner'in yayınladığı Menzel ve Manisa nüshaları[3] tamdır. Ancak Terzioğlu bunları kaynak göstermiyor, eksik bir yayını esas alıp orda olmayan bölümleri de ekliyor. Biz, kullandığımız kaynakları doğru dürüst gösteremiyor, makale ayrıbasımlarını kitap sanıyoruz. Fakat yıllardan beri Babinger'i kullandığı kaynakları göstermedi diye eleştirip duruyoruz.

İşaret edilmesi gereken bir nokta da Fatih'in ölümünden bir süre sonra yazılmış ve Uzunçarşılı tarafından yayınlanmış çok önemli bir belgenin gözden kaçmış olmasıdır.[4] Fatih'in yerine geçen II. Bayezit'e hitaben kaleme alınan bu arizada Baltacılar Kethüdası Kasım, padişahın ölümünden sonra üç gün üç gece üzerinde mum yanmadığını belirtiyor ve durumu Kapıcılar Kethüdası'na iletiyor. O da İstanbul muhafızı İshak Paşa'ya söylüyor. Bayezit ve Cem taraftarları birbirlerini yemekle uğraştığından büyük adamın ölüsüyle uğraşmak kimsenin aklına gelmemiştir. Öyle ki, Fatih'in cesedi yanına yaklaşılamayacak kadar kokmaya başlamıştır. Baltacılar Kethüdası Kasım, bir usta ile cesedin dahilî ahşasını temizleyip tahnit ettiğini ifade ediyor.

1 Bu üç yazı birleştirilerek yeniden yayınlanmıştır. Bk. M. C. Şehabettin Tekindağ, "Fâtih'in Ölümü Meselesi", *Tarih Dergisi*, 21 (1966), 95-108.

2 Compte L. de Mas Latrie, "Projets d' empoisonnement de Mahomet II et du pacha de Bosnie. Accueills par la République de Venise", *Archives de 1'Orient Latin*, I(1881),653-662.

3 *Cihannüma, Die Altosmanische Chronik des Mevlana Mehemmed Neschri*, Yay. F. Taeschner, Leipzig, 1951 (Menzel), 218-219; 1955 (Manisa), 310-311.

4 İ. H. Uzunçarşılı, "Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü", *Belleten*, 134 (1970), 231-234 + tıpkıbasım.

Zeki ARIKAN, İZMİR

Jak Bey

Enis Batur, İsak İltikade'nin kaybolmamış mektuplarını dergi vasıtasıyla devr-i âleme yollamış (sayı 95, Kasım 1991, s. 9-13), Irvin Cemil Schick de, soyadın Elnekave olması ihtimali ile daha birkaç noktaya temas eden bir mektup sunmuştu (sayı 97, Ocak 1992 s. 3).

İsak'ın mektuplarının muhatabı Jak'la isim benzerliğinin dışında bir ilgisinin olup olmadığını araştırmacılara bırakarak, *Tanin*'den bir haber veriyoruz:

"Jak Bey

Meşhur Harunaçi'nin mahdumı meşhuru saadetlü Jak Beyefendi Hazretlerinin Beyoğlu 2. Ceza Mahkemesi'nde muhakemesi esnasında istiktab ve tetkik-i hatt ve hatemine lüzum görülmüş oldu-

tarih ve toplum

OKUYUCULARA MEKTUP

Bu ayın en ilginç katkısı, Prof. Dr. Taner Timur'un geçen yüzyıldaki İstanbul'un sokak köpeklerinden söz ettiği, resimli inceleme. Dr. Akif Erdoğru'nın yazısı da, Kıbrıs'ın Osmanlı-öncesi tarihine ilişkin.

Bu sayımızda, Tıp tarihi incelemeleri arttı. Gelecek ay tamamlanacak olan, Nuran Yıldırım'ın sunduğu, Nurican Efendi'nin Tıp Ahlâkı kitabının çevirisinden başka, Ayten Altıntaş da, Tıbhane-i Âmire'nin geçmişini konu ediniyor. (Geçen ay sehven Nuran Yıldırım'ın Cerrahpaşa'dan olduğunu yazmıştım. Özür dilerim. Kendisi, İ.Ü.'nin Çapa Tıp Fakültesi'ndendir. Ancak, diğer doçent hanım, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde görevlidir.)

Mustafa Kara'nın Cemiyet-i Sûfiye hakkındaki belgesel araştırması, Osmanlı devletinin son dönemlerinde tarikatların üst örgütlenmesine ışık tutmakta.

Refik Halit Karay, bir yerde Feylesof Rıza Tevfik'in tanıdığı tanımadığı kişilere çok mektup yazma huyuna takılır. Ama, Abdullah Uçman'ın aktardığı (Hasan Polatkan'dan önceki maslup Maliye nâzırlarının en ünlüsü) Cavit Beye mektubu, sıradan bir metin değil; birçok bakımdan önem taşıyor.

Yücel Demirel arkadaşımızın bulduğu ve yeni harflere çevirdiği Nâzım Hikmet'in yazı dizisi, öyküleştirilmiş Rusya Anıları sürüyor. İlhan Pınar da, bir Alman gezginin 1875'teki anılarına dayanarak, o tarihte kurulalı çok olmayan Osmanlı Posta İdaresinin başkentte ve taşrada işleyişine temas ediyor. (Bu yazı, dergimizin ilk sayılarında, Salih Kuyaş dostumuzun yetkin bir biçimde anlattığı Kapitülasyon Postahaneleri konusuyla da eklemlenmekte!)

Koleksiyoncunun Dağarcığından sayfalarımızda örneğini ve çevrim yazısını verdiğimiz eski Mekteb-i Mülkiye diploması, mutlaka ilginizi çekecektir.

Kitabiyat bölümümüzde ise altı tane tanıtma yazısı yer alıyor. Ben, Komintern'in ikinci kongresi hakkında yeni yayınlanan İngilizce bir eseri konu ediniyorum. İlber Ortaylı, keza İngilizce olarak çıkan bir Ukrayna tarihini anlatıyor. Herkül Millas, Kapadokya üstüne Yunanca bir kitabı tanıtıyor. Erol Şadi Erdinç, Turan Alkan'ın yakın tarihimizle ilgili telif bir çalışmasını, Kaya Tuğtekin de Âşık Deryanî hakkındaki bir araştırmayı eleştiriyor. İsmail Güleç ise, Babinger'in rahmetli Coşkun Üçok hocamız tarafından çevrilen *Osmanlı Tarih Yazarları* eserinin yeni baskısına değiniyor.

Osmanlı Basınından bu ayın seçmeleri, her zamanki yerinde. Gelecek ay yeniden buluşmak üzere hepinizi saygı ve sevgiyle selâmlarım.

METE TUNÇAY

ğunu evvelce yazmış idik. Kanunen musarrah olduğu vechle yazısının tetkikine lüzum görülenlerin evvelemirde devair-i resmiye ve sair mahallerde evvelce yazılmış evrak ve imzaları var ise onlar tetkik ve mukayese olunur. Jak Beyefendi Hazretleri ise mensubiyeti ile muftehir bulunduğu saray ekâbirinin ve ezcümle Tahsin Paşa ile Faik Bey'in himmet-i himayeperveranesiyle yalnız türlü türlü bulaşık muamelâta girmekle iktifa etmemiş, Rüsumat Emaneti Tercüme Müdiriyeti gibi pek mutena bir memuriyet dahi işgal eylemiş idi. Bu memuriyet hâlâ uhdesinde midir değil midir bilemeyiz. Fakat her halde senelerce bu memuriyet Jak Harunaçi'nin uhde-i liyakatinde kaldı. Bu sebeble Mahkeme pek tabiî olarak karar verdi. İşte mesele o vakit garabet kesbeder. Zira Rüsumat Emaneti'nden gelen cevapta mütercim beyefendinin bir gün olsun vazifesi başına gelmediği ve bir satırlık yazısının ve bir tek imzasının Kalemde mevcut bulunmadığı bildirilmiş. İrad dahi olsa tahsili için insan biraz zahmet ihtiyar eder. Bu hale ne denir? bilemeyiz. Fakat bizce Jak Bey hayli paralı adamdır. Aldığı o kadar nâhak maaşları kendisine artık tazmin ettirmenin zamanı gelmiştir. Zira ücreti hiçbir suretle istihkak etmiş değildir. Jak Bey'in hürriyetin ilânından sonra dahi eski velinimetlerini tazyikat-ı mütenevvia ile çarpmış ve zebunkeşlik etmiş olduğu ve bu suretle bu velinimetlerden hem ikbal hem idbar zamanında müstefid olduğu anlaşılmıştır." (No. 179, 17 Kânun-ı sâni 1324/30 Ocak 1909, s. 3)

[Muhabir "evvelce yazmış idik" diyerek bize pek yardımcı olmadığı için, o ayın gazetesini taradık, gözden kaçırmadıysak eğer, bu vadide bir habere rastlamadık.]

Mustafa Şahin-İSTANBUL

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Eylül 1893)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

Ekonomik Bunalım Olunca Yabancı İşçileri Kovmak

Amerika'nın şu sırada geçirmekte bulunduğu buhran-ı mâli ve sarrafinin ne kadar vahim olduğu bu âna değin gazeteler tarafından verilen malûmât ile rehin-i rütbe-i sübût olmuştur.

Buhran-ı mezkûrun en ziyade şâyân-ı nazar olan ciheti bir sınıf halka veya sanayi ve ticarete şâmil olmakla kalmayıp sunûf-i sanayi ve ticaretin cümlesini taht-ı tesirâtında bulundurması maddesidir ki erbâb-ı vukûfun tahminine göre Amerika Hükümeti buhran-ı hâzırın çare-i def' ve imhasını buluncaya kadar seneler geçecektir.

Amerika vâz'ı-ı kanunlarından bazıları buhran-ı hâzıra çare-sâz olmayı düşündükleri sırada bir aralık Amerika amelesine rekabet-i azime icra eden Çinlileri dahi Amerika'dan memleketlerine iade etmek lâzım geleceğini düşünmüşler ve hatta bu bâbta kaleme alınan bu kanun lâyihasını kongre meclisine dahi kabul ettirmişlerdir. Bu kanun hükmünce ismini ve mahall-i ikametini ve bir fotoğraf resmini bulunduğu mahallin polis dairesine irâe ve teslim etmeyen Çinlilerin memleketlerine iâdesi muktezi olup halbuki bu gibiler en az yüz bin kişiden ibaret olmakla Amerika Hükümeti hükm-i kanunu icra için böyle bir buhranlı bir sırada kırk elli milyon dolar masraf ihtiyacı mecburiyetinde bulunuyor. Halbuki Amerika hazinesi için bu sırada bu kadar masraf ihtiyacı göze aldırılsa bile tedbir-i vâki Çinliler tarafından mukabele-bi'l-misl [misilleme] ile icra-yı muâmeleyi istilzam edeceğinden Çin'de ticaretle meşgul bulunup oldukça kesb-i servet ü yesâr etmiş [zenginleşmiş] olan Amerika tebaasının birdenbire rahne-dâr olmasını [zarara uğramasını] mucib olacaktır.

İşte gerek kırk milyon Dolardan ibaret mühimce bir masrafın ihtiyarından meccâniyyet mecburiyeti ve gerek Çin devleti tarafından mukabele-bi'l-misl ile icrâ-yı muâmele ihtimali Amerika vâzı'-ı kanunlarını biraz düşünmeye mecbur etmiş olduğundan şimdi evvelce kabul edilmiş olan kanun lâyihasının imkân-ı tâdili bulunur mu bulunmaz mı diye lâyiha-i mezkûreyi yeniden kongrenin nazar-ı müzakeresine arz etmek hususu tasavvur olunuyor. Kongre Meclisi bu mesele-i mühimmede Amerika'nın menâfi-i hakikiyyesini nazar-ı itinâya alacak olur ise kanun lâyihasının ta'dili cihetine gidileceğinde şüphe edilemez... (12 Eylül 1893)

TELGRAF

Yok aslında eskisinden farkımız, ama o zaman yıllık vadeliye % 2,5 faiz veriyorduk!

Bank-ı Osmani-Anonim Şirket-Sermayesi (10.000.000)

Merkez İdarehânesi Galata'da İstanbul'da Şubesi: Hamidiye Caddesinde Thomson Hanında Beyoğlunda Şubesi: Beyoğlu Cadde-i kebirinde 190 numarada.

Vilayât şubeleri:

Antalya, Adana, Aydın, Halep, İskenderiye, Edirne, Ankara, Bağdat, Beyrut, Bursa, Şam, Konya, Larnaka, Kahire, Limason(Limasso), Mersin, Nazilli, Nikos(Nicosie=Lefkoşa), Uşak, Filibe, Ruscuk, Selânik, Samsun, İzmir, Sofya, Port-Said, Trabzon.

Eshâm [senetler] ve poliçe senedâtı mukabilinde vâde-i muayyene ile veyahut hesab-ı cârî kaidesince ikrazât akd-i poliçe senedâtı iskonto eyleyip Memâlik-i Mahrûsada ve memâlik-i ecnebiyyede kâin beldeler üzerine poliçe ve çek ve kredi mektupları ve mer-i telgrafi keşide ve hesab-ı cari küşâdı, eshâm ve tahvilât ve eşya-yi zi-kıymet muhafaza edildiği gibi Memalik-i Mahrusada ve memalik-i ecnebiyyede kupon ve poliçe bedellerini tahsil ve borsada mübâyaat siparişlerini ifâ ve bey' ve füruht ettiği ve Bank-ı Osmaniye vade-i muayyene

ile tevdi olunan nukud için:

Bir sene vade ile tevdi olunan mebâliğe yüzde iki buçuk, altı mah vade ile olan mebâliğe yüzde bir buçuk üç mah vade ile olan mebâliğe yüzde bir faiz verildiği.

İstanbul'daki şubenin muamelât-ı mebsûtadan [bast olunmuş, yayılmış işlemlerinden] başka emtia üzerine dahi ikraz-ı nukûd eylediği, emaneten veyahut vedia-i adiyye olarak tevdi olunan eşyanın muhafazasını deruhde ettiği,

Beyoğlunda kâin şubesinin emtia muamelâtından maadâ diğer muamelâtın kâffesini ifa eylediği ve piyasa fiyatı üzere kur'alı tahvilât yani Paris beldesi obligasyonu, Rumeli demiryolu tahvilâtı, Panama piyangolu senedâtı bey' ve füruht ettiği İstanbul ve Beyoğlunda kain şubelerde Rumeli demiryol tahvilâtının promesleri dahi satıldığı ve elli liraya kadar senevi yüzde üç faiz ile tevdi olunmak istenilen akçeyi kabul ettiği ilân olunur... (7 Eylül 1893)

DAHİLİYE

Büosmanrokratik Kırtasiye

İmam ve Muhtar Mühürleri

Bu bâbta muahharen aldığımız tafsilâttan müsteban olduğuna göre kasabat ve kurâ eimme [köy imamları] ve muhtaranı tarafından yapılan ilmühaberler devâir-i resmiyyede karin-i itibar olduğu ve bunların birer memuriyet mühürleri dahi bulunduğu halde şimdiye kadar liva ve kazalar merkezlerince işbu mühr-i resmilerin tatbîkleri alınarak lede-l-hâce müracaat olunmak üzere hıfz olunmadığı için evrak-ı resmiyye üzerinde görülmekte olan imam ve muhtar mühr-i resmilerinin gerçekten o mahalle ve karyeye mahsus ve Hükümet-i Seniyyece mevdû' [tevdi edilmiş, verilmiş] ve ma'ruf [bilinen] mühr-i resmi midir yoksa tesviye-i maslahat için uydurulmuş bir mühür müdür anlaşılmamakta olduğundan bu müşkilâtın ref'i zımnında evvelbe-evvel [her şeyden evvel] bilcümle mahalle ve karyeler imamlarıyla muhtar-ı evvel ve sânilerin merkez kazada nüfus idaresince tutulacak defter-i mahsusa mühürlerinin birer tatbikleri alınarak mühürlerde sahtecilik hissolunduğu halde tatbikine müracaat olunması ve mühr-i resmilerin üst tarafına mensub ve müntehib ve imam ve muhtarlar kim ise isim ve şöhretlerinin sarih olarak imza makamında yazılması Dahiliye Nezaret-i Celilesinin Fi Temmuz sene 309 tarihli ve umum 80 numaralı tahrirâtı üzerine usul ittihaz olunmuş ve zikr olunan mühürlerin tatbiklerinin alınması ve ba'de-mâ gerek mühürlerin ve gerek tatbiklerinin hıfzına ziyadesiyle dikkat olunması ve nizamen tanzimi icab eden şehadetnâme ve ilmühaberlerle evrak-ı sâireye mühür bastıkları halde isim ve şöhretlerini de mührün üst tarafına yazmaları hususunda imam ve muhtarlara anlayabilecekleri surette ihtarât ve tenbihât icrası vilayât-ı celilece Nüfus Nezaretine tevdi ve keyfiyet mülhakâta da tebliğı kılınmıştır... (3 Eylül 1893)

Kuyuda Ölüm

Altımermer'de Kanlı Sokakta kain bir bostanın kuyusuna on beş yaşlarında kadar bir Ermeni çocuğu düşerek hâl-i tehlikede olduğunu bağçevan görmekle kazazedeyi kurtarmak üzere kuyunun taşlarına tutunup aşağıya inmekte iken eli kurtularak o dahi düşer, ikisi de çabalamaya başlarlar.

Bu hali Hûbyâr Mahallesi sâkinlerinden marangoz Nuri müşahede edince iki bîçareyi tahlis için beline bir ip bağlayıp aşağıya inmekte iken ip koparak o da kuyunun dibini boylar.

Esnâ-yı sukutda [düşme esnasında] Nuri'nin başına büyük bir taş düştüğünden zavallı adam başından aldığı cerihadan müteessiren terk-i hayat eyledikten sonra diğerleri imdada koşup kuyunun içinde kalmış olan iki kişiyi kurtarırlar ise de bunlardan Ermeni çocuğu hastahaneye gittikten sonra vefat ederek yalnız bağçevan ber-hayat kalmış ve anında hayatı tehlikede bulunmuştur... (3 Eylül 1893)

MÜTENEVVİA

Özel Rakı: Duziko (Sade Anasonlu) ve Mastika (Sakızlı)

Dersaadet'te Balıkpazarında 104 numaralı fabrikamızda usul-i cedide-i fenniyye üzere dört defa taktîr edilmek [damıtılmak] suretiyle memâlik-i Şâhânenin en nefis kuru üzümünden emsali gayr-i mesbuk ve müsabakata nâ-kabil, hâlis ve sıhhate nâfi' düz rakı ve mastika imâl olunmaktadır.

Taklidden ihtirâzen [sakınmak suretiyle] imtiyaz olarak resmen bi'l-istihsal mühürlü şişeler üzerine vaz' eylediğimiz bâlâdaki alâmet-i fârika imzaya dikkat olunmasını rica ederim. İfademi müeyyed olmak üzere meşrubât-ı mezkûrenin anîf-ül-beyân [demincek beyan olunan] suretle ve halis ve nefis üzümden imal olun-

madığını fennen isbat edebileceklere (1.000) Frank mükâfat i'tâsını taahhüd eylerim.

Umumun rağbet ve takdirine mazhar olmuş olan meşrubât-ı mezkûre Dersaadet ve bilâd-i selâsede [İstanbul, Edirne, Bursa] en meşhur eczahâne ve birahâne ve şekerlemeci ve bakkal dükkânlarıyla gazinolarda füruht olunmaktadır.... (6 Eylül 1893)

Nikoli Michioti

"Deve Postası"

Bu ser-levha ile Paris gazetelerinde görülen bir fıkra pul biriktirenlerce ehemmiyeti mucib olacağından tercümesini münasib addeyledik:

Afrika'da vâki (Obon) şehri ile (Somali) sahili arasında âmed ü şûd etmek [gidip gelmek] üzere develerden mürekkeb bir posta katarı teşkili hususu taht-ı karara alınmış ve mezkur posta için beş Frank kıymetindeki bir pul ihdâsı dahi karar-ı mezkur cümlesinden bulunmuştur.

Müselles üş-şekl [üçgen şeklinde] olan mezkûr pulun üzerine develerden mürekkeb bir posta katarı tersim ve şehrin ismi tahrir kılınacaktır.

Elli gram sıkletinde bir mektup veya eşya üzerine beş Franklık bir pul yapıştırılacak ve sıkleti elli gramı tecavüz eden eşya ve mekâtibe yirmi Franklık pul yapıştırılacaktır.

Mezkûr pullar Eylülün yirmisinden itibaren mevkî-i istimale vaz' edilecektir... (18 Eylül 1893) ☆

Osmanlı İdaresinden Önce Kıbrıs ve Kıbrıslılar

DR. M. ÂKİF ERDOĞRU

Kudüs'e giderken kısa bir süre için Kıbrıs'ı ziyaret eden Avrupalı hacıların tutmuş oldukları seyahat günlükleri, ortaçağlar ve yeniçağlar süresince, Kıbrıs'ta yaşamış olan halklar hakkında oldukça ilgi çekici malûmât vermektedir[1]. Avrupalı hacılar, Kıbrıslıları dikkatli bir biçimde gözlemişler ve bunların bir kısmı gözlemlerini yazıya geçirmiştir. Bu gözlemlerin bir kısmı şüphesiz hayalî, bir kısmı ise gerçeği yansıtmaktadır. Türklerden önceki durumu göstermesi bakımından bu hacıların Kıbrıslılar için yaptıkları tesbitler hakikaten bir önem taşımaktadır. Zira Kıbrıslıların yaşam tarzı ve hatta kişilikleri bu gözlemlerle anlaşılır hale gelecektir.

Herşeyden önce Avrupalı hacılar Kıbrıslılar için pek de iyi düşünceler içerisinde değillerdi. Latin dünyasından adanın biraz uzakta kalmış olması, onların yanlış bilgiler edinmesine yolaçmıştır. Eleştirilerin odak noktası Kıbrıslıların dünya nimetlerine ziyadesiyle düşkün olduklarıdır. Gerçekten de bu nokta her hacının gözüne hemen ilişmiştir. Kıbrıslıların dünya nimetleri için insanlık onurlarını hemen feda edebilecekleri duygusu çoğu hacının hafızasına yerleşmiştir. Dünya nimetleriyle kastedilen şeyler, ana hatlarıyla şunlardı: şarap, fuhuş, şehvet ve zenginlik. Hemen her hacı Kıbrıs şaraplarından, özellikle siyah şarap bahsetti. Şaraplar çok keskin olduğundan ya suyla karıştırılarak ya da katıkla (ekmekle) içiliyordu. İklim ve şarap, insanları rehavete itiyordu. 1211'de Oldenburg kontu, Hildesheim kilisesinin üyesi ve 1228'de Utrecht papazı olan Wilbrand, şarap içenlerin temel nefsaniyetlerini feda ettiklerini bildirmektedir. Yine Westphalialı papaz Ludolf von Sucher, 1336'da, Kıbrıslıların çok iyi şarap içtiğini, şarap sert olduğundan genellikle şaraba su karıştırarak içtiklerini söylemektedir. Kuzey İtalyalı bir Augustian keşişi olan Veronalı Jacobus, 1335'de, bu meşhûr Kıbrıs şarabını suyla karıştırarak içmişti[2]. Kıbrıs şaraplarının ünü İslâm ülkelerindede yayılmıştı. Hatta çok söylenen bir rivayete göre, Osmanlı sultanı II. Selim Kıbrıs adasını şaraplarının lezzetinden dolayı fethetmişti. Portekizli bir şarap taciri olan yahudi José Miquez (Nassi) II. Selim'i şehzadeliğinden beri Kıbrıs'ın fethine teşvik etmiş ve neticede başarılı olmuştu[3].

Avrupalı hacıların gözlemledikleri diğer bir nokta da hem Kıbrıslı erkeklerin hem de kadınların fuhuşa düşkün olmalarıydı. Fuhuşa düşkünlüğün sebepleri de çoğunlukla efsanelerle açıklanma yoluna gidilmişti. Aşk ve güzellik tanrıçası Venüs, iffeti bir kenara atmıştır bu adada. Fuhuşa düşkünlük Latin hacılar arasında pek beğenilmemekteydi. Hümanist Sylbius Piccolomini "Kıbrıs kadınları ziyadesiyle şehvet düşkünüdür, Kıbrıs Venüs'ün kutsal yeri olduğundan dolayı, Kıbrıslı kadınlar kendilerini yabancı denizcilere teslim etmeyi adet haline getirmişlerdir"[4] demektedir. Yine Venedikli asilzâde Fra Fancesco Suriano, kadınların şehvet düşkünü olduklarını, ülkeleri ve iklimin onları dünyevî nefsaniyete saptır-

dığını ve hemen her kadının kapatma olarak yaşadığını söylemektedir. Ayrıca Venedikli Paduan Benedetto Bordone "para karşılığında kendini satan ilk kadının Kıbrıslı olduğunu belirtmiştir. Venedikli Zaccheria Lilio, Lucerneli asilzâde Jodicus de Meggen, Pesarolu yahudi Elias, Venedikli Tommaso Porcacchi ve Kıbrıslı vakanüvis Makhairas, Kıbrıslı kadınların çok şehvanî olduklarından bahsederler. Fuhuşun en yaygın olduğu yer ise Mağusa şehridir. Carinola noteri Nicholas de Martoni, 1394'de, çok sayıdaki fahişeden dolayı, Mağusa'da insanları etkileyen kötü bir havanın yayıldığını, abartıcı bir şekilde belirtmekten kendini alamamıştır. İklim, zenginlik ve fuhuş Kıbrıslıları tembelliğe itmiş ve aşırı tutkuyu artırmıştır. Gerçekten de Kıbrıs'ın fethinden hemen sonra hazırlanmış bir Mufassal Defter[5], 1571 tarihli, Mağusa şehrinde çok sayıda dul Rum kadını (bive) bulunduğunu göstermektedir. 1571'de Mağusa şehir nüfusunun % 7.5'unu bu Rum dul kadınlarının oluşturması, fuhuşun Osmanlı idaresinin ilk yıllarında bile mevcut olduğunu gösteriyor.

Kıbrıs yerlilerinin giyim kuşamları ve terbiyeleri hacılara göre kötüydü. Yerliler kılık kıyafetlerine yeterince dikkat etmiyorlardı. Papaz Wilbrand 1211'de Kıbrıslıların bu yönünü eleştiriyordu. Kıbrıs'ın yöneticileri olan Lusignan kralları ve de Venedikli asiller şüphesiz bu eleştirinin dışındaydılar. Onlar lüks ve şaşaa içinde bir yaşam sürüyorlardı. Buna karşın, Kıbrıslı Rum (Greek Orthodox Christians) ve Ermeniler, Franklara serf olarak çalışıyorlardı. Yine Wilbrand bu hususta şöyle söylemektedir: "Her nerede bir Frank görürsen, bunlar bu toprağın (Kıbrıs) lordlarıdır. Rum ve Ermeniler onlara serf olarak itaat ederler...)[6]. Venedik idaresi süresince de Kıbrıs yerlilerinin ezildikleri malumdur. Kötü idareden bezdikleri için Kıbrıs yerlilerinin İçel beyine başvurarak Osmanlı idaresine geçmek istedikleri bilinmektedir.

Jeopolitik konumundan dolayı Kıbrıs, şüphesiz, farklı pek çok kişiyi hem Osmanlı idaresi sırasında hem de daha önceki idarelerde kendine çekmişti. Akdeniz içerisinde, yeşil dağlarıyla, yumuşacık sahilleriyle en romantik adalardan biriydi. Şarap, kereste ve bakır adayı cazip hale getirmiş; korsanlar, gemiciler, mülteciler ve tacirlerin uğrak ve sığınak yerlerinden biri olmuştu. Ayrıca Lefkoşa'da kale etrafında kurulan panayır, tacirlerin birbirleriyle karşılaştıkları bir yer olmuştu. 1571'de fethin akabinde tutulan defter, Kıbrıs'ın nüfûsunu etnik açıdan da göstermektedir. Bu deftere göre, Kıbrıs'ın nüfûsu epeyce karışıktır. Kıbrıs Rum, Yahudi, Ermeni, Çingene, Yakubî (Jacobite), Koftî (?), Katalokî (?) gibi halkların bulunduğu bir yerdi. Müslümanlardan ve Türklerden bahsedilmemektedir. Mağusa[7], yaklaşık 6000'e yaklaşan nüfusuyla adanın en kalabalık şehri görünümündedir. Bunu binden fazla nüfuslarıyla Baf[8] ve Lefkoşa[9] izlemektedir. Daha sonra da sırasıyla Limasol[10], Girne[11], ve Hırsoho[12] izlemektedir. Mağusa aynı zamanda en zengin ve hareketli liman şehri olarak görülmektedir. Esir pazarı, hayvan pazarı, boyahâne, debbağhâne, meyhâne, ve hububât pazarlarıyla dikkat çekmektedir. 1571'de bu şehirden padişah için 323.250 akça vergi tahsil edilmiştir. Buna ek olarak da Mağusa sancakbeyi için 60.000 akça vergi alınmıştır. Bu vergiler, şüphesiz Venedik idaresi dönemindeki kadar ağır değildir. Bilakis bazı vergiler Osmanlı döneminde kaldırılmıştı. Mağusa yirmibir mahalle idi. Sadece bir mahalle yahudî diğerleri Rum mahallesi idi (cemaat). Lefkoşa, etnik olarak en karışık yer olarak gözüküyor. Aynı tarihlerde Lefkoşa yedi mahalleden ibaretti. Esir bazarı (bazar-ı usera) burada da kurulmaktaydı. Mukataa ve diğer vergilerin miktarı 147.000 akça civarındaydı Lefkoşa'da. Baf şehrinden ise 56.049 akça vergi olarak tahsil edilmekteydi. Vergiler genellikle hububat üzerine konulmuştu. Aynı belge, Baf'ta üretilen mahsulleri de göstermektedir: buğday (hınta), arpa (şa'ir), burçak, bakla, mercimek, keten, zeytin, harnup, meyve, bostan, pelit, domuz (hınzır), arı (küvvare), koyun (ağnam) vs. Yahudiler sadece Mağusa şehrinde bulunuyorlardı. Ermeni ve Yakubîler ise Lefkoşa'da yerleşmişlerdi. Rumlara da adanın çoğu yerinde rastlanılmaktadır. Burada dikkati çeken bir nokta da Baf'da bulunan Serikî'lerdir. Bunlar muhtemelen Antalya civarından gitmiş olan Türkmen'lerdir. Nitekim Antalya ve Alanya'ya ait kayıtlar, bu bölgede, da aynı isimde bir Türkmen cemaatının varlığını kaydediyorlar. Bunlar sanıyorum Osmanlı fethi öncesinde bir yolla Kıbrıs adasına gitmişler, uzun süre orada kalarak Rumlaşmışlardır. Antalya civarında kalanlar ise mutad yaşayışlarına devam ederek, yani yazın Toroslara çıkarak özellikle Beyşehir ve Eğridir yaylaklarına, Türklüklerini muhafaza etmişlerdir. Kıbrıs çingenelerine (kıbtî) gelince, bunların bir kısmı, Osmanlı idaresinin ilk yıllarında, islamiyeti kabul etmişler ve ispençe ödemekten kurtulmuşlardır. Aynı belge, idarî olarak Kıbrıs'ın on iki nahiyeye taksim edildiğini ve de bu bölgelerde (Lefkoşa, Mağusa, Mesariya, Karpas, Girne, Pendaya, Hırsoho, Baf, Avdim, Limosa, Maroto ve Tuzla) 1119 adet köyün (karye) varlığını göstermektedir.

Manastırlar, Baf şehrinde yoğunlaşmıştı. Sidi, Aya Nikola,

Ayo Sava, İngilistero, Aya Andon, Ayo Yorgi, Ağriya, Prodorimo, ve Moli (?) manastırları Baf'da bulunuyordu. Kıbrıs Osmanlı idaresine geçtikten kısa bir süre sonra, ilk iş olarak, adanın imar ve iskanı için Orta Anadolu'dan Türk nüfus adaya nakledildi. Böylelikle Osmanlı idaresi adada kurulmaya çalışıldı[13]. Şüphesiz bu iskanlar sonunda adadaki yaşam tarzı ve hayat anlayışı oldukça değişti. ☆

1 Ronald C. Jennigs, "Pilgrims View the Women of The Island of Venus", *Balkan Studies*, 30, Selanik 1989, s.213

2 Ronald C. Jennigs, *aynı yazı*, s. 215-16.

3 Emil Ludwig, *The Mediterranean Saga of A Sea*, New York, 1942, s. 450. Yazar Kıbrıs adasını, sayısız maceralara maruz kalan savunmasız güzel bir kadına benzetir.

4 Ronald C. Jennigs, *aynı yazı*, s. 217

5 Tapu ve Kadastro Arşivi (Ankara), *no.63*. Defter, muharrir ve defterî Mehmed ile tezkire Emini Halil tarafından hazırlanmıştır.

6 Ronald C. Jennigs, *aynı yazı*, s. 219.

7 Mağusa mahallerinin 1571 yılındaki isimleri: Aya Marina, Ayo Vasil, Aya Mavra, Aya Toma, Aya Dimitri, Aya Anarkiri, Ayo Yama, Karmi, Ayo Yani Gopoz, Ayo Istaki, Ayo Anton, Ayo Ana, Elegosa, Ayo Çıryano, Afagota (?), Ayo Suzmano, Ayo Akobo, Ayo Nikola, Ayo Yani Kapuloga, Ayo Yorgi, Aya Pereşkoga ve Yahudiyan cemaati. *no. 63.*

8 Baf şehrinin mahallelerinin isimleri: Asumano, Aya Andon, Serikî, Aya Marina, Kanoromini. *no. 63.*

9 Lefkoşa mahallelerinin isimleri: Tripoli, Semendire, Ayo Kano, Alitovise (?), Koftî, Yakubî,Ermeniyân. *no. 63.*

10 Limosa mahallelerinin isimleri: Katalokî, Aynapa, Ayo Mama, *no. 63.*

11 Girne'nin bu tarihlerde (1571) daha varoş'un dışına taşmadığı anlaşılıyor. Üç mahallesi var ve bunlar varoş içerisinde bulunuyordu. Ayo Yorgi, Ayo Semiyo, Ihsırayiko (?), *no.63*. Osmanlı telâffuzuna göre yazıldığından mahalle isimlerini aslına uygun olarak okumak güçtür.

12 Hırsoho mahallelerinin isimleri: Ayo Nikola, Foyotoka, *no.63.*

13 Orta Anadolu'dan Kıbrıs'a yapılan iskânlar ve sonuçları için bkz. M. Âkif Erdoğru, "Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskânı Teşebbüsü", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1993, s.45-56.

Empire Ottoman

ECOLE CIVILE IMPÉRIALE

PARTICULIÈREMENT PLACÉE SOUS LA HAUTE PROTECTION DE S.M.I. LE SULTAN

DIPLOME

DÉCERNÉ AU NOM DE SA MAJESTÉ LE SULTAN PAR LE MINISTRE DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE

M , né à muni du diplôme de bachelier, a suivi régulièrement tous les cours prescrits par le programme officiel de l'Ecole Civile Impériale, c'est-à-dire :

Droit Civil
Droit Administratif
Droit Commercial
Droit International
Economie Politique
Finances
Géographie commerciale et Industrielle, statistique
Ethnographie
Sources du Droit musulman
Médjellé
Hygiène Administrative
Conduite

et ayant subi ses examens de sortie devant une commission ad hoc, composée de professeurs et sous la Présidence de Son Excellence le Ministre de l'Instruction Publique, a obtenu la mention et a été jugé apte à exercer une des fonctions dénommées par l'article XI du règlement organique de l'Ecole et à jouir des droits et prérogatives mentionnés dans l'article XIII du dit règlement.

Constantinople, le 18

Au nom du Ministre de l'Instruction Publique
LE DIRECTEUR DE L'ÉCOLE.

Art. XI (du règlement organique de l'Ecole).—Les élèves sortis de cette Ecole seront nommés de droit : 1° caimakam de caza ; 2° chef de bureau dans les diverses administrations centrales du Gouvernement soit dans la Capitale soit dans les vilayets ou à des fonctions équivalentes à celle-ci) ; 3° mulazim au Conseil d'Etat ; 4° secrétaire d'ambassade et consul.

Art. XIII (du même règlement).—Conformément à l'article XII, le Gouvernement central doit tenir un registre contenant la biographie des fonctionnaires, le degré de leurs connaissances, leurs grades universitaires, la classe d'employés à laquelle ils appartiennent, ainsi que les services qu'ils ont rendus et le nombre d'années pendant lequel ils ont servi l'Etat. Il a été arrêté qu'en cas de vacance d'une place supérieure à celle qu'occupent les fonctionnaires dont les noms sont inscrits dans le dit registre, cette place sera dévolue au plus ancien et au plus capable d'entre eux et que dans le cas où plusieurs fonctionnaires auraient le même degré de capacité et la même ancienneté, celui d'entre eux qui se sera distingué par son zèle pour le service de l'Etat acquerra un droit de préférence. Par conséquent tout fonctionnaire muni d'un diplôme de l'Ecole Civile Impériale et se reconnaissant digne de cet avancement sera admis à faire valoir son droit dans le cas où il serait méconnu.

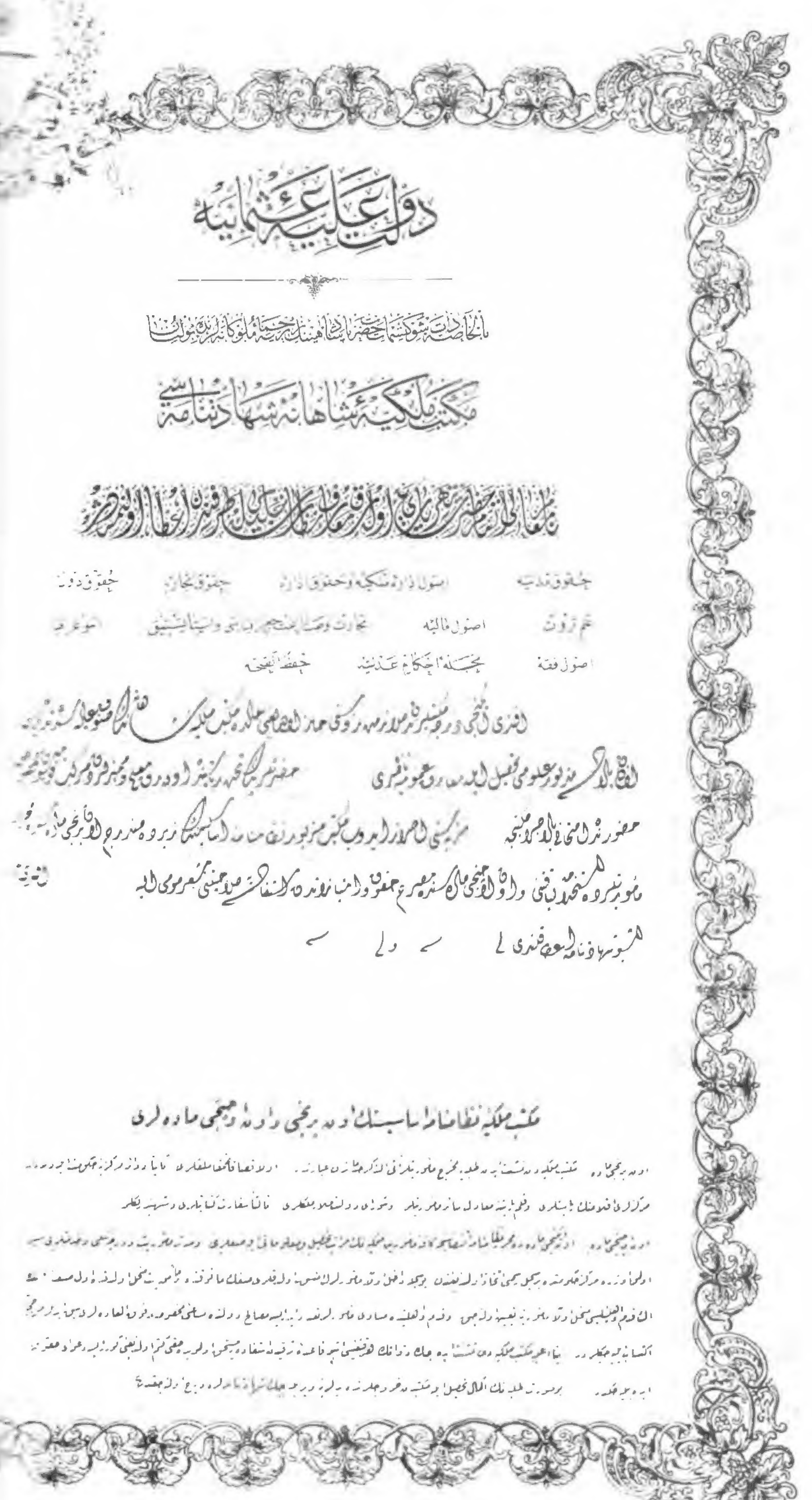

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye
Bilhassa zât-ı şevket-sımat-ı hazret-i padişâhînin zîr-i himaye-i mülûkânelerinde bulunan
Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Şahadetnâmesi
Nam-ı meali-i iktisam-ı hazret-i şehriyariye olarak Maarif Nezaret-i Celîlesi tarafından î'tâ olunmuştur.

Hukuk-ı medeniye Usûl-i idare-i mülkiye ve hukuk-ı idare Hukuk-ı ticariye Hukuk-ı düvel
İlm-i servet Usûl-i maliye Ticaret ve sanat coğrafyası ve istatistik Etnografya
Usûl-ı fıkıh Mecelle-i ahkâm-ı adliye Hıfzıssıhha

..... Efendi ikinci derece mekteplerinden mülâzemet ruusunu haiz olduğu halde Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin sunuf-ı âliyesinde tedris olunan bâlâda mezkûr ulûmu tahsil ile Maarif-i Umumiye Nâzırı .... hazretlerinin taht-ı riyasetinde olarak muallim ve mümeyyizlerden mürekkeb komisyon-ı mahsus huzurunda imtihanı bilicra mektepçe....... mertebesini ihraz edip mekteb-i mezbur nizamname-i esasîsinin zîrde münderic onbirinci maddesinde muharrer memuriyetlerde istihdama liyakatini ve13. maddesinde musarrah hukuk ve imtiyazattan istifadeye salâhiyetini müş'ir mumaileyh ...... efendiye işbu şahadetnâme î'tâ kılındı. Fi sene ve

Mahmud Bey Matbaası

Mekteb-i Mülkiye Nizamnâme-i Esasîsi'nin Onbirinci ve Onüçüncü Maddeleri

Onbirinci Madde Mekteb-i Mülkiye'den neş'et eden talebeye mahrec memuriyetler âtiyü'z-zikr hidemattan ibarettir. Evvelen kaza kaymakamlıkları, saniyen devair-i merkeziye-i hükûmet ile vilâyât merkezleri aklâmının riyasetleri ve kalem-i riyasete muadil sair memuriyetler ve şûrâ-yı devlet mülazımlıkları, salisen sefaret kitabetleri ve şehbenderlikler

Onüçüncü Madde 12. Maddede muharrer nizamnâme iktizasınca kâffe-i memurîn-i Mülkiye'nin meratib-i tahsil ve malûmatı ile sınıflarını ve müddet-i memuriyet ve derece-i sa'y ve hizmetlerini mübeyyin olmak üzre merkez-i hükûmette bir sicil-i resmî ittihaz olunduğundan bu sicile dahil olan memurların mensup oldukları sınıfın mafevkinde bir memuriyet münhal oldukta ol sınıf erbabının en kıdem ve ehliyetlisi münhal olan memuriyete tayin olunacak ve kıdem ve ehliyette müsavi memurlar taaddüd ederse mesalih-i devlette mesai-i mahsusa ve fevkalâdeleri sebk edenler hakk-ı rüchan iktisap eyleyeceklerdir. Binaenaleyh Mekteb-i Mülkiye'den neş' et edecek zevâtın her hangisi işbu kaide-i terfîden istifadeye müstahak olup da hakkı ketm olunduğunu görürse dâ'vâ-yı hukuk edebilecektir. Bu suret talebenin ikmal-i tahsil ile mektepten huruçlarında yeddlerine verilecek şahadetnâmelere derc olunacaktır. ☆

XIX. Yüzyılda
İstanbul'un Köpekleri

TANER TİMUR

Loksandra Bakırköy ve Pera'da yıllarca yaşadıktan sonra Pire'ye göçmüş, fakat orada geçirdiği üç yıl içinde İstanbul özlemi ağır basınca dönüş hazırlıklarına başlamıştı. Gerçi seyahat arefesinde önemli olaylar olmuştu. "Genç Türklerin Sultan Hamit'i tahttan indirmiş olduklarını duyunca Loksandra sevindi, ama biraz da korkuyordu. Bre, ister misin İstanbul'da yine kan gövdeyi götürsün!"[1] Fakat Loksandra aldırmadı: "En iyisi gidelim memleketimize. Başımıza ne gelirse şansımız" (s. 182)

Loksandra? Geçen yüzyılın, sonlarında İstanbul'da doğmuş bir Yunanlı yazarın "İstanbul düşünü" canlandıran bir roman kahramanı. Hani sık sık denildiği gibi, hayattan alınmış, yaratıcısının anı ve özlemlerinde cisimleşmiş etten kemikten bir kahraman!

Loksandra'nın İstanbul nostaljisinin nedenleri çeşitliydi. .."zaman zaman o Allahlık gece bekçisini özlüyordu. Sabahları pişirdiği kahvesini, üzerine oturarak bekçisiyle sohbet ettiği mutfağın eşiğini özlüyordu. Yumurtacısını ve sucusu İbrahim'i özlüyordu." (s.160) Keten helvayı, imam bayıldıyı, yalancı dolmayı özlüyordu. Ve de İstanbul'un köpeklerini özlüyordu. Kendisini İstanbul'a götüren vapurda "güverteden esen rüzgâr, siyah saçlarını dağıtmıştı. Takis, Loksandra'ya İstanbul'un genç köpeklerini hatırlatıyordu... Loksandra, İstanbul'un sokak köpeklerini yeniden göreceği sevinci içinde tatlı bir uykuya daldı."(s. 183) Ne var ki İttihatçılar 31 Mart ayaklanmasını izleyen sürgünler serisine bir köpek sürgünü ile başlamışlardı. "Zavallı Loksandra, İstanbul'da tek bir sokak köpeğinin bile kalmamış olduğunu nereden bilsindi. Genç Türkler idareyi ellerine geçirir geçirmez ilk iş olarak, Sultan Hamit'in himayesinde olan sokak köpeklerini avlamaya başlamışlardı. Çingeneleri seferber etmişler, en ilkel ve merhametsiz metodlarla zavallı hayvanları toplayıp Marmara'daki çıplak bir adaya terketmişlerdi. Talihsiz hayvancıklar açlık ve susuzluktan kırılmış, ölüleri kokmuştu. Arkasından İstanbul'da bir kolera salgını başlamıştı."

Şehircilik Açısından...

Büyük şehirlerin hayatı, onların bitki ve hayvan dokusunun dışında düşünülebilir mi? Eğer düşünülemezse XIX. yüzyıl İstanbulu'nun hayvan manzaralarının başına garip ve sevimli sokak köpeklerini yerleştirebiliriz. Gerçekten XIX. yüzyılda İstanbul'u gezen ve şehrin büyüleyici ekzotizminden etkilenen tüm yazarlar anılarında İstanbul'un köpeklerine en azından birkaç satır ayırmaktan kendilerini alamamışlardır.

Aslında İstanbul'un köpeklerinin tarihi çok daha öncelere uzanır. Bu konuda bir açıklık getiremiyen Seyyahların XIX. yüzyılda bir takım varsayımlar geliştirdiklerini görüyoruz. Bunlardan, İstanbul köpeklerinin fetihçi Türklerle beraber Türkmenistan'dan geldiği söylentisini nakledenler de çıkmıştır.[2] Bu hikâyeleri bir tarafa bırakarak, taradığımız kaynaklarda rastladığımız ilk görgü tanığının XVIII. yüzyılın başında (1700

yılında) İstanbul'u ziyaret etmiş olan ünlü Fransız botanikçisi P. de Tournefort olduğunu söyliyebiliriz. Tournefort, çeşitli gözlemleri arasında, sokak köşelerinde köpeklere verilmek üzere et satan satıcılardan; köpeklerin yaralarını saran, altlarına saman koyan, onlar için küçük yuvalar yapan Türklerden de söz etmiştir. Yazara göre "inanılmaz gibi görünse de, bazıları vasiyetname ile haftanın belli günlerinde bir kısım köpek ve kedilerin beslenmesini sağlamak için vakıflar kurmaktadırlar". Hatta, daha sonraki bazı yazarlara göre, bunlar arasında bazı sultan hanımlar da vardı.[4] Ne var ki, Tournefort, Türklerin "tüm iyilik severliklerine rağmen köpeklerden nefret ettikleri"[5] kanısındadır. Nefret sözcüğünün burada yazarın anlattıklarını aşan bir duyguyu ifade ettiği izlenimindeyiz.

İstanbul'u anlatan XIX. yüzyıl yazarları, sokak köpeklerini İstanbul sosyolojisinin bir parçası saymışlar ve onları şehircilik açısından değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda İstanbul köpeklerinin güvenlik, sağlık ve temizlik açılarından üç önemli işlevleri ortaya çıkıyordu.

Daha XIX. yüzyılın başlarında İstanbul'da sayılarının bir hayli

CHIENS ERRANTS
DE
CONSTANTINOPLE
Chiens et chats de bonne maison
MAVROYENI PACHA
NOUVELLE ÉDITION
PARIS
LIBRAIRIE ORIENTALE ET AMERICAINE
J. MAISONNEUVE, Editeur

kalabalık olduğu anlaşılan köpekler, sokaklarda guruplar halinde dolaşıyorlardı.[6] Saray hekimi Mavroyani paşanın "çakalla kurt arası" diye sınıflandırdığı[7] bu hayvancıkların sayısı genellikle kırk, elli bin olarak tahmin ediliyordu. Bunlar mahalle birimi çerçevesinde örgütlenmişlerdi, her mahallenin bir şefi vardı. Toplumsal işlevlerini örgütlenmeleri sayesinde yerine getiriyorlardı. Bu işlevlerin başında "güvenlik" geliyordu. Fakat güvenlikle ilgili rolleri iki taraflıydı. Bu rolü Ahmet Vefik Paşa batılı bir seyyaha şöyle anlatmıştır: "İstanbul'da bir sürü büyükşehri güvensizlik içinde bırakan profesyonel cürüm erbabı yok. Bizim tehlikeli sınıflarımız köpeklerdir; eğer onlar olmasaydı İstanbul'da gecenin herhangi bir saatinde rahatça dolaşabilirdiniz."[8] Köpekler kimin için tehlikeliydiler? Mahallelerine yabancı olanlar -ve bu arada hırsızlar- için! Bu yönleriyle mahallenin güvenliğinin de bekçileri sayılıyorlardı. Bunu bilmiyen ve kendilerine saldıran köpeklere "hoşt" demesini de beceremiyen yabancıların hali gerçekten acıydı. Bunlardan bir İngiliz, bir gece yarısı Pera'daki evine dönmek üzere Tophane yokuşunu tırmanırken, saldırısına uğradığı köpeklere karşı kendini koruma gayretiyle dengesini kaybedip düşmüş ve ertesi gün cesedi bulunmuştu.[9] Bu arada herhalde köpeklere "hoşt" diyememiş ve çığlıkları da havlamalar arasında mahalle sâkinlerine ulaşamamıştı. Oysa İstanbul köpekleri, başka kuşku uyandıracak bir durum yoksa, kendilerine "hoşt" diyen yabancıları da rahat bırakıyor, herhalde onları Frenk kılığına girmiş Müslümanlar sanıyorlardı.

İstanbul köpeklerinin ikinci işlevi şehrin temizliği ile ilgiliydi. Bu işlev kendilerine kapı ve pencerelerden atılan tüm yemek artıklarını yiyip bitirmeleriyle yerine getiriliyordu.[10] Böylece çöpcülüğün doğru dürüst örgütlenmediği bir şehirde köpekler çöpçü rolünü üstleniyorlar ve şehir sağlığına katkıda bulunuyorlardı. Fakat öte yandan bu köpek kalabalığı, kuduz tehlikesiyle şehrin sağlığını tehdit etmiyor muydu? İstanbul köpeklerinde kuduz hastalığına hemen hiç rastlanılmaması özellikle yabancıları çok şaşırtmış ve bunun nedenlerini aramaya sevketmiştir. Bir İngiliz yazara göre "yiyeceklerinin az oluşu, sınırsız bir cinsel özgürlükle bir araya gelince, (kuduza karşı) düzenli yiyecek ve barınaktan daha etkili bir antidot ortaya çıkıyordu."[11] Bu yüzyılın başlarında saray hekimi Mavroyani Paşa da kuduz olmayı-

şı konusunda ayni nedenleri ileri sürmüştür. Gerçi köpeklerin sokaklarda serbestçe çiftleşmeleri Batılıları, özellikle püriten İngilizleri çok rahatsız ediyordu.[12] Fakat sonuç şehir hijiyeni bakımından şehir düzeninin bir parçası haline gelmişlerdi. O kadar ki, bir söylentiye göre, eski İstanbul valilerinden Yusuf Rıza Paşa, kendisine "valilik mi köpekler için, köpekler mi valilik için?"[13] şeklinde yanıt vermişti.

İstanbul'un köpekleri Müslüman semtlerde gördükleri hoşgörüyü, Hıristiyan mahallelerde görmemişlerdir.

Batılı elçilikler, Konsolosluklar ve levantenler sokak köpeklerini hiçbir zaman benimseyememişlerdir. Özellikle Pera'da, şu veya bu şekilde yokedildikleri için sayıları azalmıştı. Hatta bir ara Tarabya'daki İngiliz elçiliği bunları para karşılığı toplatmaya ve kavasları aracılığıyla karşı sahile sürdürmeye başlamıştı. Fakat Yeniköy'den ve daha uzak bölgelerden köpekler de yakalanıp getirilmeye başlayınca bu işten vazgeçilmişti.[14] Aslında İstanbul'un köpekleri Frenklerin nefretini fazlasıyla iade ediyorlardı. Ufukta bir Frenk görününce aralarındaki mahalle kavgaları bile duruyor, "ortak düşman"a karşı birleşik bir cephe oluşturuyorlardı. Bu yüzden elçilikler, diplomatik notalarla, sık sık Bâbıâli nezdinde şikâyette bulunuyorlardı.[15] Ve daha da vahimi, İstanbul'da "Vak'a-yı Hayriye" yi izleyen yeniçeri avı döneminde, onları yeniçerilere benzetiyorlardı.

İstanbul'un köpekleri "Örgütlenişleri" ve tutumları itibariyle Osmanlılar tarafından dilencilere, batılılar tarafından da yeniçerilere benzetilmişlerdir. XIX. yüzyılda İstanbul'da dilencilik, devletin resmen tanıdığı bir kâhya yönetiminde, lonca halinde örgütlenmiş bir meslekti. Dilenciler bir meslek gururuna sahiptiler ve horlanmıyorlardı. Doktor Mavroyani'nin anlattığına göre, bunların en küstah bölümünü Rum dilencileri oluşturuyordu.[16] Rum dilencileri iki senede bir seçtikleri patronlarını "aziz" mertebesine çıkarıyorlar ve ölüm günlerinde anma törenleri yapıyorlardı. Başhekime göre, İstanbul'da dilencilik, işleyiş biçimi ile Tanzimatla başlıyan "modernizm"e bir tepkiydi. Batılıların İstanbul'un köpeklerini yeniçerilere benzetmesi ise, bunların "fanatizm"inden ve "yabancı düşmanlığı"ndan kaynaklanıyordu. Kimbilir belki onlar da dilenciler gibi "Nizam-ı Cedid"den hoşlanmıyorlardı! Dilenci loncaları, Yeniçeri ortaları ve köpek çeteleri "Eski Düzen"in simgeleri miydi? Osmanlı devletinin, Batılılaşma sürecinde İstanbul köpeklerine karşı tutumunu irdelersek, dikkat çekici rastlantılarla karşılaşıyoruz.

Tüm yararlı taraflarına rağmen, İstanbul köpeklerinin şehir hayatı için birçok sakıncaları da vardı. Gürültüleri, tanımadıklarına hırlamaları, heryere burnunu sokmaları vb. dışında, "modern"leşen bir şehir hayatında da olumsuz bir görüntü yaratıyorlardı. Herhalde bunlara karşı ilk toplu cezalandırma girişiminin II. Mahmud zamanında başlaması da bu yüzdendir. Gerçekten Yeniçeri ocağını imha ettikten sonra II. Mahmud, İstanbul'un köpeklerine de bir çözüm düşünmüştü. Ne var ki onlara yeniçerilerden daha hoşgörülü davrandı. Gerçi önce onları da kırdırmayı düşünmüşse de, Şeyhülislâm Kuran'dan bir âyet okuyarak bunun günah olacağını belirtmiş ve sultanı vazgeçirmişti. Bunun üzerine Marmara'da boş bir ada bunlara sürgün merkezi olarak seçilmişti. Köpekler bir vapura doldurularak adaya postalandılarsa da talih yine onlara güldü." Âni bir fırtına İstanbullu köpeklerle dolu gemiyi tekrar geldikleri sahillere fırlatmış ve bu olgu, daha önce müneccimlerin fikri alınmadığı için, Tanrının bir ihtarı olarak yorumlanmıştı. Bazı batılı dergilerin yazdığı gibi[17] II. Mahmud kızgınlığından, bu kararını önliyenlerden bazılarını boğdurup cesetlerini denize attırdı mı? Bu bilgileri ihtiyatla karşılıyoruz. Fakat anlatılanlar devrin esprisine herhalde ters düşmüyordu.

Elli yıla yakın bir süre sonra, Abdülaziz döneminde İstanbul'un köpeklerine ikinci bir sürgün kararı çıktı. Bu sefer operasyon başarılı oldu ve köpekler bir gemiye yüklenerek Hayırsız adaya sürüldüler. İstanbul'un üçüncü sınıf vatandaşları için açlık, durgunluk ve nostalji dolu bir gurbet hayatı baş-

lamıştı. Zamanlarının çoğunu, burunlarını İstanbul'a doğru çevirip ulumakla geçiriyorlardı. Durumu görgü tanığı Fransız misyonerlerinden dinleyelim: "Söylendiğine göre, güneyden esen rüzgâr bu ısdırap çığlıklarını, yüreği parçalanmış ve intikam gününü bekleyen halkın kulağına kadar getiriyordu. İntikam çarçabuk geldi. İstanbul'un doğu yakasında Çemberlitaş, Kumkapı ve Gedik Paşa'yı kapsıyan ve Marmara kıyılarına kadar uzanan bir yangın patlak verdi. Yangının alevlerinden dehşete kapılan sürgüncüler hatalarını anladılar ve köpekler geri döndüler."[18]

Alman İmparatoru II. Wilhelm 1889'da İstanbul'u ziyâret etmeden önce şehrin görüntüsünü güzelleştirmek için köpeklerin sürgünü yeniden gündeme geldi. Fakat bu kez de köpeklerine pek düşkün İstanbullular protesto dilekçeleriyle girişimi püskürttüler. Bu arada köpekleri hiç can acıtmadan, "mümkün olduğu kadar beşeri" bir yöntemle yok etmek isteyen bir sanayicinin önerisi de reddedilmişti.[19]

P. Colombani'nin Anlattıkları

İstanbul köpeklerinin kara günleri 1908 Jön-Türk devriminden sonra başladı. Köpekler "karşıdevrimci" güçler arasında mı sayılmışlardı? Her ne olursa olsun sorunu çözmek zamanı gelmişti. "Çözüm"ün uzun ve kara mizah dolu öyküsünü bir Fransız okulunun öğretmenlerinden P. Colombani anlattı. Sözü artık ona bırakabiliriz:

"1910 yılındayız. Türkiye'de bir özgürlük rüzgârı esti. Gazeteler durmadan reformlar öneriyor, yenilikler dikte ediyorlar. Fransızca çıkan gazeteler köpeklerin kovulmalarını istiyorlar. Belediye, iki yıllık tereddütten sonra, nihayet köpekleri yoketmeye karar verdi. Birbirinden güzel birçok proje ortaya atıldı. Hatta yabancılar köpekleri, bilmem hangi kimyasal ürüne çevirmek için satın almak istiyorlar. Böylece belediyenin bütçe açığı kapanabilirdi fakat Müslüman vicdanı bu ticaret karşısında isyan etti ve öneri incelenmedi bile. Köpekleri kitle halinde öldürmek düşünülmemeli; halk cellâtları yoketmek için ayaklanabilir. Ortalama bir yol bulundu. Köpekler toplanacaklar ve Topkapı'nın ötesinde, doldurulmamış eski siper çukurlarında muhafaza edilecekler. Meclis bu yeni tip pansiyonerlerin bakımı için on dört bin franklık bir kredi oyladı.

Köpekleri toplamak için Türkleri düşünmemek lâzım. Hayvan başına on beş frankın verildiği bu çok kârlı işi çingeneler yüklendiler.

Bu işlemin pek karışıklık yaratmaması için, insanların yatması beklenecekti. Herşey hazır olunca işe başlandı. Uzun, tahtadan yapılmış pense biçimi âletlerle donanmış çingeneler bir gece Bâb-ı Âli mahallesini istilâ ettiler ve rastladıkları tüm köpekleri boyunlarından, böğürlerinden hoyratça yakalıyarak arabalarla gelen tahta kafeslere yerleştirdiler. Bu operasyon her gece başka bir mahallede yinelendi. Toplamanın mümkün olduğu kadar gizli yapılması için alınan tüm önlemlere rağmen, kıskıvrak yakalanan köpekler korkunç sesler çıkarıyorlar, herkesi uyandırıyorlar ve kısa süre sonra işlemciler kendilerini -düşman ya da taraftar- bir insan kalabalığı ile çevrili buluyorlardı. Hıristiyan mahallelerde bir güçlük çıkmıyordu; hatta belediye memurlarının hemen ödediği 15 Frankı alabilmek için küçük çocuklar da işe koyuluyorlardı. Fakat Türk mahallelerinde, pek de yumuşak davranmayan polisin ve jandarmanın varlığına rağmen tehlikeli durumlar olabiliyordu. Köpeklerin toplanmasını protesto eden bir miralay bileğinden yakalanıp karakola götürüldü. Ayasofya civarında, kalabalık, kafesleri açmış ve köpekleri azad etmişti. Birçok defa meydan kavgaları çıktı ve bazı polisler yaralandı. Mahallemizde köpekler toplanırken, işe çağrılan arabacılardan hiçbiri yerinden kıpırdamadı. Hepsi bunun günah olduğunu söylediler ve hapise atılmayı göze aldılar. Hatta öğrencilerimizin çoğu köpeklerin toplayıcıları ısırmalarını memnuniyetle karşılıyorlardı. Bir gün Şeyhülislâmın köpekleri koruyacağı şayiası yayılınca öğrencilerimden biri "teşekkür için elini öpmeğe gideceğim" dedi.

Müslümanların muhalefeti yet-

miyormuş gibi, işe diplomasi de karıştı ve köpekleklerin toplanması nerdeyse Girit sorunu kadar ciddi bir olay yaratıyordu. Bütün oteller gibi, zengin turistlerin geldiği Pera Palas otelinin de bir köpeği vardı. Kapıcı köpeği zengin lordlar karşısında oturmaya alıştırmıştı ve sevimli leydiler ilginç Kanişe ekmek vermekten büyük bir zevk alıyorlardı. Ne ki bir gece, uğursuz araba geldi ve tahta pense hayvanı yakalıyarak Topkapı'daki hemcinslerinin yanına doğru yolladı. Sabah köpek ortada görünmeyince müşteriler büyük bir heyecana kapıldılar. İngiliz elçiliği tontonun kaybından hemen haberdar edildi, o da diplomatik kanaldan Bâb-ı Âli'yle temasa geçti. Notalar değiş tokuş edildi ve sonunda hayvanın iadesine karar verildi. Bir belediye memuru, İngiliz elçiliğinin tercümanı ve Pera Palasın kapıcısından oluşan bir komisyon Topkapı'ya gitti. Otel kapıcısı ünlü köpeği aramaya koyuldu, fakat hırlayan o kadar köpek arasında bu iş pek kolay değildi. Eli boş dönmemek lâzımdı. Şanssız kapıcı, umutsuz bir şekilde aranılan köpek farzettiği bir kanişe gözlerini dikti ve hayvancağız derhal yakalanarak muzaffer bir edayla Pera Palas'a dönüldü.

Başlangıçda köpeklerin şehrin hududunda tutulabileceği sanılmıştı; fakat onların gürültülü protestoları hesaba katılmamıştı. Birbirlerinin üstüne yığılmış bir şekilde gece gündüz uluyarak ve durmadan kavga ederek çevreyi oturulmaz hale getiriyorlardı. İnsanlar birbirini yiyen köpekler görmekten de tiksinti duyuyorlardı. Bu durumda Belediye, işi bitirmek için gürültülü hayvanları Marmara'daki Hayırsız adaya (Oxia) göndermeye karar verdi. Böylece köpekler yeniden arabalara yerleştirildi ve gurbetci gemilerine atıldılar. Her gün bir tekne onlara yiyecek taşıyor ve iki kişi de adada kazılmış bir kuyudan su çekiyor. Fakat zavallı hayvanların durumu hiç düzelmedi. Et artıklarıyla beslenmeye alıştıkları için, çoğu kendilerine atılan ekmeklere dokunmuyor ve hemcinslerini parçalıyor. Bir çoğu öldüler ve güneşte kalan cesetleri adayı yaklaşılmaz hale getirdi. Oraya yaklaşma cesareti gösteren meraklılar burunları iğrenç kokulardan düşmüş ve gözleri de dehşetle dolmuş olarak döndüler. Hükûmet gazetelerin talepleri karşısında, eskisi gibi korkunç bir cezalandırmanın geleceğini hisseden İslâm fanatizmini tahrik etmemek için sükutu tercih etti. Fakat bugün yarın zavallı tontonların, Devrimden sonra eski Rejim'in tüm yasaklıları gibi geri döndüklerini göreceğiz."[20]

Görgü tanığı P. Colombani'nin hikâyesi burada bitiyor. Fransız misyonerinin tahmini doğru çıktı mı? 1911 Mart ayında köpekler yeniden İstanbul sokaklarında görünmeye başladılar. Bunlar Hayırsız adadan mı dönmüşlerdi? Söylentilere göre halk köpeklerin bir kısmını sürgünden kurtararak saklamıştı. Bir kısmı da 1910-1911 kışı çok soğuk olduğu için civardaki ovalara sığınmışlardı. Geri dönenler bunlardı. Adadakilere gelince, bunlar ölüm kalım savaşı verirken başka taleplerin de konusu olmuşlardı. Adaya yerleşen bir Fransız iş adamı oradan Marsilya'ya bol bol deri, kemik tozu, gübre malzemesi ve yağ yolluyordu.[21] Bunun dışında İstanbul'da eldiven sanayii de sarsıldı. Çünkü köpek dışkıları derilerin işlenmesinde kullanılıyordu. Küçük çocukların topladığı bu dışkılar, bir tüccar tarafından yurt dışına da ihraç ediliyordu.[22]

İstanbul'un köpekleri adadan dönmediler, uluyarak öldüler. Böyle bir manzaraya, 60 kadar yıl önce Fransız şairi Leconte de Lisle Ümit Burnu'nu geçerken tanık olmuş ve ünlü "Uluyanlar" şiirini yazmıştı.[23] L. de Lisle 1853'de köpeklerin ulumasına neden olan koşullarla paralellik kurmuştu. 1910'da da durum farklı değildi. Jön-Türk devriminden büyük düş kırıklığına uğrayan bir Fransız yazarı, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde, "Jön-Türkler insan kırımına, hayvan kırımıyla başladılar"[24] diyordu. Osmanlının yüzyıllarca süren şefkati ve hoşgörüsü bu kanlı sonuç karşısında unutulup gitmişti.

Not: Fotoğraflar sayın Ahmet Abut'un koleksiyonundan alınmıştır. ☆

1 Maria Yordanidu; *Loksandra, İstanbul Düşü*; İstanbul, Belge Yayınları, 1992.

2 Charles Hecquard; *La Turquie sous Abdulhamid II*, Bruxelles, 1901, s. 69.

3 M. Pitton de Tournefort; *Relation d'un Voyage du Levant*, Paris, 1717, cilt: 2, s. 355.

4 *Magasin Pittoresque*, 1840, No: 39, s. 310.

5 Tournefort, cilt: II, s. 355.

6 A. L. Castellan: *Lettres surla Grèce, l'Hellespont et Constantinople*, Paris, 1811, s. 227.

7 Mavroyeni; *Les Chiens Errants de Constantinoples*, Paris, 1902, s. 8.

8 N. W. Senior; *A journal Kept in Turkey and Greece*, Londra, 1859, s. 18.

9 *Magasin Pittoresque*, 1840 s. 310.

10 R. Arthur Arnold; *From the Levant*, Londra, 1868, cilt II, s. 107. Ch. Hecquard, a.g.e., s. 69

11 Charles White; *Three Years in Constantinople*, Londra, 1845, cilt: III, s. 292.

12 Mavroyeni; a.g.e., s. 18.

13 Ch. Hecquard, a.g.e., s.71.

14 Ch. White, cilt: III, s. 294.

15 *Magasin Pittoresque*, a.g.m., s. 311.

16 Mavrogenis, a.g.e., s.17.

17 *Magasin Pittoresque*; a.g.m, s. 311.

18 *Missions des Augustins de l'Assomption*, Ağustos, 1910, s. 141.

19 Charles Hecquard, a.g.e., s. 70-71.

20 *Missions*; s. 141-142.

21 *L'Illustration*; 18 Mart 1911.

22 Aynı dergideki haberden.

23 Edgar Pıch; *Leconte de Lisle et sa creation poetique*, Paris, 1975, s. 292-293.

24 B. Bareilles; *Constantinople*, Paris, 1918, s. 70.

Osmanlı Postacılığı Üzerine

İLHAN PINAR

Osmanlı Postacılığı da, diğer birçok konu gibi üzerinde pek inceleme yapılmamış konulardan biridir. Dahası kapitülasyonlarla yabancı ülkelere Osmanlı topraklarında postane açma imtiyazı verildiği bilinse de, bu kapitülasyon postanelerinin Osmanlı ekonomisine verdiği yük pek irdelenmemiştir. Bu saptamayı 1875 yılında yapan Karl Braun da, aksayan bir posta hizmeti sonucu karşılaştığı Osmanlı Postacılığını -kendisi de okuduğu gezgin kitaplarındaki bu eksikliği farkederek- araştırmış ve aşağıdaki bilgileri toplamıştır. Karl Braun, Osmanlı İmparatorluğu'na gelmiş sayısız gezginden biridir. 1874 ve 1875 yıllarında geldiği Anadolu'nun birçok kentini gezmiş ve Almanya'ya döndükten sonra bu gözlemlerini, araştırmalarını ve gezi notlarını "Bir Türkiye Gezisi" adlı üç ciltlik kitabında yayınlamıştır. Kitap, kadın, maliye, ordu, yönetim, harem, önemli devlet adamı biyografileri ve gelenek gibi konuları kapsamaktadır. Biz şimdi bunlardan postacılık üzerine olanı aşağıya alıyoruz:

"1875 Ağustosu'ydu; bir Türk kasabasında bulunuyordum ve Almanya'dan İstanbul'a ordan da bulunduğum kasabaya gönderilecek bir mektup bekliyordum.

Stanbul'dan ayrılacağım gün, 'Osmanlı Posta İdaresi Genel Müdürlüğü'nün -Stambul'da, yani, Altın Boynuz'un batı yakasında, Marmara Denizi'ne bakan tarafta, bu büyük ve kozmopolit kentin Türklere ait Yeni Cami semtindeki- merkezine gittim. Müdürlüğe girmem kolay olduğu gibi, içerde de istediğim gibi dolaşabiliyordum; karışan görüşen hiç kimse yoktu. Kapıyı örten halıyı kaldırıp kendimi birden en kutsal yerde buldum. İç içe birçok salon vardı ve her yer kâğıtlarla doluydu. Zor olan sorumlu bulmak, daha da zoru bulduktan sonra gerekli bilgiyi alabilmekti. Nihayet birisini buldum; görevli Türkçeden başka, Yunanca ve Fransızca biliyordu; Yunancası, bu dili Ksenophon veya Thukydides zamanında öğrenenler içindi; bir Türk'ün Fransızcasını da anlamak o kadar kolay değildi. Buna rağmen, giydiği fesin -burda yalnız Türkler değil, hemen hemen herkes fes giyiyor- dışında tam bir Avrupalı izlenimi uyandıran memurla anlaşmayı başardım. İsteğimin, Osmanlı postasıyla gelecek mektuplarımın, vereceğim adrese yeniden postalanması olduğunu söyledim. İyi eğitimli birisi olduğu her halinden belli memur da bana, "Grand Rue du Pera"daki "Peşt Şehir Oteli"nde kaldığım için postamın Galata'daki şubeye gideceğini ve dolayısıyla aynı başvuruyu orda yapmam gerektiğini söyledi. Ben de bunun üzerine Galata-Mertevani Sokak'taki postaneye başvurdum. Fakat bununla da yetinmeyip, yine Galata'da, Tom-Tom Sokağındaki Avusturya Postanesinden biraz ilerde, adını şimdi unuttuğum dar ve yokuş bir sokaktaki Alman Postanesine de aynı şeyi rica ettim. Fransa, İngiltere, Rusya veya Yunanistan'dan posta beklemediğim için bizim postaneyi yeterli gördüm. Alman ve Avusturya postanelerine de, eğer adıma mektup gelirse, mektuplarımı bana göndermeyi üstlenen, Stambul Garı'nda çalışan bir Alman arkadaşıma vermelerini rica ettim. Ve Stambul'dan ayrıldım. Rumeli Demiryolu ile hattın en kuzey noktasına yaptığım yolculuktan döndükten sonra, soluğu Türk postanesinde aldım. Mektuplarımın nerde olduğunu öğrenmek kavas'ım için zor oldu, ama sonunda öğrendi.

Önce oldukça boş bir salona girdik. Bir köşede yerde, gördüğüm ka-

darıyla çubuğunu içmekten başka hiçbir işi olmayan, uzun ve sivri uçlu bembeyaz sakalıyla muhterem bir ihtiyar oturmaktaydı. Kavas, beni, kendisinin Frenk efendisini tanıttı ve Stambul'dan mektup beklediğimi söyledi, Muhterem, kavas'ın benim üzerime verdiği bilgileri not etmeden, başını hafifçe kaldırarak merhametli ve iyiniyetli bir ifadeyle bana doğru baktı; ve oturuşunu bozmadan vücudunun üst kısmını üç defa öne arkaya eğerek avucunu üç defa alnına götürdü. Ben de aynı hareketlerle karşılık verdim. Daha sonra, bu muhterem zat, arkasında duran çamaşır sepetini kavradığı gibi önüme doğru sürükledi. Aynı merhametli bakışla, 'işte efendim' dedi. Kavas ihtiyarın söylediklerini İtalyancaya çevirdi: 'Ecco, signor'. Doğruyu söylemem gerekirse, mektupla dolu sepeti görünce ilk anda ne yapacağımı şaşırdım. Akıllılığından ve yağcılığından emin olduğum kavas'a ne yapmam gerektiğini İtalyanca sordum. O da bana, memurun -bu sessiz ve sâkin muhteremin- sepeti benim önüme koyarak, içinden istediğim mektubu alabileceğimi ifade etmek istediğini söyledi.

-'Fakat, Ali', dedim ve ekledim, 'bu nasıl olur, belki yıllardır birikmiş binlerce mektubun içinde bir iki mektubu nasıl ararım.'

-'Neden olmasın bayım? Eğer memur öyle istiyorsa, sorumluluk onun, senin değil. Memur başka ne yapsın ki? Memurdan, Doğu'nun bütün dillerini bilmesini bekleyemezsin ki; Yunanca ve Rumence, Sırpça ve Bulgarca, Tararca ve Çerkezce, Ermenice ve Farsça, Arnavutça ve Çingenece, Arapça ve İbranice; memur, bunların hepsini nasıl bilsin ki? Bunlar yetmiyormuş gibi, bir de bunların yanısıra bütün Frenk dillerini konuşmasını, daha da zoru okumasını? Senin adına ta kuzeylerden, burda hiçbir faninin bilmediği Prusya dilinde mektup gelse, mektubun üzerindeki adı ve adresi nasıl okusun, senin ne zaman nerde olduğunu nasıl bilsin de oraya göndersin? Bilir misin ki, kentte oturan ve ticaretle uğraşan insanlar, postanın hangi gün ve saatte geldiğini bilir ve ona göre hemen gelir postalarını alırlar. Fakat postalarını almaya gelmeyenlerle memur nasıl başa çıksın ki? O da sepetin içine atıyor ve bekletiyor. Ama hiçbiri kaybolmaz, merak etme. Çünkü memurumuz, titizliğin ve güvenirliğin iyi bir örneğidir. Gerçekten de öyledir, sepetin içi mektupla doludur, ama o ne yapsın? Sorun ne biliyor musun? Alınan mektuptan daha fazla mektup gelmesi. Ve böylece sepetin içi mektup doluyorsa, memur buna bir şey yapabilir mi? Tabiî suç, ihmalkâr insanların. Biz Osmanlılar mektuplarımızı zamanında alırız, tek bir kağıt parçası dahi bırakmayız. Olur ya, belki kağıtlarda Allah kelâmı yazılıdır. Bu kutsal adın sepetin içine girmesine izin vermemek gerekir. Eğer, buraya, postaneye az Türk geliyor dersen, onun da nedeni bize mektup gelmediğine emin olduğumuzdandır. Biz birisine haber ulaştırmak istedik mi, bunu Tatar postasıyla sözlü olarak yaparız. Tatar postası sadece Frenkler ve Reaya için yazılı posta getirir, bizler içinse sözlü. Eğer önemli bir haber ulaştıracaksak, atımıza atlar Tatar'la beraber kendimiz gider söyleriz. Gördüğün gibi mektupların birikmesi bizim suçumuz değil. Reaya için şöyle bir şey uygulamalı: madem kendisine mektup yazdırıyor, o halde gelsin mektubunu zamanında alsın; almazsa, sorumluluğunu yerine getirmediği için cezalandırılmalı. Tabiî, Frenkler için bu sözkonusu yapılmamalı; çünkü onlar, uzak ülkelerden geliyor, bizim geleneklerimizi bilemezler. Fakat Reaya'yı bu konuda sıkıştırmalı. Eğer burası böyle karışıksa, tek suçlu onlar. Ama hemen biz zavallı masum Türkler suçlanıyoruz, bu idarî ve ihmallik hatalarından.'

Bu adamın daha neler saçmaladığını anımsamıyorum. Her ne olursa olsun, onun dünya görüşüyle bizimki birbirine yıldızlar kadar uzaktı; ve onun posta hizmetlerinden beklentisi, bizlerin Almanya'da yerleştirdiği, hizmeti alan talebi ne kadar yükseltirse, posta da hizmeti o kadar yükseltir anlayışından çok daha mütevaziydi. Burda bir postacılık düzeninden bahsedilemezdi; fakat Alman İmparatorluk Posta Müdürü Dr. Stephan'dan mümkün olan ve olmayan her şey isteniyordu.

Sepetin içinde mektup arayıp aramamaya karar veremiyordum. Eğer adıma mektup gelmişse, bunun son günlerde gelmiş olması gerektiğini ve dolayısıyla sepetin kronolojisine göre üst kısımda bulunacağını düşündüm; arama işini sepetin üst kısmındaki mektuplarla sınırladım; bulamayınca da tevekkül içinde, muhterimin -hiç kalkmadan ve beş ayak uzunluğundaki, toprağı örten örtüyü yakmaması için kırmızı haznesi bir sac'ın içine oturtulmuş- çubuğundan gelen mis gibi tütün kokusundan ayrılmadan muhteremi Türk geleneğine göre saygıyla -ki oda karşılık verdi- selâmlayarak ordan ayrıldım. Şimdiye kadar okuduğum Doğu gezginlerinin kitaplarının hiçbirisinde bir Türk postanesi veya Türk postacılığı üzerine bir bilgiye rastlamamıştım. Karşılaştığım bu durum, bana bu konudaki eksikliği gidermek için oldukça ilginç gelmişti. Şimdiye kadar anlattığımın bir istisnay değil, genel durumu yansıttığına inanıyorum.

Yalnız, bir şeye daha değinmek istiyorum. Türklerin mektuplarında adresler çok uzun ve sadece mektubun içi değil, dışı da, çok ince ve kibar hitaplarla, uzun sıfat ve ünvanlarla dolu oluyordu. Bu mektupların yanında bizim bol ünvanlı Şansölye üslûbu mektuplar oldukça ölçülü kalırdı.

İstanbul'a döner dönmez beklediğim mektuplar geldi. Bu arada, başımdan geçen olaylardan sonra, Osmanlı'daki posta durumu üzerine araştırma yapmak için zaman ayırmıştım. Şimdi aşağıya bu araştırmamın özetini alıyorum:

Önce şunu yineleyim ki, Türkiye'nin başkentinde bir Alman İmparatorluk Postanesi bulunuyor. Bu postane aracılığıyla imparatorluk yurttaşları memlekete mektup gönderiyor ve memleketten haber alıyor. Buralara gelen bir Alman'ın memleketinden bir haberin özlemi içinde bu kocaman ve tamamen yabancı bir dünyada dolaşırken, Galata'nın dar, yokuş ve eğri sokaklarında, Alman-

ya'da alıştığı bir posta hizmetiyle karşılaşması muhakkak hoş bir sürpriz olacaktır. Bu postanede her şey memleketteki gibi, Alman memurlar ve Alman pulları; sadece küçük işlerle uğraşan kırmızı fesli memurlar olmasa, insan Türkiye'de olduğuna inanmaz. Ancak, posta ücretini öderken -Alman postanesi de posta ücretini Türk parası olarak alıyor- bastığınız toprağın Türk toprağı olduğunu ayrımsıyorsunuz.

İstanbul'da bir Alman postanesinin kurulması, diğer Avrupa devletlerinden sonra, gittikçe önem kazanan Türkiye ile ilişkiler sonucu burda bulunan Almanların mektup, paket ve haberleşme gereksinimini karşılamak amacıyla 1870 yılının başına rastlar.

Kurulan bu postane ile de bu amaca ulaşılmış oldu. Bu işlevinin yanısıra Galata'daki Alman postanesi, posta taşımacılığında önemli bir başka işlevi daha üstlendi; İstanbul ile Belçika, Hollanda, İsviçre, Amerika ve hatta İstanbul'da kendi postaneleri bulunmasına rağmen İngiltere ve Fransa içinde posta hizmeti verir oldu.

Yerli işadamlarının, özellikle Ermeni ve Rumların, Almanya'daki fabrikatörlerle dolaysız iletişimini sağlayan bu hizmet, bu insanların sıklıkla Alman postanesini kullanmaları sonucunu doğurdu ve kendi yükselen çıkarları, postaneyi de geliştirdi.

Alman postanesi, alışılmış posta hizmetlerinin (normal ve iadeli taahhütlü mektup, kartpostal ve mal örneği gibi,) yanı sıra dergi ve gazete siparişleri de alıyordu; fakat İstanbul'da postaneyi kullananlar, en çok posta havale uygulamasına seviniyorlar. Şimdi çok rahat bir şekilde, hangi miktarda olursa olsun, Alman postanesine yatırdığınız Türk parasını (değişimi oldukça zor olmasına rağmen) İstanbul'dan Almanya, Belçika, Hollanda, Danimarka, İsveç, Norveç, İsviçre, İtalya ve A.B.D.'ye gönderebiliyorlar.

İstanbul'daki Alman postanesinden, Almanya'ya ve uluslararası Posta Birliği üyesi ülkelere gönderilen postalardan ilk zamanlar alınan "birlik ücreti" de kaldırıldı. Böylece, şimdi bir mektup için yirmi fenik, yani 1 gümüş kuruş alınıyor.

1 Türk kuruşu eskiden, 15 ve 16. yüzyıllarda yaklaşık 10 frank idi. Türkiye'nin gerilemeye başlamasıyla para değeri de doğru orantılı olarak gerilemeye başladı ve sadece II. Mahmut zamanında kur en az on beş defa değiştirildi; tabiî her defasında biraz daha kötüleştirilerek. Şimdi ise, 1 kuruş yaklaşık 22 Fransız santimi, 10 Avusturya meteliği ve 20 Alman İmparatorluk feniği. 1 kuruş, yine bir Türk para birimi olan para olarak 40 para ediyor. 10 Para da, 1 Fransız meteliği, 2,5 Avusturya meteliği ve 5 Alman İmparatorluk feniğine karşılık geliyor. Almanya'dan getirtilen gazeteler için ise yıllık sabit olarak 2 Mark ödeniyor. Posta havale ücretleri de oldukça uygun düzeyde.

Aşağıdaki rakamlar, görece kısa bir süre önce açılan Alman postanesinin bu kısa sürede nasıl bir oyluma ulaştığını gösterecektir: 1875 yılı boyunca gelen ve giden mektup sayısı yaklaşık 150.000, kartpostal 3500, matbuat 75.000 ve mal örneği 9.000 adet veya toplam oldukça önemli bir rakam olan 237.000 posta, bunun 6500'ü iadeli taahhütlü. Teslim edilen gazete sayısı ise 145000, bu rakam, İsviçre, Fransız, İngiliz ve hatta Rus ve Norveç gazetesi olmak üzere 200 ayrı gazeteden oluşuyor. Aynı yıl boyunca, bu postaneden 243.000 Mark tutarında 2500 posta havalesi yapılmış.

İstanbul-Almanya arasındaki posta taşımacılığı Avusturya ve Rusya bandralı vapurlarla yapılıyor. Avusturya vapurları Varna-İstanbul, Rus vapurları ise Odessa-İstanbul arasında ve haftada iki kez olmak üzere sefer yapıyor. Ayrıca bu iki merkezle İstanbul arasında bir süredir demiryolu bağlantısı da kurulmuş durumda. İstanbul-Almanya arasındaki posta, İstanbul ve Almanya-Avusturya sınırındaki Alman posta memurları arasında her iki taraftan ağzı bağlı çuvallarla teslim edilmekte; böylelikle, posta çuvalının içindekilerle yalnızca Alman posta memurları yetkili kılınıyor.

İstanbul'daki Alman postanesinin çalışanları ise, bir müdür, iki sekreter, üç memur ve bir kavastan oluşuyor. Bunlar arasında sadece hizmetli, yani kavas bir Türk.

Yukarıda da değindiğim gibi, Almanya'nın dışında diğer bazı Avrupa devletleri de İstanbul'da postane hizmeti verebiliyor. Bunlar: Avusturya (Tom-Tom Sokağı, Pera), Fransa (aynı sokakta), İngiltere (Medrese Sokağı, Galata), Rusya (Kireçkapı, Galata) ve Yunanistan. Avrupa devletleri dışında sadece Mısır, postane hizmeti veriyor. Adı geçen bütün bu postanelerin birincil işlevi, kendi ülkeleriyle haberleşmeyi sağlamaya yönelik. Fransa ve İngiltere denizaşırı ülkelerle de haberleşmeyi sağlarken; Avusturya, Levant'ın önemli limanlarıyla deniz ulaşımını ve Edirne, Filibe, Sofya, Niş ve Belgrat üzerinden Macaristan'la karayolu ulaşımını sağlıyor.

Türk Posta İdaresi de, Uluslararası Posta Birliği'ne üye olmasına rağmen, sadece ülke içi posta işlerinde hizmet veriyor. Bildiğim kadarıyla koruması altındaki ülkelerle dahi dolaysız bir bağlantısı yok. Osmanlı imparatorluğu (koruması altındaki ülkeler hariç), 97 milkareye ve 53.000 kişiye 1 postane olmak üzere 429 postaneye sahip. Aynı oran bizde, Almanya'da 1,25 milkare ve 5400 kişiye bir postanedir.

Türk postacılığı diğer düzenlemelerde de aynı kısıtlamalarla karşı karşıya. Eğer son zamanlarda işletmeye açılan demiryollarını kullanmazsa (şimdiye kadar toplam yaklaşık 1900 km.), haftada bir defa olmak üzere Tatar postasını kullanmaktadır. Arabistan'a dahi ayda bir defa olmak üzere, o da Port-Said'e giden Avusturya Lloyd seferiyle yapılmaktadır. Şu anda Türkiye'de, 7'si Asya, 6'sı Avrupa Türkiyesi'nde olmak üzere, Tatar postasının kullandığı 13 ana posta hattı bulunmaktadır. Bu hatların en önemlisi Amasya, Tokat, Sivas, Malatya, Diyarbakır ve Musul üzerinde işleyen Samsun-Bağdat hattıdır. Uygun hava koşullarında 15-16 günde alınabilen bu hatta -çoğu posta şubesi olarak kullanılan- 31 araposta bulunuyor; uzunluğu ise

yaklaşık 1640 km. Bu hatta taşınacak postayı Samsun'a ulaştırmak için de, haftada bir defa İstanbul'dan Trabzon'a giden Türk vapur seferi kullanılmaktadır.

Diğer önemli hat olarak şunlar anılabilir: Şam, Halep, İskenderun ve Adana üzerinde işleyen,1150 km. uzunluğu ve 20 araposta ile Konya-Beyrut hattı; Erzurum üzerinden Ağrı'nın güneyindeki Bayezid'e ulaşan 505 km uzunluğunda ve 11 arapostası ile Trabzon-Bayezid hattı; İstanbul-Edirne-Sarembey arasındaki ulaşımı sağlayan demiryolu hattı her gün çalışmakta; Sarembey'den Avusturya sınırındaki Banyaluka'ya karayolu ile taşınıyor. Buna karşılık Tatar postası, haftada bir defa olmak üzere Üsküp, Priştina, Yenipazar üzerinden Saraybosna'ya işlemekte; Avrupa Türkiyesi'nde en uzun hat olan bu hat 850 km. uzunlukta ve 17 arapostası var.

Ayrıca, bir başka önemli hat olarak anılabilecek hat da, Edirne'den başlayıp Vidin, Köprülü üzerinden Vardar'a ve burdan Arnavutluk'ta Üsküdar'a kadar uzanarak Balkanlar'ı geçen hat.

Bu ana hatlardan büyük kentlere ayrılan şube hatları bulunmakta; bunlarsa genellikle özel kişilere devredilmiş durumda.

Tatar postasının geçtiği ana hatlarda, hattın uzunluğuna göre at, deve ve eşeklerden oluşan 30-40 hayvanlık kervanlar meydana geliyor. Her üç hayvan başına bir görevli düşmektedir. Postanın başı Tatar, en uzun hat olan Samsun-Bağdat hattında yalnızca Diyarbakır'da bir defa görev değişikliği yaparken, diğer görevliler her arapostada atlarla birlikte değişmektedirler. Ulaşımın ve taşınanların güvenliği ve eşkiya tehlikesinden korunmaları için her kervana belli sayıda zaptiye eşlik etmektedir.

Türk Posta idaresi, sadece kendi toprakları üzerinde posta hizmeti verirken, bu hizmeti, normal ve iadeli taahhütlü mektup, gazete ve çeşitli matbuat, mal örnekleri, nakit para, ve değerli paket konularında vermektedir. Normal paket kabul edilmediği gibi, kartpostal, posta havalesi ve ödemeleri de henüz uygulamaya girmemiştir.

Normal bir mektubun ağırlığı 3 dirhem (9,6 gr.) olarak kabul edilmekte ve bu ağırlığı geçen her dirhem için normal mektup ücretinin yarısı talep edilmektedir. Posta ücreti, postanın gideceği yerin uzaklığına göre belirlenmekte; örneğin, 100 posta saati (500 km.) uzaklık için 1.5 kuruş, 100 posta saatinden 200 posta saatine kadar olan uzaklık için 3 kuruş, 200 posta saatinin üzerinde olanlar için 6 kuruş ödenmektedir.

Nakit para posta ücreti de, paranın türüne göre, yani altın, gümüş veya metelik (yalnızca yerel dolaşımı olan bakır para birimi. Örneğin, İstanbul'da kabul ediliyor, fakat Edirne'de edilmiyor.) olmasına göre ve her posta saatine göre değişiyor.

Türk Posta İdaresi, bir süredir Stambul'da Yeni Cami'de bulunan merkez postanesinin (aynı zamanda genel müdürlük) yanısıra kentin çeşitli semtlerinde yeni şubeler açmış bulunuyor. Yalnız bu şubelerin hizmetleri mektup ve pul satışıyla sınırlıdır. Boğaz'da bulunan ve başkente bağlı çevre yerleşim birimlerine de aynı kısıtlı hizmette postane açma yetkileri verildi. Boğaz'ın her iki yakasında yer alan bu postaneler arasındaki ulaşım, Boğaz'da çalışan vapurlar aracılığıyla yapılmakta; böylece gerçekten işleyen kent içi bir posta düzenlemesi oluşmuş durumda. İstanbul içi ve çevresi için posta ücreti 1 kuruş.

Türk Posta idaresi, bir süre önce komşu ülkelerle ve diğer yabancı ülkelerle posta bağlantısını diğer aracı ülkeleri kaldırarak kendisi kurmak için girişimde bulundu ve hatta bu yolda tüm idareyi yeniden yapılandırmaya ve yeni düzenlemelere gitmeyi denedi; bu girişim şimdiye kadar başarıya ulaşmadı, bundan sonra da ulaşması zor.

Başarısızlığın iki temel nedeni sürekli ve düzenli bir idarenin kurulamaması ve eğitilmiş memurun olmaması. Bunların yanısıra aşılması nerdeyse olanaksız, dillerin, ırkların ve dinlerin karmaşıklığı ve geniş topraklara ve düşük nüfus dağılımına sahip imparatorlukta ulaşımın sağlanamaması sayılabilir. Ülkenin en verimli topraklarının bulunduğu bölgelerde dahi nüfus dağılımı milkareye 2.000 kişi ancak düşmektedir. Ortalama olarak 1200'ü dahi geçmiyor. Yunanistan'da bu oran milkareye 4000 kişi.

Avrupa Türkiyesi'nin iç kesimlerine mektup göndermek isteyenlere tavsiyem, mektuplarını ya en yakın konsolosluğa ya da bir işadamına göndermeleridir. İşadamları çok mektup aldıkları için postacıyla ilişkileri iyi ve -büyük olasılıkla düzenli verilen bahşişlerle sağlanan- saygınlığa sahipler. Bu ilişki mektupların düzenli ve sağlıklı ulaşımı için bir güvence.

Avusturya postacılığı, İstanbul ve Selânik'ten Varna, Trabzon, İskenderiye ve Trieste'ye yaptığı seferlerle yalnız deniz ulaşımında değil, İstanbul ile Edirne, Filibe, Sofya ve Niş üzerinden Belgrat'a (Belgrat'tan da Peşte ve Viyana'ya) kurduğu ulaşım hattıyla da karayolu ulaşımında da söz sahibi. Kim ki İstanbul-Belova tren hattını kullanır da burdan Sırbistan'a geçişi atla yapmak isterse, ona Avusturya postasına katılmasını tavsiye ederim. Bu posta, rahat ve güvenceli olduğu kadar, silâhlı kavaslarla yapılacak bir yolculuktan da ucuza gelmektedir.

Türkiye'de telgraf hattı da var. Genel İdare ve merkez bürosu yine aynı yerde Yeni Cami'de. Diğer istasyonlar Galata (Mertevari Sokak), Pera (Yeni Çarşı Sokağı) ve Asya yakasında Üsküdar'da. Avusturya telgraf bağlantısı Selânik ve Mostar üzerinden Bocche di Cattaro'ya, İtalyan telgraf bağlantısı Kolona'ya, ordan denizaltı bağlantısıyla Toronto'ya, Yunan telgraf bağlantısı Polo üzerinden, Rumen telgraf bağlantısı İsmail ve Rusçuk üzerinden, Sırp telgraf bağlantısı Niş ve Vidin üzerinden sağlanıyor. Ayrıca İran, Mısır, İngiltere ve Hindistan'ın da birer telgraf istasyonu İstanbul'da bulunmaktadır. ☆

Rıza Tevfik'ten Cavid Bey'e Bir Mektup

ABDULLAH UÇMAN

Mektup türü bizim edebiyatımızda esas olarak Tanzimat'ın ilânını takip eden yıllarda, daha doğrusu batı edebiyatı etkisi altında yeni bir edebiyat teşekkül etmeye başladığı 1860'lı yıllardan sonra, o devir yazarlarının batı edebiyatındaki mektup türünü yakından tanımalarından sonra önemli bir gelişme göstermiştir[1]. Bu gelişmede en büyük pay da Namık Kemal'le Abdülhak Hâmid'e aittir[2]. Bundan on beş yirmi yıl öncesine, yani başta telefon olmak üzere diğer iletişim araçlarının henüz yaygınlık kazanmadığı günlere kadar edebiyatımızda yine de önemli sayılabilecek bir yere sahip bulunan mektup türünün bugün artık süratli bir şekilde ortadan kaybolduğu da maalesef bir gerçektir[3].

Bilindiği gibi mektuplarda, mektubu yazan kişi daha samimi, daha rahat davranabilmekte ve bu vesileyle biz de o kişinin başkaları tarafından eleştirilme endişesi taşıdığı yazılarında bulamadığımız bazı farklı taraflarıyla da karşılaşabilmekteyiz.

Mektup yazmayı çok sevdiği anlaşılan, hattâ mektup yazmaktan ayrı bir zevk alan Rıza Tevfik, hayatı boyunca çeşitli tarihlerde eş, dost, talebe, akraba, arkadaş ve çocuklarına belki birkaç cilt doldurabilecek miktarda mektup yazıp göndermiştir. Doğrudan doğruya edebiyat, sanat, felsefe, estetik, eğitim, din, tarih ve politika ile ilgili, büyük bir kısmı sıradan bir mektup olmanın ötesinde ciddi bir makale havasında yazılan bu mektupların bir kısmı daha önce yayımlanmış olup bir kısmı da yayımlanacakları günü beklemektedir[4].

Burada yayımladığımız mektubun muhatabı olan Mehmed Câvid Bey'le Rıza Tevfik'in münasebetlerinin ne zaman başladığını tam olarak bilemiyoruz. Yalnız II. Meşrutiyet'in ilânını takip eden aylarda Rıza Tevfik, Mehmed Câvid ve Ahmed Şuayb'ın beraberce, Türkiye'de pozitivist hareketin bellibaşlı yayın organlarından biri kabul edilen *Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimâiye Mecmuası*'nı (Aralık 1908-Ağustos 1910 arasında 24 sayı) çıkardıklarına göre dostlukları bu tarihten çok daha eskilere uzanmalı[5].

Diğer mektuplarının birçoğu gibi sıradan bir mektup olmanın ötesinde, daha çok bir makale,

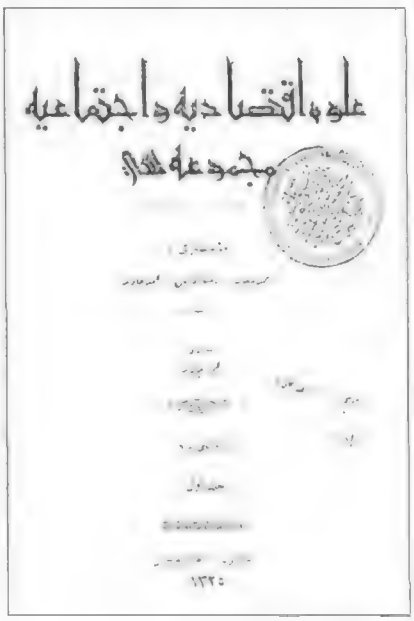

hattâ bir kitapçık hüviyetinde görünen bu mektubun üzerinde "9 Eylül" dışında yıl olarak herhangi bir tarih bulunmuyor; ancak mektubun yazıldığı tarihi tespit hususunda elimizde bazı ip uçları var. Bunlardan birisi, mektubun üzerindeki "Büyükada" ibaresi. Mektup Büyükada'dan yazıldığına ve Rıza Tevfik'in ilk karısı Ayşe Sıdıka Hanım'ın Nisan 1903'te Büyükada'da tüberkülozdan vefat ettiğini bildiğimize göre[6], mektup Eylül 1902'de burada yazılmış olmalı diye düşünüyorum. Bu tahminimizi doğrulayan diğer bir ip ucu ise, XIX. yüzyılın ünlü İngiliz politikacısı Chamberlain'dan bahsettiği son sayfalarda bulunuyor. Rıza Tevfik burada, İngiliz ekonomisinde "himayecilik"i savunan Chamberlain'in mektubun yazıldığı sırada görevinden yeni istifa ettiğini söylüyor ki, Chamberlain'ın biyografisine baktığımız zaman bu istifanın 1902 yılı sonlarına rastladığını görüyoruz[7].

Dört ayrı yaprak üzerine her biri ikiye katlanarak önlü arkalı dört sayfaya yazılmış olan bu on altı sayfa uzunluğundaki mektubun, ikinci yaprak hariç, yazıldığı her bir yaprak üzerine tepeye gelecek şekilde âdeta birer şifre gibi, birinci kâğıda "Yâ fettâh!", üçüncü kâğıda "es-Sabru miftâhu'l-ferec", dördüncü kağıda da "Yâ sabûr!" ibareleri konulmuştur. İkinci kağıdın ön yüzüyle üçüncü kâğıdın arka yüzüne "iptal" mânâsında birer çizgi çekilmiş[8], dördüncü kâğıdın sonunda ise cümle başlamış fakat tamamlanamadan yarım kalmıştır. Mektubunun başında ele alacağı konuların bir fihristini yapan Rıza Tevfik'in bunlardan sadece 4. faslı meydana getiren Chamberlain ve politikasından bahsettiği kısımlar elimizde bulunduğuna göre, mektubu tamamlayan daha üç fasıl bulunmalı. Yani bu tahminimize göre muhtemelen bir beşinci veya altıncı yaprak daha yazılmış olmalı, ancak ne yazık ki şimdilik Rıza Tevfik'in evrakı arasından beşinci bir kâğıdın çıkmadığını da burada belirtmem gerekir.

Câvid Bey'in hayat hikâyesi, Mâliye nâzırı olarak Osmanlı ekonomisinde yaptığı ve yapmak istediği reformlar çeşitli kaynaklarda ve ansiklopedilerde kolayca bulunabildiği için, ben burada onun biyografisiyle ilgili herhangi bir şey yazmadım[9].

Mektupta, özellikle 1900'lü yılların Osmanlı ve dünya politikasıyla ilgili dikkate değer görüş, tesbit ve tavsiyeler bulunduğunu, bunların da özellikle Türk tarihçileri ve iktisat tarihçileri için ilgi çekici düşünceler olduğunu tahmin ediyorum. Bu haliyle mektubun, hem Rıza Tevfik'in hem de Câvid Bey'in ilgi alanlarını ve yönelimlerini göstermesi bakımından bugün için de dikkate değer özellikler taşıdığını belirtmek istiyorum[10].

Büyükada, 9 Eylül

Azîz kardaşım Câvid!

Ben pek fena adam olmadığım halde benden ekser kişi şikâyet ediyor. Bunun -feylesofçasına- esbâbını tetebbû ve tahkîk ediyorum. Hamdolsun senin şikayetinin sebebi zâhir! Sen bir doğru adamsın; açık söylüyorsun!... İntizâr-ı medîdden şikâyet ediyorsun!.. Fakat Türk olmak haysiyetiyle bilirsin ki iyi iş altı ayda çıkar. Bu bizim en büyük prensiplerimizden biridir; ondan maâda İslâm olmak şerefiyle sana bir prensip daha zikredebilirim: "et-teennî mine'r-rahman fî ademi'l-imkân!."[11] Bak görüyorsun ki tenbelliğim bile bence bir prensibe bağlı!. "On n'est pas philosophe paur rien!."[12] Mâmâfih yine afvını talep ederim.

Gelelim mektubuna:

Mektubunun bazı tafsilâtı hâvî olmasına pek sevindim. Hattâ muhâverâtımızın böyle devam edeceğine şüphe etmediğim için ben senin mektuplarını muhafaza ediyorum, sen de benim mektuplarımı saklarsan aramızda sahîhan teessüs etmiş olan dostluğun en kavî râbıtasını teşkil eden münasebet-i fikriyyeyi hayat-ı tarihiyyesiyle muhafaza ve kaydetmiş oluruz. Bu iyi bir hâtıradır. Mâdem ki mektubunda birçok mebâhis-i ciddiyeye ilişerek temevvücât-ı fikriyyeye güzel vesileler veriyorsun; ben de her halde riâyetimi vâcib olan intizam-perverliğe özenerek mukabeleten beyân-ı mülâhazaya mecbur olduğum mesâil hakkında bir fihrist yapayım ve o tertip üzere konuşmağa başlayayım..

1) Teori ile pratiğe dair bir iki söz daha. 2) Senin bankerin hakkında. 3) Usûl-i himâye ve yine adaptasyon. 4) Chamberlain ve politikası hakkında. 5) Burnunun ilerisini göremeyen halk! 6) Bana ve küçük aileye dair. 7) Şettâ! Fihrist!..

İşte!.. Nasıl? Kitap yazıcılığı isti'dâdı şundan bile -gün gibi- zâhir olmuyor mu? Zaman müsait olsa bütün İstanbul halkını fihriste çekecek isti'dâdım olduğunu gösterirdim.

1) Teori ile pratik hakkındaki mülâhazatım senin dikkatini ve dostlarının tahsînini celbetmiş. Seni haysiyyet-i fikriyye itibariyle kendimden başka bir adam gibi farz edemediğim için karâbet-i fikriyyemize taaccüb edecek kadar yeni bir sebep yok! Yalnız bu tafsilâttan çok mahzuz olduğumu gizlememek isterim;

çünkü -her zaman söylediğim gibi- senin ve dostlarının bir mütalâa-i mahsûsamı, bir mülâhaza-i şahsiyyemi doğru bulup tasdik etmesi benim nazarımda bil-cümle esnaf kâhyalarının -a'vân ve ensârı ile birlikte- teveccühâtını kazamaktan şereflidir. Bilirsin ki ilimde ekseriyet-i ârâya öteden beri itimadım olmamıştır ve olamaz.

Evet!.. "Teoride âlim olmak, pratikte muvaffakıyeti temin etmiyor." denilmişti ve bu bâbda bast edilen mütalâat-ı ibtidâiyye ve mütekaddimede ittihâd-ı efkâr hâsıl olacağında şüphe yoktu; çünkü bu kadarı henüz müşâhede-i vukuâttan ibarettir. Hepimiz bunu görüp duruyoruz. Amerikalı meşhur şarlatan Barumun kadar hiç bir ilm-i iktisad âlimi zengin olamadı. Bunu görüyoruz. "C'est un fait constate!"[13]; fakat onu tarif etmeli! Çünkü ilm-i nazarînin haysiyeti bu tariften şiddetle müteessir olacaktır; eğer nazariyâtın cümlesini "faraziyât-ı gayr-ı musîbe" idâdına idhâl etmeğe mecbur olacak bir netice-i zaruriyyeye -kendi tahkikatımızla- vâsıl olacak olursak, ilim gitti gürültüye!.. Bütün ilim ve felsefe prensipleri şiir gibi bir takım "tecelliyât-ı hayâliyye"den ibaret olmak menzilesine iner. Yok!. Eğer, nazariyât nâm-ı umumîsiyle yâd ettiğimiz "külliyât", cüz'iyyât-ı vukuâttan "bi'l-istikrâ" istidlâl edilmiş "mefhumât-ı mücerrede" ise, o vakit niçin bil-cümle cüz'iyyâtı tarif edebilecek kadar şümullü olmadığını tarif etme'ye lâzım gelir. İşte şu noktada mülâhaza-i mahsûsamı bast edeceğim. Hakka makrûn görünürse muvaffakıyetimi sana medyûn olacağım. Tenkidâta senin -Selânikli banker- hakkında söylediğin sözlerle başlıyorum. Ondan iyi ipucu olamaz. O Zâtın -kemâl-i cehliyle beraber- muvaffakıyetini tarif için diyorsun ki: "Meleke ve mümâresenin bunda büyük bir dahli olduğuna şüphe yok değil mi? İhtimal ki bu adam nazariyâtı pek iyi bilseydi bu derecede muvaffak olamayacaktı; çünkü o vakit her muamelesini ilme, kavâid-i ilmiyyeye tevfîk etmek isteyecek ve dimağının vereceği hükümden ziyade ilmin sözünü dinlemeğe çalışacaktı." Bu mülâhazâtın benim anlayışıma nazaran doğrudur, lâkin bu tarifin pek muhtasar olmasına keder etsem yeri var. Çünkü herkes benim gibi anlamaz, nâkıs görünür. Hattâ -ben gibi- efkârını tafsilâtıyla bilen bir kimse olmayıp bir yabancı olsa bu tarifi fâsid (vicieuse)[14] bile bulmak isterdi. Fakat benim anladığıma göre "sarahaten" beyân olunacak şeyler hakkında izâhâta hâcet görülmemiş ve izâhâtı istilzâm eden şeyler de zımnen ifade olunmuş!.. Bak nasıl:

Evvelâ câhil bir adamın mümârese (yalnız mümârese!) sayesinde bu derece muvaffakıyeti kâffe-i cühelânın yine mümârese ile beraber adem-i muvaffakıyetini tarif edemez. Fakat bu "exceptionel"[15] bir adam! Siz onu zımnen anlatmıştınız. "Bon sens"[16] var, "tact"[17] var, "flair"[18] var ki sâir cühelâda bu anâsır mevcut olmayınca yalnız mümârese temin-i muvaffakıyet edemez. Bu hassa san'atta "personnalité"[19] gibidir.

Sâniyen nazariyâtı pek iyi bilse ihtimal ki muvaffak olamayacaktı. Çünkü o vakit her muamelesini kavâid-i ilmiyyeye tevfîk etmek isteyecekti diyorsun! Doğru ama senin ne demek istediğini ben anlarım. Birisi fen taraftarlığı taslayarak çıksa da sana dese ki: "Nazariyâtı pek iyi bilmek insanı mutlaka hataya mı sevkeder? İnsan her muamelesini kavâid-i ilmiyyeye tevfîk etmemeli midir? İtiraf ediniz ki ilmin muhakkak olduğuna inanmıyorsunuz; hiç bir "sceptique"[20] sizden güzel bir üslûb-ı ifade ile ilim prensiplerine karşı beyân-ı şüphe edemez!" dese suretâ pek haklı görünürdü, fakat esasen sen bu mülâhazâtında pek muhiksin; yalnız bir kabahatin var; böyle câmiü'l-kelim sözler dört satıra sığıştırılamaz. Sığıştırılmak istenilirse su-i tefehhüm vukuunu men' edemez. Mahsûsan icrâ ettiğim şu "tenkid-i taklîdî"den şunu anlatmak istiyorum ki bu gibi şeyleri mutlaka bast et, setr geçme!.. Kısa geçersen beni meşrû bir zevkten mahrum edersin. Beni zevkimden mahrum eden bir kimseye karşı da ben söylenirim. Çünkü tiryaki bir herifim.

Hakikat-ı meseleye gelince sen fikrinde musîbsin; bu noktada karâbet-i fikriyyemizi anlatmak ve mülâhazatımızın behemehal tevâfuk edeceğimizi göstermek için senin sözlerini ben tefsir edeyim; fakat analytique olarak!

Evet nazariyât-ı ilmiyyeyi pek iyi bilmek ve alelhusus onları nusûs-ı mutlaka gibi telakki ederek tamamiyle tevfîk-i hareket etmek insanı hataya sevkeder. Niçin!.. Buna cevap vermek nazariyâtın tarifinde ittifak

Memed Câvid Bey'in Nevsâl-i Millî'de yayımlanan bir fotoğrafı ve altında el yazısı ile imzası (İstanbul 1330).

ederek her türlü su-i tefehhümâtı bertaraf ettikten sonra olur. Biz de kısaca öyle yapalım: Nazariyât nedir?.. Müşâhede ve tecârib ile vukuât-ı cüz'iyyeden (par induction)[21] yani bi'l-istikrâ istihrâc olunan külliyât-ı mücerrede (généralités abstraites)[22] dir ki, müşâhedâtımızda -sûreten gayr-ı mütecânis görünenbirçok vukuâtın esasen yek-digerine şebih olduğunu gösteren (ki tarif, mantık ve fesefe mânâsıyla bu demektir) suver-i tefekkürâtın hey'et-i mecmuasıdır. Muâmelâtta da hatt-ı hareketimizi tayin eden kavâid-i külliye suretini alır. Tamam!.. Lâkin bakalım nazariyâtın cümlesi mutlaka doğru mu? Mutlaka doğru olamaz; çünkü madem ki istikrâen istihrâc olunmaktan başka nazariyâta vusûl yolu yoktur ve madem ki istikrâ (istikrâ-ı tâm) olmak için kâffe-i cüz'iyyâtı şâmil olmalıdır, bizzarure herhangi bir nazariye o kadar mutlak bir surette doğru olamaz. Zira cüz'iyyâtın cümlesi yegân yegân mütalâa ve tedkik edilip de nazariye tesis edilmiyor; ancak olsa olsa vukuât-ı cüz'iyyenin ekseriyeti müşâhede ve tedkik edilmekle iktifâ zaruri oluyor. Çünkü kâffe-i vukuâtı idrak, zabt ve tetebbû vüs'-ı beşerin hâricindedir. İşte bu sûret üzere teessüs etmiş olan ahvâl ve vukuâtı tarif etmekle (kâfi!) görünse bile bilâhare tedkikat ve tecârib semeresi olarak yeniden yeniye müşâhede olunan ahvâl ve vukuâtı tariften âciz kalıyor; zira evvelce teessüs ederken bu gibi hâdisât görülmemiş, bilinmemiş, onların reyi sorulmamış idi. Meselâ, ziyâ ve hararetin hüviyet-i asliyyesi, yani (en soi)[23] ne olduğu bahsinde bir nazariye teessüs etmişti. Aslı maddîdir deniliyordu. Newton gibi bir allâme de bu iddiaya taraftar idi. Bu nazariyeyi o zaman herkes kâfi görüyordu; niçin?.. Şunun için ki henüz o zamanlar hararetin kâffe-i havassı, ziyânın teceliyât-ı mütenevviası müşâhede olunamamış idi; yavaş yavaş erbâb-ı fen müşâhedât-ı cüz'iyyeyi kaydederek o nazariye ile kabil-i tevfik olup olmadığını tahkîke devam ettiler; ufak tefek uygunsuzluklara rağmen yine kalorik (calorique)[24] nazariyesi, yani hararetin ve ziyânın 'hüviyyeten!" maddiyeti iddiası müdafaa edilebildi; fakat "interférence"[25] diye hikmette mâruf olan hâdise-i garîbe müşâhede olunur olunmaz eski nazariye sendeledi, devrildi; hattâ Newton gibi bir dâhînin salâhiyet-i ilmiyyesi bile bu iflâstan eski nazariyeyi kurtaramadı. Çünkü bu hadise hararetin ve ziyânın ancak ihtizâz nev'inden bir şey olmasıyla kabil-i tarif oluyordu. Eskiler mazur gördüler ve "interférence" dediğimiz hâdiseyi keşf ve müşâhede etmemiş oldukları için o bâtıl eski nazariye ile iktifâ edebilmiş olmalarını tarif etmek istediler. Misâlim güzeldir sanırım. Hem bu gidiş terakkiyât-ı fenniyyenin muharrikidir, istisnâî bir şey değildir. Terakkî ancak böyle oluyor. Daima eski ve kusurlu âlât menzilesine inen nazariyât-ı atîkayı ıslah, ikmal yahut bütün bütün terketmek suretiyle fünûn ilerliyor. Sana bu bâbda mütehassısı olduğun fenden misal getirmek, affedersin "tereciye tere satmak" kabilinden olur; yalnız şunu hasbe'l-mevkî söyleyeyim ki bugün "théorie de la rente-du salaire"[26] gibi nazariyât hayliden hayli değişmiş ve Ricardo[27] zamanında müşâhedesi mümkün olamayan, hatıra gelemeyen birçok ahvâl-ı ictimâiyye -cemâat-ı beşeriyenin bazı vechlerle tahavvülât-ı mühimmeye uğraması sayesinde- müşâhede ve mütalâa olunacak kadar vuzûh ile göze çarpmağa başlamıştır. İşte nazariyâtı nass-ı katı' ve hakikat-ı mutlaka gibi kabul edip de ona tevfik-i hareket etmekten ekseriya hâsıl olacak mazarrâtın başlıca bir sebebi bu!.. İkinci sebep de nazariyâtın hudud-ı mantıkiyyesini aşmak hatasıdır. Bunun için de bir iki söz söylemek isterim: En mâruf, en muteber olmak üzere "lutte pour la vie"[28] prensibini alıyorum. Biyolojide Théorie Darwinienne[29] diye hepimizin ma'lûmudur. Nitekim fünûn-ı iktisadiyye-ictimâiyyede Malthus[30] prensibinin muâdili gibi bir şey olduğunu pek iyi bilirsin. Şimdi şu Darwin nazariyesine bakalım; hâdisât-ı uzviyyeyi tarifte acaba dâire-i ittisâı ne kadar geniştir!..

Kısaca söyleyeceğim: Hayvanâtta kavî ve hakkıyla mücehhez eşhâsın zaif olanlara galebe çalıp dişilere tasarruf etmeleri ve bu sayede daha güzel, daha adapteé[31] bir ırkın vücud bulmasını bu nazariye pek iyi tarif eder. Hattâ bazı ecnâs-ı hayvâniyyenin muhâceretini ve yeni bir mevzie tatbîk-i hayata mecburiyeti sebebiyle cinsin az çok tahavvülâtını yani "transformisme[32]" keyfiyetini de tarif eder. Lâkin biraz daha ileri gidelim; yaprak renginde,yaprak şeklinde, yaprak kıvâmında çekirge nev'inden bir takım böcekler var; bunlar hakkında "struggle for life"[33] nazariyesi ne diyecek? Kısmen tarif edebilecek!.. Yani o böceklerin her vech ile yeşil yapraklara benzemesi,onlarla tagaddî eden kuşlardan (düşmanlardan!) halâs olmalarını teshîl etmiş; kuşlar onları yapraktan kolaylıkla farkedememişler; kırmızı ve siyah böcekleri derhal görüp yemişler; onlar yakayı kurtarmış, yakayı kurtarınca da sair böceklerden ziyade üremişler, türemişler diyecek!. A'lâ!. Fakat bu, düşmandan halâs olup çoğalmalarını bir sebeb-i ma'kul ile tarif etmekten ibaret kalır. Lâkin aslen, esasen bir böcek nasıl olup da tamamen bir yaprak şeklinde, bir yaprak renginde, bir yaprak büyüklüğünde görünecek bir uzviyete mâlik olabilsin? Asıl sır burada!.. Bunu tarif edemiyoruz. Böyle bir böcek cinsi verirseniz sair böceklerden ziyade çoğalıp oralarını istilâ edeceğini tarif ediyoruz. İşte görülüyor ki burada bu nazariyede duruyor. Şimdilik hududu burasıdır. Vâkıa Darwin buralarını tarif etmek istiyor, fakat o tarifat Spencer[34], Koelliker[35] gibi mütefekkirînin itiraz ve tenkidâtına karşı dayanmıyor.

Spencer de "ahlâk-ı ictimâiyye" bahsinde, bir yerde mobile social"ı[36] tarif ettiği halde yine o cemaatı teşkil eden efrâdın hatt-ı hareketini tayin edecek olan mobile individuel"i[37] fennî prensipler vasıtasıyla tarif edemediğini ve "conscience individuel"in[38] cemaatınkine nazaran pek karanlık olduğunu söylüyor ki, düşünülürse Darwin'e ettiği itirazın aksi darbesi kendi nazariyâtını da sarsmış olduğu anlaşılır. Yani nazariyat "en bloc"[39] tarif eder; her "détail"i[40] hakkıyla tarif edemez ve bir takım hudud-ı mantıkiyyesi vardır. O da "préjugé"[41] lerdir. Filhakika "préjugé" nedir? Evvelce doğru zannedilip de fî zemâninâ butlânı yalnız erbâb-ı ilim ve mütehassısîn indinde ma'lûm olan, tahakkuk eden nazariyât değil mi?.. Elbette!. Lâkin bir sürü nazariyât arasında muhik ve ma'kul olanlarını bâtıl olanlarından seçerek ona göre tevfîk-i hareket edecek kaç kabadayı bilirsin?.. Ben bütün insan sürüsünden on on beş kişi tanıyabiliyorum; fakat onlar da tatbikata gelince ekser nıkât-ı mühimmede ihtilâf ediyor.İşte bu hususta "bon sens"[42] dediğimiz kabiliyet-i fıtriyye sahîhan nazariyâta fâiktir. Meselâ: Calinos[43] zamanından beri tabâbette bir takım nazariyât vardı ki zamanımızın tedkikât-ı tecrübiyyesi sayesinde iptal edilmiştir. Kâtib Çelebi merhum zamanının en büyük Türk âlimi, hattâ Türkiye'nin -eğer feylesof demek bu nihrîre şâyân ise en büyük feylesof idi. Fakat mahzâ âlim olmak haysiyyetiyle o bâtıl nazariyât-ı tıbbiyeyi iyi bilir ve inanırdı. Bu nazariyâta göre tabâyi-i beşer ve havass-ı edviye dörde münkasım idi: Bârid, hâr, râtıb, yâbis. O zamanlar "tedavi bi-'z-zıd" kaidesi de méthode olmak üzere en ma'ruf usûl idi. Şimdi nezle-i sadriyyeye müptelâ bir hasta tasavvur edelim ve hekimbaşı Kâtib Çelebi'ye havale edelim, tedavi etsin!... *İzhârü'l-hak*[44] nâmındaki risâlesinde tarifi vechiyle tütünü tavsiye edecek!. Çünkü tütünün hassası "hâr-ı yâbis"tir. Nezle-i sadriyye ise balgamı, yani "bârid-i râtıb" olan tabâyiin avârız-ı maraziyesindendir. Bugünkü tababete göre nezleye tütünden muzır bir şey güç tasavvur olunur. Gördünmü safâyı!. Halbuki o adam "bon sens"[45], yani tab'ı selîm sahibi, dikkatli bir adam olsa ve hastalığının bilmem nerede soğuk almış olmakla geldiğini ve birçok tanıdıklarında da aynı vech ile husûlünü müşâhede etmiş olsa da -âlimâne nazariyâtı öğrenmeğe vakit bulamayacağını anlayınca- sadece kendini terletmek ve sıcacık bir süt içmekle iktifâ etse, Kâtib Çelebi'nin ilâcından nâfî olurdu ve öyle de olmaktadır. Görüyorsunuz ki "bon sens" âlimâne ve fakat müşkil veya bâtıl nazariyâttan bin kere iyidir. Zaten -tatbikî- olan ahvâlde "bon sens"e karşı sarâhaten aykırı düşen hiç bir nazariye doğru olamaz. İşte ticarette bilhassa "bon sens" bu nokta-i nazardan lâzım ve faidelidir; hele menfaât-ı âniyye (intérêts immédiats)[46] için "flair"[47] her şeye takaddüm edecek kadar mühimdir. Esbâbın biri de bu!.. Görüyorsun bu mütalâat-ı tafsiliyyemin cümlesi senin bu mesele hakkında beyân ettiğin mülâhaza-i icmâliyeyi tamamen musaddak bulunuyor.

Bu faslı bitirmezden evvel birkaç söz daha söyleyeceğim. Yine bu meseleye cihet-i taallûku var.

Yanlış bir metod ile iktisâd-ı ma'lûmat etmiş olanlarda bir hal görülür; dikkat etmiş misin bilmem. Nazariye veya kanun-ı tabiat, filan deyince mutlak ve şebahî (objectif)[48] hariçte bizzat mevcut bir şey zannediyorlar. Bir süre hatalar vukuuna da bu zan sebebiyet veriyor. Bir nazariye elbette kanun-ı fennî kadar "positive"[49] olamaz. Değil mi ya?. Halbuki kavanîn-i fenniye "katîyyü'l-müfâd" olmakla beraber mukayyed ve meşruttur, "conditionnée"dir[50]; mutlak (absolu) değildir. Meselâ ziyânın bir merkez-i muayyenden intişârı hatt-ı müstakîm üzere vâkî olur; fakat nazariyâtta!. Orasını unutmayalım.. Vukuât-ı tabiiyeye gelince ziyânın hiç bir vakit hatt-ı müstakîm üzere intişâr etmiş olduğu görülmemiş, belki aksi tedkikât-ı tecrübiyye ile sâbit olmuştur. O halde niçin intişâr-ı ziyâ kanununu hikmet kitaplarında tashih ve ıslah etmiyorlar? Bu kanun yanlış ise niye tashih etmiyorlar?.. diyeceğiz. Hayır kanunda kusur yok fakat mukayyed-i mutlak değil. Ziyâ, yine hatt-ı müstakîm üzere intişâr eder; lâkin mütecânis (homogène)[51] ve basit bir "milieu"[52] olmak şartıyla!.. Halbuki öyle bir "milieu" kâinat-ı hayâliyye ve tabiiyyede bulunmak mümkün değil!.. Gayr-ı mütecânis bir vasatta intişâr edince, ziyâ -yine bir kanun iktizâsınca- inkisâr eder. O halde hikmette "la loi de la propagation rectiligne"[53] denilen kanunu, mütehammî olan "réfraction"[54] kanunu ile beraber nazar-ı itibara alırsak: "Ziyâ gayr-ı mütecânis bir vasattan mürûr ettiği için birçok hutût-ı münkesire sûretinde intişâr ediyor; yoksa vasat tamamen mütecânis olsaydı behemehal hatt-ı müstakîm üzere intişâr etmesi tabiî ve zaruri görünürdü" demek çıkar. Anlaşılıyor ki ziyânın hîn-i intişârında sebeb-i inkisârı anlaşıldıktan sonra "hatt-ı müstakîm üzere intişârı" kanunu "négativement"[55] keşfolunmuştur. Filhakika "négativé"[56] dir; halbuki hiç tabiatında o sûret üzere intişâr-ı ziyâ görülmüyor. Yalnız kavânin böyle değil, hendese tarifâtı ve davâları da böyle!.. Bir daire tarifi doğru olmak için o dairenin hiç bir âletle çizilemeyecek kadar hayâlî olması şarttır; ve davâlar doğrudur fakat o hayâlî eşkâle göre doğrudur ve bizim nâkıs şekillerimizi kâmil (farz!) etmek şartıyla doğrudur. İşte azîzim en "positive"[57] fen kavânini böyle meşrût ve mukayyed olunca nazariyâtın mutlaka doğru olamayacağında, ve "en admettant que"[58] kaydı ile salâhiyet-i hükümleri meşrût kalacağına şüphemiz kalır mı?.. İşte onun için hakiki

mütefenninler nazariyâta pek az ehemmiyet verirler ve vukuâtı (bir dereceye kadar!) tarif ettiği müddetçe onlar itibar ederler. Sonra terkederler. Nazariyâta karşı vefâsız davranmak fünûn-ı sahiha-i sâbiteye pek büyük bir hizmet etmeğe muâdildir. Yanılan ulemâ ise nazariyâtı herkesten iyi bilen ve habl-i metîn gibi ona sarılan ulemâdır. Copernic[59] ve Galile'nin[60] delâil-i ma'kule ve fenniyyesine karşı ısrar eden Tycho Brahe[61] ilmi sayesinde dayandı; ve doğru bildiği nazariyâtta, müşâhedât-ı rasadiyesine karşı gelmeyen birçok tafsilât bilip bulduğu için dayanabildi. Bir cahil buna muktedir olamazdı. Lavoisier[62] kimyada "ihtirak" hakikatını keşf ve tetebbû edip de tahammuz keyfiyetini ilân ve i'lâm ettiği zaman eski ve bâtıl "kalorik" nazariyesini kendisine karşı şiddetle müdafaa eden meşhur İngiliz Priestley[63] -Lavoisier de hesapta dahil olmak üzere- zamanının en âlim kimyageri, en muvaffak kâşifi idi. İşte, Avrupa'da ekseriya bir "opinion"[64] olarak söylenen şu: "Les savants sont toujours conservateurs; et souvent refractaires aux idées et aux découvertes nouvelles"[65] iddiasına gizli sebep budur. Artık bu faslı bitiriyorum. Başkasına geçeyim.

-Fasıl 2) Senin Selânik'teki bankerin "simplement"[66] bir "génie"[67], fakat lügat mânâsıyla!.. Bunun emsâli pek çok ve bu isti'dâd-ı fıtrîye mazhar olunca ilme lüzum yok!.. Ekseriya ilmin nazariyât-ı bâtılasını bu gibiler tashih ediyor. Siyasette fıtrî olarak fevkalâde bir isti'dâd-ı mahsus izhâr eden ve muvaffakıyetle parlak bir surette o isti'dâdı ispat eden Mısırlı Mehmed Ali Paşa[68], ancak altmış yaşını atladıktan sonra, yani muvaffakıyâtını "couronner"[69] ettikten sonra elifbâyı öğrenmeyi hatırına getirmişti. Kendisine Machiavelli[70]'nin mahud eserini okumuşlar: "Biz o yolları pek eskiden bilirdik!" cevabını vermiştir ki bu iddianın samimiyetine kimse şüphe edemez. Jack İnodi[71] lemha-i basar imtidâdında ikinci dereceden muâdele hallediyor ve rakam yazmasını dahi bilmiyor. Amerikalılar arasında "paperboy" yani gazete satan ebnâ-yı sebilden, Edison[72]'dan maâda birçok kişiler var ki kimisi 48 milyon dolar, kimisi otuz beş milyon dolar yapmışlar ve hava oyunlarında muamelât-ı sarrafiyede yapmışlar. Onlardan birine hangi üniversitede tahsil ettiği sorulmuş, cevabında: "The university of hard work" cevabını vermiş ki "eziyetli, zahmetli işler üniversitesinden" demektir. Bununla sırf pratik ile muvaffak olmuş olduğunu ve okumak bilmediğini işrâb etmek istemiştir. Bu adamlar (cereyanı son derecede mu'dil ve müşevveş olan) hava oyunlarında, piyasa tahavvülâtında bile nüfûz-ı nazarları sayesinde bir ıttırat görüyorlar ve ona göre tevfik-i hareket ediyorlar; muvaffakıyetleri de bâtıl nazariyâta inanmaktan ziyade kendi tecrübelerinin doğru ve hele faide-bahş olduğunu ispat ediyor. Bu adamların mülâhazât-ı mahsûsası "nébuleux"[73] hâlinde çıkıp da ileride daha güzel taayyün edince "finance"[74] ilminde bir "loi" [75] teşkil etmeyeceğini kim iddia edebilir?. Ekseriya[76] daha vâzıh bir sûret üzere kavânin-i tabiîyenin "rotar"[77] ile tekâmül ve teessüs ettiği görülüyor.

Bunlar "par pratique"[78] insanların psikolojisini de, psikoloji ulemâsından iyi bilirler. Meselâ seninki piyasanın dar vaktinde fazla faizle kendisinden para isteyen tüccarı defterinden siliyor. İhtimal ki bu hareketlerini ihtiyatsız bir hırsa, nâ-ma'kul bir tama'a etfediyor veyahut işlerini çıkmaz bir derekeye sokacak kadar beceriksiz bir adamın kendini ve mevkiini kurtarmak için "herçi-bâd-âbâd" gidişine benzetiyor. Bu hususta da tecâribi zannını te'yid ediyorsa emniyet etmiyor, ki bu en kat'î yoldur. İşte senin bankerin için bu kadar söz yeter. Kendisine bildir ki Türkiye'nin filozofu tarafından mevzu-ı mütalâa olmak zenginlik kadar şereflidir. "Quoi qu'il s'enfiche bien de celâ."[79]

-Fasıl 3) Usûl-i himâyenin Almanya'da teessüs etmesine karşı hayretim, her yerden ziyade sosyalist olan bu memlekette bunu garip görüşümden idi! Zâhir sosyalizm ile usûl-i himâye arasındaki gizli münasebeti bidâyeten idrâk edememişim. Bugün "restriction"[80] sözüyle ikisini de tarif etmek mümkün olduğunu biraz anlıyorum. Beni evvelce sosyalizm alâkasıyla amelenin "reclamation"u[81] şaşırtmış olmalıdır. Fakat yine esasen "franc"[82] bir sosyalizmin usûl-i himâye ile uyuşamayacağı iddiasında musırrım; çünkü bu "himâye" tazyikinden amelenin hal ve maîşeti genişlemez, daralır. Gelelim İngiltere'ye, yani en serbest ve en az himâyete muhtaç ve en az sosyalist olan memlekete:

Joe Chamberlain'ın[83] bir hayli zamandan beri usûl-i himâyeyi tesis etmek istediğini biliyordum ve aldığım musavver İngiliz gazetelerinde görüyor, okuyordum. Hattâ en güzel karikatür olmak üzere sana gördüğümü söyleyeyim: John Paul yani İngiltere ile Chamberlain bir İngiliz ipsiz külhanbeyi şeklinde gösterilmiş. Külhanbeyi Chamberlain, zengin John Paul'e elindeki sopayı biraz göstererek müzâherette bulunacağını îmâ ile: "Himâye olunduğunu istemez misin Mister John?" diyor. John da: "Evet! Sana karşı himâyet olunmak isterim!" diyor. Bu kadar güzel karikatür olmaz.

Asıl meseleye gelince: Yine adaptasyon meselesidir başka değil!.. Spencer'de, Mill'de[84] buna dair pek güzel bahisler var. Hulâsası şudur ki, "serbestî-i mübâdelât" hakka ve hakikata makrûn ve muvâfık-ı medeniyet olmak haysiyetiyle "ideal"dir. Muamelât-ı ticariyye-i beynelmilel için bundan ötesi düşünülmez. Fakat bunun için de "structure sociale"[85] mutâbık olma-

II. "Régime industriel"[86] bil-cümle mukteziyâtıyla teessüs edip hüküm-fermâ olmadıkça istenilse de hakkıyla tatbik edilemez. Napolyon "blocus"[87] yapmak istediği zaman bu niyetini olanca şiddeti ile hayyîz-i fi'le koymağa muvaffak olabilse ve erzak kaçakçılığını sıkı sıkıya men'edebilseydi bizzarure değirmenleri, tarlaları, fabrikaları olmayan bir memleketin bu suretle bir müddet "bagne"[88] olması kendisi için ölüm demek olacaktı. Onun için "régime du statut"[89] denilen müstebid bir sûret-i idare -bitmek tükenmek bilmeyen muharebelerle- teessüs ve tahakküm edecek olursa hâliyle bir "rétrogradation"[90] olacaktır. Meselâ bize Avrupa'dan iplik ve kumaş gelecek olsa ve muharebe ve muhasara sebebiyle bu mahrumiyet devri uzasa, bu havâyici kendimiz tehiyye ve tedarike mecbur bulanacağımız tabiîdir; elbette fabrikacılık ve sanatkârlıkta pek ileri gitmediğimiz için nâçar eski çulhacılığa müracaat ile mümkün olduğu kadar def'-i ihtiyaca gayret edeceğiz veyahut açlıktan, soğuktan öleceğiz. Avrupa milel-i muhtelifesi birer fert gibi nazar-ı itibara alınırsa iktisat nokta-i nazarından Avustralya vahşîlerinden farklı görünmezler. Nasıl her vahşî elbisesini, silâhını, yemeğini, evini kendisi bizzat hazırlamağa mecbur ise onlar da böyle bir mecburiyette bulunuyorlar ve henüz muharebe hissiyâtı* -ki kurûn-ı vustâ barbarlığının meş'ûm ve enâiyet-perver bir yâdigârı olduğunda şüphe yoktur- yatışamadığı için bu "isolement"[91] mecburiyetinden kurtulmak dahi istemiyorlar. Bu ise "solidarité internationale"in[92] ticaret ve serbestî-i mübâdele sayesinde hakkıyla teessüsüne bir mâni-i kavî teşkil ediyor; fakat ileride tahakkuk edecek ideal bu!. Muharebeler ise "circonstances atténuantes"den [93] başka bir şey değil.

Feylesoflar buna güzel misaller de veriyor. Meselâ: İnsanın ciğerleri -tekâmül-i uzvî- nokta-i nazarından elbette balığın galsamalarından daha mükemmel, daha iyidir. Lâkin sudan ibaret bir "milieu"da yaşamak için galsama, ciğerden daha güzel adaptedir. Vâkıa ciğerle denizde yaşayan hayvanat vardır. Fakat suyun içinde ciğerleri âtıldır, "hématose"[94] olabilmek için ufak ufak fâsılalarla yüze çıkıp teneffüs etmek mecburiyetindedirler. Haşerâtta kanat, gavga-yı hayatta temin-i muvaffakıyet için fazla bir uzv-ı muâvindir ki düşmandan kaçmak ve gıda kovalamak için pek faidelidir. Lâkin Darwin (vallahi pes) ve sâir bazı ulemâ ufak adacıklarda veya dereler civarında temekkün eden karıncaların kanatlanmaları yüzünden helâk olduklarını ve ekseriya uçarken rüzgâra kapılıp derelerde zâyi olduklarını ve bu sebeple neslin munkarız olduğunu müşâhede ve mütalâa etmiştir. Görü-

lüyor ki -yine evvelki mektubumda söylediğim gibi- en iyi, en mükemmel olmak lâzım değil!.. Belki muhîte ve ahvâl ve zurûfa en ziyade adapte olmak lâzım. Meselâ ahâlisinin kısm-ı küllîsi ulemâdan, felâsifeden, erbâb-ı san'attan, namuslu tüccardan mürekkeb bir bir cemiyet-i beşer tasavvur ve farz et!.. Ne cennet!.. Fakat onu Karakurum Dağları eteklerine yerleştir; etrafında Özbek, Moğol, Kıpçak nâmıyla bir sürü yabani ve müthiş akvâm-ı muharebe bulunsun ve o cemiyet daima taarruzâta maruz olsun. Felsefeyi bırakıp sopa sallamayı talim etmekten başka (öyle bir cemaat efrâdı için) çare-i selâmet ve necât olamaz. Bu ta'lîme teşebbüs edince zannedebilir miyiz ki ahlâk-ı şahsiyye ve içtimâiyyede maîşet ve âdâta tahavvülât-ı mühimme husûle gelsin. Hattâ tasavvurı hayatta itikad değişmesin! Ben zannedemem Spartiyatlar[95] gözümüzün önünde duruyor. Muharib olmak mecburiyeti ve daimî bir sûret üzere dövüşmek meşguliyeti heriflerin itikâdâtını, ahlâkını, vücudunu o derece değiştirdi ki, ona benzer bir kavim bulmak, onların sitesini andırır bir memleket görmek bugün muhaldir. İtikad da değişti: Hürriyet-i şahsiyyeyi muzır addederlerdi, her fert cemaatın âdeta malı idi, hiç bir fert kendine, karısına, malına mâlik değildi. Bunlar hep şâyân-ı dikkat şeyler.

Chamberlain'e gelince: Müstemlekât peyda etmek hırsı "impérialisme"[96] dedikleri politikayı iktizâ ediyor; o da muhârebesiz, "risque"siz[97] olmaz. Oda donanmasız olmaz, o da parasız olmaz; o da fazla vergisiz olmaz. Fazla vergi de elbette ya şöyle ya böyle bir vesile ile, bir sûret ile tarh edilir ve bir sebep gösterilir. Hiç bir vech ile asayişi ihlâl edecek sebepler olmadıkça bir adamı istemediği bir sûret-i meşguliyete, meselâ tüfenk atmak, adım ta'limi etmek sıkıntısına mecbur etmek için ne vesile var ne de lüzum!..

Lâkin Chamberlain sistematik bir adam! Usûl ile başladı. Sırası ile yürüdü. Müstemlekât politikasında "impérialisme"e öyle bir revâc verdi ki Rudyard Kipling[98] bile şair olduğu halde, yalnız "impérialiste"[99] şair sanatını izhâr etmekle (nasıl etti bilmem ve şiirde emperyalizm nasıl olur anlamam!) milyon kazandı. Bu hususu halkın hissiyâtını bu unvân ile ne kadar elde ettiğini ispat eder: Muhârebe başladı, devam etti, bittabi istikrâzâtı mesârifi ve dolayısıyla "restriction"ları[100] iktizâ ettirdi. Şimdi de ticarette "impérialisme" yapmakta olduğunu sarahaten söylemiş ve "memleketimiz her vech ile ihtiyâcâtımızı tahsil ve tesviye için bize kâfidir" demişti ki hakikaten de öyledir. Lâkin İngiltere aynı halde değil; husûsâ kendi müstemlekâtına karşı da usûl-i himâyeye kalkışınca Chamberlain'ın sahîhan ne fikre hizmet ettiğini anlamak güçleşir. Benim şu tasavvura meylim var: Chamberlain âlim değil. Bildiği şeyler tecârib-i hususiyesinden istinbât ettiği ve mektepte okuyabildiği şeyler. Kendisi şiddetle harîs-i şöhret ve idare!.. ziyadesiyle "énergique"[102] bir iş adamı. Zannımca kendisine usûl-i himâye politikasında va'da-i müzâheret eden birçok kuvvetli ve zengin fabrikatörler de var. Bittabi "landlord'lar[103] bu himâyet sayesinde ekmek fiatının artmasından fazla temettû me'mul ederler ve menfaat sâikasıyla Chamberlain'ın muvaffakıyetini isterler ve müzâheret ederler. Chamberlain bu husûsâtta bir hayli "tâtonnement"[104] yaptıktan sonra zemini ve zamanı müsait buldum zannetmiş ve ondan sonra kaviyyen İngiltere'nin rahatını bozmağa kalkışmıştı. Ulemâdan John Lubbock, şimdi Lord Avebury[105] bir mühim makale neşredip hatalarını göstermiş, "gauche"n[106] yazmış, Avustralya şiddetle aleyhinde bulunmuş! Hürriyet-perver İngiltere'de Chamberlain zor muvaffak olur sanırım. Şimdilik istifaya mecbur oldu[107]. Bir hayli para sarfedip broşürler neşredecek, teşebbüsât-ı sehhâranede bulunacak, fakat bence muvaffakıyeti meşkûktur. Hattâ bu zikrettiğim İngiliz meşâhirinden biri makalesinde diyor ki: "Ekmek fiatını... ☆

1. Kemal Demiray, "Tanzimat'tan Günümüze Değin Mektup", *Türk Dili* (Mektup özel sayısı), sayı 274, Temmuz 1974, s. 88-96; ayrıca bk. *Tercüme Dergisi* (Mektup özel sayısı), sayı 77-80, Ankara 1964; H. Ersoylu, M. Kutlu, R. Ertem, "Mektup", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1986, s. 231-236.
2. Namık Kemal'in mektuplarının tamamına yakın bir kısmı Fevziye Abdullah Tansel tarafından *Nâmık Kemal'in Hususi Mektupları* adıyla dört cilt halinde yayımlanmıştır (Ankara 1967, 1969, 1973, 1986). Abdülhak Hâmid'in mektupları da sağlığında *Mektuplar* (İstanbul 1918) adıyla iki cilt olarak neşredilmiştir.
3. Son olarak geçtiğimiz yıl Zeynep Kerman ile İnci Enginün'ün yayımlamış olduğu merhum Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın fakülteden sınıf arkadaşı Âli Ölmezoğlu'na 1939-1959 yılları arasında gönderdiği altmışyedi mektuptan oluşan *Âli'ye Mektuplar* (İstanbul 1992) adlı kitap, bu türün en son ve en güzel örneklerinden biri gibi görünüyor
4. Buraya örnek olarak yazılış tarihlerine göre kronolojik sırayla şu mektupları alıyoruz: I) 28 Teşrîn-i evvel 1321 (10 Kasım 1905) tarihinde İstanbul'dan İngiltere'de Cambridge'e Prof. E. G. Browne'a gönderilen bir mektup Abdullah Uçman tarafından "Rıza Tevfik'in Edward G. Browne'a Gönderdiği Mektuplar" (*Kubbealtı Akademi Mecmuası*, sayı 2, Nisan 1983, s. 31-48) adıyla neşredilmiştir; II) 15 Teşrin-i evvel 1932'de Cünye'den (Lübnan) İstanbul'da Abdülhak Hâmid'e gönderilen bir mektup: İnci Enginün, "Abdülhak Hâmid'e Mektuplar" *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 4, İstanbul 1989, s. 37-41; III) 1935-1938 yılları arasında Cünye'den İstanbul'da Refi Cevat Ulunay'a gönderilmiş sekiz mektup: Refi Cevat Ulunay, *Rıza Tevfik* (Şiirleri ve Mektupları), İstanbul 1943, s. 127-162; IV) 6 Şubat 1949'da İstanbul'dan Hasan-Âlı Yücel'e gönderilmiş bir mektup: Hasan-Âlı Yücel, *Edebiyat Tarihimizden*, Ankara 1957, s. 270-276.
5. bk. Ekrem Işın, "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1985, s. 360.
6. bk. Rıza Tevfik, *Serâb-ı Omrün*, 2. b., İstanbul 1949, s. 123
7. bk. "Chamberlain, Joseph", *AnaBritannica*, C. V, İstanbul 1987, s. 510.
8. Rıza Tevfik, yazmış olduğu mektupları genellikle temize çekip gönderdiğinden evrakı arasından çıkan mektupların büyük bir kısmı sanıyorum gonderdiği mektupların müsveddeleri olmalı. Çünkü 31 Kânun-ı sâni 1939'da Cünye'den İstanbul'da İbnülemin Mahmud Kemal İnal'a gönderdiği ve *Son Asır Türk Şairleri*'nde de yer alan mektupların iki ayrı müsveddesi çıktı (2. b., İstanbul 1970, s. 1486-1499). Bu vesileyle burada, büyükbabası Rıza Tevfik'in evrakını büyük bir kadirşinaslıkla bana veren torunu Sn. Rıza Başiköğlu'na teşekkürü bir borç bilirim.
9. M. Cavid Bey'le ilgili olarak en son yayınlanan bir madde ve bu maddenin bibliyografyası oldukça derli toplu mahiyettedir. bk. Selim İlkin, "Cavid Bey, Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1993, s. 175-176.
10. Görülecegi gibi mektupta çoğu Fransızca olmak üzere bir hayli yabancı kelime ve ibare ile tanınmış ve tanınmamış bazı ilim adamı, filozof ve politikacının isim-

leri geçmektedir. Kelime ve ibarelerin bir kısmının anlamı Rıza Tevfik tarafından parantez içinde veya cümle içinde verildiği halde bir kısmının verilmemiş olmasından dolayı, dipnotu olarak bunların hepsinin karşılıklarını vermeyi, özel isimlerden de pek fazla tanınmamış olanlar hakkında kısa açıklamalar yapmayı uygun gördük. Mektupta geçen Fransızca ibarelerin tercümelerini metindeki bağlamı içinde kontrol eden sayın Prof. Dr. Zeynep Kerman'a da burada teşekkürü borç bilirim.

11 "İmkânsızlık içinde yavaş hareket etmek Allah'ın arzusuna da uygundur!" Aslında bu ibarenin doğrusu şöyledir: "el-aceletü mine'ş-şeytan et-teennî mine'r-rahman!" (Acele, şeytandan; yavaş, ıtıdalli hareket ise Allah'tandır!)

12 "Bir hiç uğruna filozof olunmaz!"

13 "Kesin, mutlak bir gerçek, bir vâkıa!"

14 Kusurlu, noksanlı.

15 Müstesna.

16 Sağduyu.

17 Zekâ inceliği, davranış inceliği.

18 Onsezi.

19 Hususilik, hususiyet.

20 Şüpheci.

21 Çüme varımcılıkla.

22 Soyut genellemeler

23 Kendi niteliği gereği olarak.

24 Isı

25 Müdahale, engel

26 Gelir ve ücret teorisi.

27 David Ricardo, 1772-1823 yılları arasında yaşamış ve iktisat ilmini sistemleştirirek klasik şekline kavuşturan İngiliz iktisatçı (bk. "Ricardo, David", *AnaBritannica*, C. XVIII, İstanbul 1990, s. 390-391).

28 Hayat mücadelesi.

29 Darwin teorisi: Charles Darwin'ın 1859'da yayımladığı *The Origin of Species* (Türlerin Menşei)'te ortaya koyduğu, canlıların hayatta kalabilmek için yaptıkları mücadele ve bulundukları ortama uyum sağlamak için geçirdikleri değişim.

30 Doğrudan doğruya sosyal ve iktısadî amaçlarla doğumun isteyerek kontrol altına alınması; ayrıca iktısadî hayatta üretimin, isteyerek yavaşlatılması (Geniş bilgi için bk. *Meydan Larousse*, C. VIII, İstanbul 1972, s. 309-310).

31 Uyum sağlamış, uyumlu.

32 Şeklini değiştirme

33 Hayat mücadelesi.

34 Herbert Spencer, 1820-1903 yılları arasında yaşamış, evrim teorisinin ilk savunucuları arasında yer almış; ayrıca ferdin topluma, ilmin dine göre önceliğini savunan İngiliz sosyolog ve filozof (Ayrıca bk. "Spencer, Herbert", *AnaBritannica*, C. XIX, İstanbul 1990, s. 594-595).

35 Rudolf Albert von Köllıker, 1817-1905 yılları arasında yaşamış İsviçreli embriyoloji ve histoloji bilgini (Ayrıca bk. "Köllıker, Rudolf Albert von", *AnaBritannica*, C. XIII, İstanbul 1989,s. 576-577).

36 Sosyal muharrik.

37 Ferdî muharrik.

38 Ferdî vicdan.

39 Toptan.

40 Ayrıntı.

41 Bâtıl, geçersiz fikir

42 Sağduyu.

43 Eski Grekler'in en büyük hekimlerinden biri olan Calinos (Galenos), Bergama'da doğmuş, Roma'da yaşamıştır (M.Ö. 199-129). Hekimlik üzerine yazmış olduğu eserler Arapça'ya da çevrilmiş ve asırlarca bütün İslâm dünyasını etkilemiştir.

44 Rıza Tevfik muhtemelen bir hafıza yanılmasıyla Kâtıp Çelebi'nin *Mizânü'l-hakk* adlı eserinin adını yazarken yanlışlık yapmıştır. Çünkü Kâtip Çelebi'nin *Izhârü'l-hak* ısmında bir eseri yoktur. Rıza Tevfik'ın burada söz konusu ettiği tütün konusu da *Mizânü'l hakk*'ın beşinci bölümünde ele alınmıştır (Geniş bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi*, 2.b., Ankara 1988, s.38-40. Ayrıca eserin çeşitli açıklama ve notlarla hazırlanmış baskısı da yine O.Ş. Gokyay tarafından yapılmıştır (İstanbul 1972, 2.b. 1980).

45 Sağduyu.

46 Ânında elde edilen menfaat, kazanç, kâr.

47 Onsezi.

48 Tarafsız, yansız.

49 Deneylere dayalı olarak bazı nitelikleri belli olan.

50 Şarta bağlı

51 Aynı cinsten, aynı türden.

52 Ortam.

53 Doğru yayılma kanunu

54 Kırılma

55 Olumsuz olarak, olumsuzca.

56 Olumsuz, menfi.

57 Olumlu, müspet.

58 "farzedelim ki, ...dır"

59 1473-1543 yılları arasında yaşamış, dünyanın kendi ekseni etrafında döndüğünü, güneşin hareket etmediğini ve dünyanın güneşin çevresinde döndüğünü ilk defa ortaya atan Polonyalı bilim adamı.

60 1564-1642 yılları arasında yaşamış ve daha önce Copernic'in ortaya koyduğu dünyanın sabit olmayıp güneşin çevresinde döndüğü görüşünü savunan ve bunu ispatlayan İtalyan bilgini.

61 1546-1601 yılları arasında yaşamış Danimarkalı astronomi bilgini. Astronomi âletlerinin geliştirilmesi ve yıldızların konumlarının ölçülmesindeki çalışmalarıyla daha sonrakı buluşlara öncülük yapmıştır (bk. "Brahe, Tycho", *AnaBritannica*, C.IV, İstanbul 1987, s. 555-556).

62 Antoine-Laurent Lavoisier, 1743-1794 yılları arasında yaşamış olup modern kimyanın kurucusu kabul edilen bir Fransız bilim adamıdır.

63 Joseph Priestley, 1733-1804 yılları arasında yaşayan ve özellikle oksijenin yanma ve solunumdaki rolünü ilk defa ortaya koyan İngiliz kimya bilgini ve din adamı (bk. "Priestley, Joseph", *AnaBritannica*, C.XVIII, İstanbul 1990, s. 155-156)

64 Görüş, fikir.

65 "İlim adamları her zaman mutaassıptır; ve çoğu zaman yeni fikirlere ve yeni buluşlara muhalıftir!"

66 Sadece.

67 Dehâ.

68 Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 1769-1849 yılları arasında yaşamış, modern Mısır devletinin kuruluşunda önemli rol oynamış Osmanlı veziri ve Mısır valisi.

69 Taçlandırma.

70 1469-1527 yılları arasında yaşamış Floransalı siyaset teorisyeni, yazar ve devlet adamı. Özellikle, 1513'te kaleme aldığı, fakat 1532'de ölümünden sonra yayımlanan *Hükümdar* adlı eserinde ortaya koyduğu görüşlerle büyük şöhret kazanmıştır. (Geniş bilgi için bk. "Machiavelli, Niccolò", *AnaBritannica*, c. XV, İstanbul 1989, s. 97-99). Mektupta bahsedilen eser de *Hükümdar*'dır.

71 Ansiklopedilerde bu isimle tanınmış herhangi bir kimse bulamadık.

72 Amerikalı mücit Edison da laboratuvarına gerekli araçları alabilmek için trenlerde gazete satmıştır.

73 Bulutlu, yanı belirsizlik hali.

74 Maliye, para

75 Yasa, kanun, kural.

76 Bu kelimeden sonra gelen "böyle olduğu" (karalanmış).

77 Gecikme.

78 Pratik yoluyla.

79 "Her ne kadar bunu umursamasa, boşverse de!"

80 Kayıt, şart, kısıtlama, sınırlama.

81 Afişe etme, ortaya çıkarma

82 Gerçek, tam katıksız.

83 1836 1914 tarihleri arasında yaşamış, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun bütünlüğü politikasını kararlılıkla savunan İngiliz devlet adamı (Geniş bilgi için bk. "Chamberlain, Joseph", *AnaBritannica*, C. V, İstanbul 1987, s. 510).

84 1806-1873 yılları arasında yaşamış İngiliz filozof ve iktisatçı (Geniş bilgi için bk. "Mill, John Stuart", *AnaBritannica*, C. XVI, Istanbul 1989, s. 89-90).

85 Sosyal yapı.

86 Sanayi düzeni.

87 Abluka.

88 Zından, ceza yeri.

89 Mevki, durum rejimi.

90 Gerileme.

* "Mecburiyeti demiyorum dikkat buyurulsun!" (Not metne aittir).

91 Ayırma, ayrı tutma

92 Uluslararası dayanışma.

93 Hafifletici sebepler.

94 Kirli kanın temiz kana dönüşmesi.

95 Eski İspartalılar.

96 Tekelcilik.

97 Tehlike.

98 1865-1936 tarihleri arasında yaşamış İngiliz romancı, şair ve hikâyeci. İngiliz sömürgeciliğini savunan hikâyeleriyle tanınmaktadır (bk. "Kipling, (Joseph) Rudyard", *AnaBritannica*, C. XIII, İstanbul 1989, s. 346-347).

99 Tekelciliği savunan.

100 Kısıtlama

1011843-1901 yılları arasında yaşamış, 1897-1901 arasında ABD başkanı olmuş devlet adamı. Aynı zamanda korumacı politikaları savunmasıyla tanınmaktadır (bk. "McKinley, Willian", *AnaBritannica*, C. XV, İstanbul 1989, s. 105).

102 Cesur, güçlü, gözüpek.

103 Arazi sahipleri.

104 Yoklama, araştırma, deneme.

105 İngiliz banker ve politikacı (Ayrıca bk. "Lord Avebury (John Lubbock)", *Encyclopedia Britannica*, C. II, London 1972, s. 887-888).

106 Beceriksizlik, acemilik, çarpıklık.

107 7 nolu dipnotunda da belirttiğimiz gibi Chamberlain 1902 sonlarında istifa etmiştir.

Nâzım Hikmet'in Öyküleştirilmiş Rusya Anıları-IV

YÜCEL DEMİREL

25 Kânunuevvel 1924 [7]

Kışlık Saray

Kışlık sarayın eski saltanat kapıları şimdi metrûk gibidir. Biz bahriye nezareti meydanına açılan küçük kapıdan girdik. Eski saray hademeleri şimdi sade ve alelâde bir şekil almışlar; kısmen yine burada çalışıyorlar, kapının üzerine "İnkılâp Müzesi" levhası asılmış. Merdivenden çıkınca solda imparator İkinci Nikola'nın, sağda bütün eski imparatorların saireleri sıralanmış, odalarda ve salonlardaki eşya mümkün olduğu kadar yerli yerinde ve evvelce oldukları gibi muhafaza edilmiş. Bu saraya hiç şüphesiz pek çok defalar Türk sefirleri her ism-i mahsusa ile kabul edilmişti. Fakat böyle alelade biz Türk zâirleri bilmem ki bizden daha evvel bu koridorlarda gezdi mi; muazzam ve mağrur Rus imparatorlarının sarayı haricen tıpkı bir kışlaya, dahilen de tıpkı bir çocuklar evine benziyor. Hiç şüphesiz ki hemen bütün imparatorlar, padişahlar hep böyle deli ve marazi adamlar oluyorlar.

Mesela şu bir zaman asrımızın başında bir "kara bela" gibi gezinen İkinci Nikola'nın dairelerini gezmek, şurası güyâ kütüphane. Bir Alman kilisesinin dahili ahşap kısımlarını taklit ederek yapılmış, hatta kilisenin mihrabı bile var. Duvarlarda sıra sıra, cilt cilt yaldızlı kitaplar, fakat kapının kenarında elinde bir elektrik lambası tutan koskocaman bir boz ayı dişlerini sırıtarak duruyor.

Size burası imparatorun kıraat salonunda değil, büyük bir otelin iç kapısında bulunuyorsunuz hissini veriyor. Buradan kabul odasına geçiyorsunuz. Bu odanın ortasındaki masa ve yazı takımı 1864'te İkinci Aleksandr'ın "Köylülerin Halâsı" kanununu imzaladığı masa ve yazı takımıdır. Bu odanın Şubat İnkılâbı'nda sonra hükümet-i muvakkate kabinesi içtima ederdi. Bu kabine Bolşevik köylüleri tarafından yine bu odada miskincesine esir edilerek Petropavlovesti zindanına isal edildi. Rus saraylarında insana sonradan görmüş zenginlerin yaşadığı bir yer hissi geliyor. İntizamsız, usulsüz, münasebetsiz yığın yığın eşyanın bir araya doldurulduğu sıra sıra bir takım odalar salonlar tasavvur ediniz.

İşte size Rus saraylarının dahili... Mesela İkinci Nikola'nın yazı masasını görüyorsunuz. Bu bir masa değil, bir oyuncakcı sergisidir. Binlerce küçük eşya, hokkalar, çakılar, fincanlar, kadehler hulâsa birbirini tutmayan ne kadar küçük şeyler varsa buraya doldurulmuş. Raflar, konsollar, şöminelerin üzeri yine böyle dolu! Belli ki bu masanın etrafında hiç kimse çalışmamıştır. Çünkü çalışan bir adamın yapacağı ilk iş bu masayı temizlemekti. Daha sonra yatak odasına geçtik. Burası hakikaten gülünç bir yer. Öyle bir yatak tasavvur ediniz ki etrafına cibinlik ve perde yerine nâmütenâhi paskalya yumurtaları asılmış ve du-

varları sayısız İsa, Meryem resimleriyle süslenilmiş olsun! Ağaçtan, fildişiden daha bilmem nelerden yapılmış, zincir zincir, renk renk yumurtalar, irili ufaklı İsa, Meryem resimleri!! İnsan düşünüyor, yüzyetmiş milyon halkı, otuz yıl titreten heyula bu budala, serseri miydi?.. İkinci Aleksandr'ın yatak odası daha başka türlüsü. Geniş bir kerevet tasavvur ediniz ki dört başına dört tane insan boyunca küpler (yani vazolar) dizilmiş olsun!

Anlaşılan imparator kendisini takip eden halkın intikam gölgesinden geceleri uykusu kaçınca galiba bu küplerin içine giriyordu! Sarayın diğer bir cephesinde İkinci Katerina'nın "benim mücevher kutum" ismini verdiği odayı gördük. Bu oda içi mavi atlas kaplama küçük bir mücevher kutusu şeklinde yapılmış. Eşyası sade bir sedirden ibaretti. Bitişiğinde yine bu kadar küçük bir piyano odası var. Burası Katerina'nın halveti imiş. Bana söylediklerine göre Voltaire kendi eserlerinde bu hücreden bahsetmiş.

Bu sarayın en kıymetli eserleri bana kalırsa duvarlarında mebzûlen bulunan mozayik tablolardır. Gayet küçük, adeta seçilmez, renkli murabba taşlarla yapılan bu tabloların numunelerini Çarskoeselo saraylarında da seyrettim. Sarayın alt katını işgal eden büyük taht salonu inkılâp hatıralarına, resimlere, istatistiklere, makale, beyanname numunelerine ve bazı eşyaya tahsis edilmiş. Birçok seneler evvel bu salonda yapılan büyük bir merasimin resmini büyük bir mecmuada seyretmiştim. Ağır, siyah altınlı perdeler o geniş samurlar giyinmiş çar ve çariçe yüzlerce ceneralerin sefirlerin tebriklerini kabul ediyordu. Salonun köşelerine o günlerin gölgesi pis bir koku gibi sinmişti.

Eski Çarların Köyü Şimdi Çocuklar Köyü Olmuştur

Râtıp ve sisli bir Şubat günüydü. Neva'daki geniş ve kalın buz tabakası gittikçe sulanıyor, gevşiyor, rengini kaybediyor ve çatlaklar, akıntılar peyda ediyordu. İki sahil arasında bütün kış dolaşan piyade yolcularının nehrin sathında bıraktıkları ince, eğri büğrü ve çamurlu izler artık seçilmemeye başlıyordu. Sabah daha tam aydınlığını bulmadan ben, bizi Çarskoeselo'ya götürecek trenin üçüncü mevki bir vagonunda bulunuyorum. Çarskoeselo denince benim aklıma Rasputin gelir, Rasputin'in hırs ve şöhretle yanan gözleri, bu gözler karşısında yapılan saray kadınlarının alevler etrafındaki ayinleri, nihayet bir kış gecesi vahşi bir domuz gibi boğulan, gebertilen Rasputin'in saçları sakallarına karışmış kanlı ve menfur başını düşünürüm. Her payitahtın, her sarayın bir de sayfiyesi vardır. Mesela Paris'te Versay ne ise Petersburg'da da Çarskoeselo odur. Burası Rus imparatorlarının yazlık saraylarını ihtiva eder. Bu saraylar etrafında saray mensubîninin, gözdelerin, büyük memurların köşkleri adeta büyük bir şehir meydana getirmiştir. Çarskoeselo'ya şimdi Denskoeselo yani "çocuklar köyü" diyorlar. Vasati süratte bir tren kırk dakika sonra bizi buraya getirdi. Geçtiğimiz ova bütün Rusya ovasından bir parçaydı; ormanlar, dereler, çayırlar, üzerleri çardaklarla örtülmüş köylü izbe-ev'leri. Rusya imparatorları burasını Petersburg'dan daha çok sevmişler ve buraya daha çok itina etmişler. İstasyondan ince grup halinde ziyarete gelecek talebe veya amelelerin istirahat etmelerine mahsus olan binaya biz de gittik. Burada ısınacak oda, içecek bir bardak çay bulabiliyorsunuz. Oldukça genişçe bir salonda genç bir muallim yirmi kadar köylü çocuğuna piyanoya refakat ederek şarkı söylemesini öğretiyordu. Genç, fakat yorgun görünen, mahrumiyetler içinde yaşadığı aşikâr olan muallim ta kendi içinden gelen bir raşe ile altın saçlarını titreterek piyano tuşlarına basıyor, köy çocuklarının kırmızı ve kız saflığıyla birbirilerine sokulan, birbirlerine gülen bu masum grup hepbirden sallana sallana okuyorlar:

"Bahar geldi,

Bizim neşeli günlerimiz hulûl etti..."

Biz gayr-i ihtiyari bunlara dalıyoruz ve sanki gayr-i ihtiyari o laflara uyarak, onlarla beraber duyarak, ta kalbimizden gelen bir heyecanın insiyâkıyla tekrar ediyoruz:

"Bahar gelsin,

ve bütün insaniyetin neşeli günleri hulûl etsin"

Kışlık sarayda görünen insicamsızlık, dağınıklık Çarskoeselo'da görünmüyor, belli ki burası daha ziyade itina ile döşenmiş, burada yaşayanlar daha muntazam, daha kaideli yaşamak mecburiyetinde kalmışlar. Petersburg ve Moskova saraylarında insanın başını döndüren taşkın Rokoko ve kaba yaldız deryası burada daha ziyade incelmiş, temizlenmiş. Moskova ve Petersburg'da daha feodal olan Rus çarları burada daha kibar olmak mecburiyetinde kalmışlar. Asıl saray yine uzun, cesim bir kışla manzarası arzediyor. Fakat dâhilen aydınlık, güzel ve kıymetli bir kışla. Hanedanın daha genç ve daha dünya görmüş azası bunun civarında daha garbkârî sayfiyeler yapmışlar, bunları garp sanatkârlarının elleriyle süslemişler. Bugün bütün bu servet deryaları "halkın malı" olarak tanınıyor, "genç muhafızlar" veya Enternasyonal şarkılarını söyleyerek Rusya'nın her köşesinden bu eski baykuş yuvalarını ziyarete gelen kafileler burada çarizmin yaşadığı günleri hatırlıyorlar, onlara karşı kin ve garaz hisleriyle buradan ayrılıyorlar.

Geniş bir merdivenden sarayın ikinci katına çıktık. Nâmütenâhi vazolar, tablolar, kıymetli avizeler, heykeller burasını bir müze haline getirmiş. Beyaz, mavi, kırmızı renk renk odaların, salonlardan geçildikten sonra "Elizabet dairesi" denilen kısma gelince, bu dairenin her ziynet parçası bir yanan ateşi andırıyor. Mavi kadife duvarlardaki altın kakmalar size kırmızı ve haris bir kadın gözü gibi görünüyor. Elizabet Petro'nun gençliğini nikbet, fakr u infirad halinde geçiren hemşiresi tahtı eline geçirdiği gün bu saraya kapanmış, burasını özene bezene süslemiş, adeta yeryüzünde bir cennet parçası yapmış, hırsını, şehvetini nâmütenâhi gençler, kumandanlar, askerler, hatta hizmetçilerle teskin eden bu vahşi kadın sarayında kendinden daha güzel bir simanın bulunmasına tahammül edemezmiş. Bence genç cariyeler, nice zavallı dilberler bu vahşi rekabetin ve kıskançlığın kurbanı olmuşlar. Burası Elizabet zamanında adeta "tatlı fakat şahane bir umumhane" olmuş. Bir salona geçtik. Burası en hurda teferruata kadar Çin sarayının bir dairesini andıracak gibi tertip edilmiş. Diğer bir oda gördük. Tavanları, döşemeleri, duvarları, yazıhane, sandalye gibi teferruatıyla baştan başa kızıl kehribârdan yapılmış. Sarayın bir köşesini bir kilise işgal ediyor. Fakat burası kralın allaha ibadet ettiği bir yer değil, kraliçenin "halvet odası" stilinde renkler, ipekler, altınlar mozayiklerle süslenmiş adeta bir günah köşesi. Böyle sarayların, hükümdâr köşklerinin ziyareti bende nâkabil-i teskin adeta vahşi bir kin ve garaz hissi uyandırır. Bu yerlerin hiçbir zaman yüzünü görmediğim, hatta artık yaşamayan sâkinlerine karşı adeta candan bir düşmanlık hissederim. Bir gün mesela "Luvre, Yıldız, Kremlin yahut mesela şu Çarskoeselo saraylarını yakmalı mıdır? gibi bir suale maruz kalsam fikrim ve fikrimdeki mantık derhal "Hayır! Bunlar cemiyetin malıdır" der, fakat o anda cisim ve cismin lisanı o kadar kızar, köpürür ki "Evet, yakmalı! Bu fuhuş, cehalet ve istibdâd yuvalarını hâk ile yeksân etmeli, taş taş üstüne bırakmamalıdır!" diye haykırır.

26 Kânunuevvel 1924 [8]

MOSKOVA'DA BİR MAYIS BAYRAMI

Şehirde Hazırlık

Üç günden beri Moskova'yı süslüyorlar. Tayyareye binip insan Moskova'nın üstüne çıksa altındaki şehri gelincik tarlaları yanmış zannedecek: Her balkondan, her pencereden, her direkten, her kuleden küçüklü büyüklü kızıl bayraklar sallanıyor. Moskova Şuraları binasının cephesini çam dallarıyla donattılar, en tepesine elektriklerle "Yaşasın amele ve köylü inkılâbı!" cümesini yazdılar. Büyük küçük bütün dükkânların camekânlarında inkılâp rehberlerinin birer resimleri var. Muazzam bir saraya benzeyen aynalı, avizeli bir bakkaliye kooperatifinin cicili bicili konserve kutuları üstüne Karl Marks'ın saçlı sakallı bir resmini oturtmuşlar. Manifatura mağazalarında kırmızı kumaşlardan yapılmış yıldızların içinde çatık kaşları keçi sakalıyla Troçki bakıyor. Kolonya, pudra, lavanta satan ince zarif dükkânların zarif aynalarına Kızıl Ordu kumandanlarından Bodyonni kurulmuş. Lenin'in şakakları çıkık, kaşları çekik, kocaman cascavlak kafası her yerden kendisini gösteriyor... Duvarlarında hâlâ vatandaş muharebelerinden kalan kurşun yaralarını bir süs gibi muhafaza eden ikinci hükümet darülfünununun cephesinde büyük kırmızı harflerle şu şiarı yazmışlar: "İlim çalışanların!" idmancılar, darülfünunlular, genç komünistler teşkilâtları şehrin civarındaki parklarda bayrama hazırlık talimleri yapıyorlar. Caddeler tamir ediliyor. Çiviler çakılıyor, bayraklar asılıyor. Gazeteler büyük harflerle bayramın programını yazdılar. Kızıl Meydan'a kocaman bir amele heykeli dikildi. Kremlin'in duvarları dibine tribünler, oturulacak sıralar yapıldı, muavenet-i sıhhiye çadırları dikildi. Herşey hazır... Moskova yarınki 1 Mayıs Bayramı'na hazırlandı.

1 Mayıs

Kayalıklarda çatlayan bir denizin neşeli uğultusuyla caddelerden taşıp odamın dört duvarına sığmayan sesler, gürültüler, şarkılar, tramvay çanları, otomobil düdükleri beni yatağımdan çekip kapımın önüne fırlattı. Uçsuz bucaksız kırmızılı siyahlı bir insan ummanı her tarafı kaplamış, ne ufuk, ne evler ne gökyüzü gözüküyor. Hiç durup dinlenmeksizin akan, bir lahza susmadan haykıran, mütemadiyen gülen, şarkı söyleyen bu selin kızıllı siyahlı dalgalarına bakmaktan başım döndü, Gözlerim karardı!.. Yanımda, kırmızı baş örtülü, başını sarsarak sıska göğsünün son hararetle bağıran kapıcı kocakarıya yaklaştım. Dedim ki:

- Çoktan beri mi geçiyorlar?

- Güneş doğduğundan beri...

- Bunun sonu ne zaman gelir?

- Güneş battıktan sonra...

Biz kocakarıyla konuşurken birdenbire nümayişçilerin içinden gevrek, genç bir ses ismimi çağırdı. Gözlerimi sesin geldiği tarafa çevirdim. Fakat bu kütlenin içinde aşina bir yüzü bulmak çok güçtü. Fertler birbirine o kadar karışmış, çehrelerin bâriz çizgileri silinmiş elbiseler, boylar poslar, o kadar aynı olmuştu ki, insan karşısındaki kütleyi ayrı ayrı fertlerin mecmuu değil, fakat bir ruhta, bir maddede bir tek vücut zannediyor. İsmim bir daha çağrıldı. Bu sefer ses çok yakından gelmişti. Arandım ve birdenbire buldum.

Beni çağıran geçenlerde tanımış olduğum darülfünunlu kızdı. Yüzü ateş gibi güzel, ateş gibi yakıcıydı. Sesinde düşman peşine düşmüş süvarilerin neşeli narası çınlıyordu:

- Gelin bizimle, beraber Kızıl Meydan'a gidelim!

Aralarına karıştım. Sel beni de aldı götürdü. Ben de bağırıyor muydum? Gülüyor muydum? Neşeli miydim? Bilmiyorum. Gözlerim bir sinema perdesi olmuştu. Gözlerimde sonsuz bir film oynatıyorlardı... Yürüdük, yürüdük... Durduk, ana caddenin kenarına gelmiştik. Dört taraftan bu büyük caddeye çıkan sokaklar nümayişçilerle dolmuştu. Ana caddeden geçiyorlar, Kızıl Meydan'a doğru akıyorlar... Biz de nöbetimizi bekliyorduk. Nöbetlerini bekleyen amele kafileleri halka çevirmişler, Rus, Kafkas, Kazan oyunları oynuyorlar... El çırpan, birbirinin omuzuna çıkıp kalabalığın üstünden anacaddeyi seyreden, şarkı söyleyen, koşan... Birdenbire arka sıralardan bir gürültü koptu: "Hurrrâ!!!"... "Hurrrâ"lar birbirini kovalayarak bize doğru yaklaşıyor. Uğultulu bir otomobil gürültüsü oldu. Önümden, elleri kızıl bayraklı, yüzleri neşeli küçük çocuklarla dolu bir kamyon geçti... Çocuklar haykırdı... Bu haykırışın aksi sadası on misli bir kuvvetle iade edildi... Bir kamyon daha, bir daha, bir daha... Her kamyon geçişinde bağırılıyor, çocuklar üstümüze beyannameler, çiçekler atıyorlar, el çırpıyorlar, şarkı söylüyorlar... Arka arkaya on kadar kamyon geçti. Yanımdaki kız anlatıyor:

- Amele bayramlarında şehirde ne kadar kamyon varsa hepsine amele çocukları biner ve şehri dört dolaşırlar, eğlenirler...

Birdenbire kızın sözünü deli bir hücum havası çalan bir mızıka rüzgârı kesti. Kız yanımdan koşarak, uçarcasına koşarak uzaklaştı. Ben de arkasından... Büyük caddenin kenarlarında kalabalığın bir köşesini yararak kendimize bir yer bulduk. Kızıl Ordu'dan bir süvari alayı geçiyordu..

Kızıl Ordu

Aletleri kırmızı yıldızlı külahlarını kafalarına geçirmişler, uzun kılıçları atlarının sağrılarını dövüyor, ince uzun mızraklarını hususi bir eda ile taşıyorlar. Atlarının ayaklarını mızıkaya uydurmuşlar...

Kızıl süvarilerin bu bayram gününde böyle geçişleri deli, neşeli kütleyi büsbütün çıldırtıyor. Kütle coştu. Kızıl atlıların kumandanı Bodyonni'nin marşını Moskova bir ağızdan haykırıyor.

Bugün karşımda böyle muntazam, hatta etrafın, muhitin coşkun çılgınlığına rağmen ağır başlı, ciddi geçen Kızıl Ordu'nun bu süvari alayını seyrettikçe aklıma üç dört sene evvelki Kızıl Ordu geldi. Şimdi yüksek atlarının üstünde temiz elbiseleriyle kalkıp inen süvarilerin şekilleri değişti.

Nefes ve votka kokan kırk kişilik vagonların armonik nağmeleriyle sarsılan havasını ciğerlerine dolduran Rusya'nın bir baştan öte başına koşan yırtık çizmeli, saman kaputlu kızıl askerleri görür gibi oldum. Etrafımdaki gürültüden bir lahza sıyrıldım. Başımı yere eğdim. Parlak geniş at nalları taşlardan şimşek çıkartıyordu. Gözlerimi kıvılcımlara diktim. Gözlerim kararı ve kendimi 1919'da bir şimendifer istasyonunda buldum.

Kızıllardan Beyazlara, Beyazlardan Kızıllara geçe geçe harap olmuş bir istasyon, dağsız, tepesiz, dümdüz ufuklarda kaybolan demiryollarının ortasında kırmızı tuğlaları düşmüş, yaz kış tren yolcularına çay suyu kaynatan Kepyatok'u yıkılmış küçük bir Rusya istasyonu.. İstasyonun önündeki taşlığa Kızıl askerler oturmuş, kimisi mavzerinin mekanizmasını açıp kapatıyor, kimisi mehtaplı bir Ukrayna şarkısı söylüyor, kimisi siyah kuru ekmeğini kasaturasıyla parçalıyor... Boşıboş etrafa bırakılan sıska, kaburgaları çıkmış, kambur beygirler kocaman burunlarını açarak toprakta ot arıyorlar... Telgraf odasının kapısında bir nöbetçi süngüsüne dayanmış... Makinanın başında meşin ceketi parça parça, avurtları çökmüş sarı yüzünde mavi gözleri çivi gibi bir genç adam var. Genç adamın alnı kırıştı. Masaya bir yumruk atarak dışarı fırladı. Etrafına bağırdı, sonra sesinin bütün acılığıyla haykırdı:

- Yoldaşlar! Buraya!

Kızıl Ordu müfrezesi teker teker genç adamın etrafında toplandılar. Tifoluların gözleri gibi yanan gözler onun gözlerine dikildi...

- Yoldaşlar!.. Beyazlar bir saate kadar buradadırlar!..

Müfrezeden bir ses:

- İşte nah! Atlılar karşıda gözüktüler bile!

Dağsız, tepesiz, dümdüz ufkun üstünde gitgide büyüyen hayaletler seçiliyor...

- Yoldaşlar... Müdafaa lazım... İstasyon elimizde kalmalıdır!

Bütün eller kalktı... Müdafaaya karar verildi. Etrafta başıboş otlayan atlar toplanarak demir yolunun kenarındaki tümseğin arkasına bağlandılar Kızıllar atlarının arkasına geçti. Beyazları bekliyorlar... Etrafta Karagöz perdesindeki hayaller gibi gözüken Beyazların atlıları gitgide şekillendi... Dört nala geliyorlar. Yaklaştılar... Atlarının biçimleri seçiliyor, yaklaştılar. Süvarilerin elbiselerini bile görmek kabil, başlarında kocaman tüylü kalpakları, üstlerinde Kazak urbaları var. Yaklaştılar, pos düşük bıyıklı, kalın kaşlı yüzlü çizgileşti...

- Ateş!

Beyazlar atlarından indi... Kurşun cayırtısı yarım saat devam etti... Beyazlar atlarına bindi kaçıyor. Kızıllardan bir ses:

- Kovalıyalım!

- Kovalıyalım mı?

Kızıl müfrezeden bütün sesleri toplayan bir tek ses yükseldi:

- Kovalıyalım!..

Ben bundan 4 sene evvel tesadüfen uzaktan şahidi olduğum bu şimşek gibi sahneyi düşünüyordum. Tam beş yıl Kafkasya'dan Sibirya'ya, Şimal Denizi kıyılarından Karadeniz'in portakallı sahillerine kadar aç karnı, yanan gözleriyle Beyazları kovalayan Kızıl süvarileri görür gibi oluyordum. Kolumu sarstılar. Silkindim. Darülfünunlu kızın ateş gibi güzel, ateş gibi yakıcı yüzü gözlerimi yaktı:

- Çok dalgınsınız! Bizimkiler gidiyorlar, haydi yetişelim!

Benim aralarına karıştığım darülfünunlular kafilesi hareket etmiş, büyük caddeden Kızıl Meydan'a doğru iniyorlar. Gidip sıralarımıza girdik. Kız koluma dayandı... Ben sordum:

- Kızıl Ordu hakkında bana biraz malumat verir misiniz?

Kızın gözlerinde neşeli bir gurur parladı ve anlatmaya başladı:

- "Bugün böyle muntazam, temiz ve inzibatlı geçişini seyrettiğiniz Kızıl Ordu'nun vaktiyle ben de küçük bir askeriydim. Şimdi yirmi yaşındayım, o vakit onaltısında idim galiba. Şehrimizdeki mensucat fabrikasında ameleydim. Babam Çar Jandarmalarının kurşunlu kırbacı altında Sibirya'da can vermişti. Anamdan her gece karakollarda üstleri başları parçalanarak zabitlerin kucaklarında zorla, öldürülerek susturulan genç, güzel, inkılâp kadınlarının acı hikâyelerini dinlerdim. Teşrinisani inkılâbının dalgaları bizim şehri de bastı. Fabrikaları zaptettik, büyük mermer sütunlu evlere siyah tahta kulübelerde oturanları yerleştirdik. Şehirde bir kızıl müfreze toplandı. Ben de başıma sivri külahı, sırtıma saman kaputu geçirerek aralarına karıştım. Askerler arasında benim gibi on onbeş kadın daha vardı... Bilmem bizlere o zaman kadın demek doğru mudur. Çünkü bir Kazak kadar ata binmeyi, bir Kafkasyalı kadar kurşun atmayı, bir mujikten daha iyi küfretmeyi öğrenmiştik... O zaman Kızıl Ordu, atlı ordunun inkılâpçı askerlerinden, inkılâpçı köylülerden ve bilhassa amele ve komünistlerden müteşekkildi. Bazen Çar zabitlerini, erkân-ı harplerini de kullanıyorduk. Fakat herbirinin başında eli tabancalı bir komünist bekliyordu. Vatandaş muharebelerinin Kızıl Ordusunda her milletten numuneler bulmak kabildi. Çar ordusuna esir düşüp Bolşevikler tarafından tahliye edilen, Alman, Avusturya, Macar, Türk esirleri, Aksa-yı Şarktan gelip Rus şehirlerinde amelelik yapmış olan Çinliler... Çinlilerin kavga edişi şayan-ı hayret birşeydir. Ben bu sarı yüzlerin bir kere bile beyazlandığını, itidalini kaybettiğini görmedim. Kurşunları mavzerlerine teker teker yerleştirirler, sonra uzun uzun nişan alırlar, silah patladıktan sonra kurşunun hedefe vasıl olup olmadığını tetkik ederler. Çinlilerin harp etmeleri ile uzun ince çivilerle pirinç yemeleri arasında hiçbir fark yoktur. O zamanlar Kızıl Ordu'da kavga etmiş komünistlerin yüzde sekseni bugün veremdir. Bugün Kızıl Ordu'nun yüksek bir yekûna varan kızıl zabitan kadrosu dolu. O zamanlar muharebeleri idare eden neferler, çavuşlardı. Hatta şu meşhur Kızıl Atlılar kumandanı Bodyonni de bir başçavuştu. Bugün Kızıl zabitan yetiştiren harp akademisine naâlikiz. Burada okuyanlar amele ve köylü çocuklarından, Kızıl Ordu'da yararlık göstermiş askerlerden ibarettir. Ekseriyet-i azimesi komünisttir. İçlerinde vatandaş muharebelerinde miralaylık, hatta mirlivalık rütbesine kadar yükselmiş olanları vardır. Bugün ordunun kışlaları kışladan ziyade mekteptir. Orada Kızıl askerler okuma, yazma, hesap, hendese, coğrafya velhasıl bütün ibtidai tahsil yaptırılır.

Bilhassa malûmat-ı siyasiyeye ehemmiyet verilir. Kızıl Ordu'nun siyasetle meşgul olması mecburidir. Kışlalarda duvar gazeteleri çıkar. Askerler gerek dahili gerek harici siyasetle alakadar ettirilir."

Genç kız coşmuş söylüyordu. Birdenbire başımızın üstünde bir vızıltı bir sızıltıdır koptu. Kafamı kaldırıp yukarı baktım. Yüksek apartmanların damları arasında mavi bir nehir gibi akan gökyüzünde 10, 15 tayyare takla atıyorlar, yükseliyorlar, alçalıyorlar, türlü maskaralıklar yapıyorlardı. Kız da benim gibi başını kaldırmış bakıyordu. Zaten bütün kütlenin gürültüsü bir lahza susmuş, başları yukarı kalkmış sonra bir anda sanki tayyarelere duyurmak ister gibi haykırarak "Kızıl Tayyareler" marşını söylemeye başlamıştı. Tayyareler üstümüze beyannameler, inkılâp rehberlerinin resimlerini atarak geçip gittiler. Etrafıma bakındım... Artık Kızıl Meydan'a çıkan kale kapılarının ağzına gelmiştik. Etraf mahşerdi. Yollar, sokaklar, Opera Meydanı, park her taraf kımıldanan, cıvıldanan, ilerleyen gerileyen bir insan deniziyle örtülmüştü... İlerden mızıka sesleri geliyordu. Yavaşladık... Kemerlerin altından nümayişçiler altı kola ayrılarak meydana girdiler. Sonu olmayan kütlenin başları üstünden meydana dikilen amele heykelinin eli gözüküyordu. 4 bando mızıka nümayişçileri selamlıyordu, ilerledik. Kremlin'in duvarları dibindeki Kardeş Mezarları'nın üstüne çiçekler konulmuştu. Sıralarda Üçüncü Enternasyonal âzâları, davetliler oturmuşlar, daha doğrusu ayağa, birbirinin üstüne çıkarak nümayişi seyrediyorlardı.

(Devam Edecek)

Nurican Efendi'nin Yeni Bulunan Deontoloji Kitabı-II

DOÇ. DR. NURAN YILDIRIM

III

Hekimin Hastalarına Karşı Görevleri

1- Hekimin birinci görevi; ister zengin ister yoksul, ister düşman, isterse cani olsunlar, kendisine başvuran, ondan öğüt isteyen acılarını dindirmesini bekleyen tüm hastalara özenle bakmaya hazır olmaktır.

Hekim bu görev uğruna, çalışmalarını, keyfini, istirahatini feda etmeli ve hastaya şifa verme yüce görevi için bütün menfaatini ikinci plana itmelidir.

2- Hekim öylesine ağır bir sorumlulukla yükümlüdür ki onun ihmallerini ve hatalarını yargılayabilecek bir mahkeme yoktur. Bu hata ve ihmallerden kaçınmak için, bir yandan tıp bilimini düzene sokan bütün kaynakları bilmeli, diğer yandan ise mesleğini icra ederken ihtiyacı olacak bütün manevi niteliklere sahip olmalıdır. Hastaların ona güven ve saygı duyabilmesi için hekimin; sadakat, sabır, tatlılık, alçak gönüllülük gibi özelliklerle birlikte sağlam bir karakter ve otoriteyi kişiliğinde birleştirmesi gerekir. Bütün bu özellikler, hastanın iyileşmesinde, ilaç kadar gereklidir.

3- Hekim bütün hastalarını eşit bir dikkat ve iyi niyetle tedavi etmelidir. Hastaların kaprisleri, düşüncesizlikleri karşısında, hoşgörülü olmalı, kendisi bunları hoşgörecek şekilde eğitmelidir.

4- Öğrendiği sırrı saklamaya ve ölçülü olmağa son derece özen göstermelidir. Görev esnasında öğrenilen aile içi ilişkiler ve aile mahremiyetinin gizli tutulmasına sadakatle ve büyük bir hassasiyetle uyulmalıdır.

5- Hastaya ait sırrı koruması, tıbbi tedavi müddetini aşan bir zorunluluktur. Tedavi boyunca gözlenen hiç bir kişisel sır, özel hayata ait herhangi bir şey, fiziki bir hastalık, hekim tarafından başkasına açıklanamaz.

Aslında bu öylesine elzem ve önemli bir görevdir ki bir çok durumlarda yargıçlar bile hekimleri mesleklerinin bu özelliğinden ötürü korurlar.

6- Hastalığın başlangıcında; düzenli aralıklarla yapılan ziyaretler, hastalığa kesin bir tanı koymak, hastalıktaki ani değişmeleri gözlemlemek, bütün komplikasyonları uygun zamanda yakalamak, hastaya güven vermek amacıyla gereklidir. Fakat daha sonraları gerekli olmayan lüzumsuz ziyaretlerden sakınmalıdır. Çünkü bu ziyaretler hastaya ve çevresindekilere faydasız bir sıkıntı verir, hekimin otoritesini azaltır. Hekimin kişisel menfaatine uyarak kötü niyetle hareket ettiğine dair şüpheler uyanmasına sebep olur.

7- Hekim, hastalık hakkındaki bazı üzücü tahminlerini hemen hastaya söylememelidir, çünkü bu şarlatanlığa benzer. Zira böyle yaparak, verdiği hizmetin önemini ve kişisel yeteneğini abartmak isteyebilir.

Mamafih gerçek bir tehlike ortaya çıkarsa, hekim hemen hastanın ebeveynini veya mecburiyet hasıl olursa arkadaşlarını haberdar etmeği ihmal etmemelidir. Hekimin bizzat vereceği bu haber hasta için o denli üzücü ve kaygı verici olabilir ki, belki de hekim her defasında bunu söylemekten kendini alıkoymalı veya gereken muhakeme yeteneğine sahip ve durumun gerektirdiği hassasiyeti kavrayabilen bir başka kişiyi de bu işte görevlendirmelidir. Çünkü hekim, son dakikaya kadar, hasta için bir umut ve cesaret kaynağı olarak kalmak zorundadır. Sarfedeceği tatlı sözlerle ölüm döşeğindeki hasta için bezgin ve bıkkın bir hayatı tatlılaştırabilir, ömrün son zamanlarında insan ruhuna egemen olan yıldırıcı ve yıkıcı duygulara karşı kişiyi ruhen takviye edebilir.

Hastanın hayatı, hekimin sadece kötü tedavisinden değil, söylediği sözler ve davranışlarından ötürü de tehlikeye girebilir. Ayrıca gereken bütün tedbirleri almak, hastada cesaret kırıklığına yol açabilecek her türlü tavırdan kaçınmak ve dayan-

ma gücünü yıkacak şekilde davranmamak adeta kutsal bir görevdir.

Cabanis (Pierre-Jean-Georges Cabanis, 1799-1808)[6] bu konuda şöyle demiştir: "En çok hastaya şifa veren hekimleri inceleyiniz. Bu kişiler, insan ruhuna heves ve arzu aşılayabilen, insanda umut hissini yeniden canlandırabilen, yılgın hayal gücünü yeniden umutla doldurabilen ustalıktadırlar."

8- Hekim, asla hastasını durumu umutsuz olduğu için terketmemelidir; çünkü sahip olduğu yetenekler, özellikle ölümcül bir hastalıktan muzdarip hastaya, son dönemlerinde faydalı olabileceği gibi, aile üyeleri için de bir cesaret kaynağıdır. Dayanılmaz ağrıları hafifletebilir, çekilen zorlu sıkıntıyı azaltabilir. Böyle bir durumda hekimin gerekli özeni göstermemesi ahlaki bir görevi yerine getirmemek, her türlü menfaat hesabının üstünde bir ödev olan acıyı dindirme görevini hiçe saymak olur.

Hekim ayni zamanda, çaresi olmayan hastalıkların tedavisini üstlenerek ününü tehlikeye atmaktan korkmamalı, aksine, umutsuz vakalarda bile yeni ilaçları denemelidir.

9- Hekim, şüpheli ve tedavisi uzamış vakalarda bir konsültasyona meydan verebilmelidir. Bu durum hastada güven, cesaret ve enerji uyandırır. Hasta konsültasyonu istediği takdirde, hekim bunu reddetmemelidir.

10-Sanatının erbabı olan bir hekim, hatalı bir davranış sonucu ya da kötü alışkanlıkları sebebiyle ızdırap çeken hastalarını her zaman iyi yönde teşvik etmeli ve verdikleri olumlu kararlar için onları desteklemelidir. Bu öğütler ve uyarılar hastada belli bir memnuniyet yaratır; bilhassa yumuşaklıkla ve nezaketle verildikleri zaman, hasta artık hekime karşı gelmez. Zaten bunlar katıksız bir hakikat sevgisinin, hitap edilen insanın iyiliği için içten bir ilginin göstergeleri olduklarında, hasta hekimini hiç bir zaman bırakmaz.

11- Hastalık, kendisini belirgin bir tarzda göstermedikçe, hekim, açık ve kesin ipucu yakalamadıkça bütün müdahalelerden sakınmalıdır. Bir hekimin hep kendi isteklerini tatmin etmeye uğraşması ya da halkın cahilliğini sömürmeye çalışması dürüstlüğe sığmayan bir davranıştır. Hekimliğin yalnızca bir amacı vardır; o da insanlığın selâmetidir. Aksi yapılırsa, müdahale genellikle hastaya zarar verir. Hippokrat bu durumu şu aforizmasında dile getirmiştir: "Hastalıklarda iki şey vardır; acıyı azaltmak ya da en azından hastaya zarar vermemek." Bütün büyük hekimler bu bilgece ve sağduyulu kurala dikkatle uyarlar.

Bununla beraber hekim, yaklaşan ölümcül bir tehlikeyi sezdiği her acil durumda, müdahalede bulunmalıdır. O takdirde hastalığa ait bütün bulgular elde edilmemiş de olsa hekim, hastanın hayatını tehdit eden belirtilere karşı derhal hareket geçmelidir.

12- Hekimin, inancına ters düşse bile müdahale etmek zorunda olduğu durumlar da vardır. İnsanların cehaleti ve önyargıları hekimi, hastalara taviz vermeye zorlar. Genellikle bu kişiler ne hekimin uygun zamanı kollayan sağduyusunu kavrayabilirler ne de bilimin gücünün, belirli bir evrim süreciyle ilerleyen habaseti bir anda ortadan kaldırmaya yetmeyeceğini anlayabilirler. İstedikleri, hekimin bir an önce aceleyle işe koyulması ve bu sabırsızlıklarının yol açtığı isteklere boyun eğmesidir.

Hekim, tedavi silahlarımızı zenginleştiren dürüst yollara başvuracak; hastanın endişelerini giderecek, hastalıkla mücadelede zaman kazanacak, maneviyatı güçlendirecek ve mutlu sona doğru daha rahatlıkla yürüyecektir. Bununla birlikte dürüst hekim, nerede doğruluk peşinde, üstün nitelikli ve olgun insanlar bulursa onları bilimin sağlam ilkeleri hususunda aydınlatmak ve zayıf kişilikli insanlara karşı kullandığı yöntemlerden sakınmak zorundadır.

13- Hekim, ahlakın reddettiği yollardan asla yararlanmamalıdır. Hiç bir bahane hekimin bu görevden kaçmasını ve bilimi kötü amaçlara alet etmesini affettirmez.

14- Hekim, mesleğini icra ederken, hastaların maddi durumunu daima gözönünde bulundurmalıdır. Özellikle kronik hastalıklarda, hekimlik sanatının bütün kaynaklarını kullanan bir tedavi yöntemi uygulamadan hastaların maddi olanaklarını zorlayıp tüketen reçeteler yazmamalıdır.

15- Hekimin hastalarının üzerinde onun sağlığını tehlikeye sokacak deneyler yapmasına izin verilmez. Bununla beraber, tıbbi deneyler mutlak bir biçimde yasaklanamaz. Böyle bir yasak, tedavi sanatını çok dar bir çerçeve ile sınırlandırmak olurdu. Hekimlik ahlakına aykırı olan, sonuçları önceden tahmin edilmeyen, hekimin herkesten önce kendi üzerinde denemeyi istemediği bazı deneylerin hasta üzerinde yapılmasıdır.

Bu zahmetli mesleğin icrasında, hastaları karşısında hekimin omuzlarına yüklenen görevler işte bunlardır. Bilim bu ilkeleri hekime vazgeçilmez yaptırımlar şeklinde dikte ettirir ve insanlık görevi olarak yeterli sebebi kendi içinde taşıdıkları için vicdan da bu ilkeleri onaylar.

Hekimin diğer insanlara karşı görevleri bitmek tükenmek bilmez zorunluluklar olmasına karşın, bu derslerin çerçevesi beni günlük hayatın ayrıntılarına girmekten alıkoyuyor. Aslına bakılırsa hekimin ilişkiler ağı genişledikçe giderek daha da kaçınılmaz ve hassas hale gelen görevler alanı büyümektedir. Her şeye rağmen, kendinizi bulacağınız değişik mesleki ilişkilere sizi yönlendirmek için, genel prensipler üzerinde yeteri kadar durduğumuzu sanıyoruz. Adeta kutup yıldızı gibi size yol gösteren iki temel ilke bilim aşkı ve görev duygusu her zaman sizinle olursa, tutmuş olduğunuz bu tehlikeli olduğu kadar şerefli yoldan sizi kimse ayıramaz ve bu uğurda, insan ruhunun tadabileceği en hoş mutluluğa varabilirsiniz.

Burada biz bizeyiz, kendi aramızda konuşuyoruz. Bu sebeple kadın hastalıkları konusunda yerine getirilmesi gereken görevlerden de bahsetmemiz gerekiyor. Çalışmalarınız sırasında kadın psikolojisinin özelliklerini, aynı zamanda kadının patolojisine, kendine has bir biçim veren hususiyetleri çok geçmeden kavrayacaksınız. Bilim size kadınların hastalıkları ve bunların tedavisi konusunda gerekli bilgiyi verecektir. Geleneklerinizin temizliği, duygularınızın hassasiyeti ve tıp biliminin saygınlığı, görevinizi şerefle yapabilmeniz için size yol gösterecektir. Mesleğinizi icra ederken, bilhassa iffet ve namus duygunuzu kaybetmemeye edebinizi muhafaza etmeye gayret edin. Yumuşak bir dille ifade etmek gerekirse hasta muayenesinde, her zaman size şu söz rehberlik etsin: "Hastaların cinsiyeti yoktur." Bununla beraber, bir perdenin arasından bir hanım hastanın nabzını sayarken onu bir hasta olarak gördüğünüzü ve belli vak'alarda, muayenenin de teşhis ve tedavi kadar önemli olduğunu anlamasını sağlayın.

Size, yaşlılık üzerine de bir kaç söz söylemeden geçemeyeceğim. Bu hasta grubuyla mesleki ilişkilerinizde; anatomi, fizyoloji, patoloji ve hijyen açısından dikkate almanız gereken bazı esas noktalar vardır. Giderek ağırlaşan bir itimatsızlık, inançsızlık hali karşısında saygın mesleğinizin vakarını korumayı unutmamayı size hatırlatmayı gereksiz buluyorum. Ahlak gibi bilim de, yaşlılığa, bir daha geri gelmeyecek şekilde kaybedilmiş yetenekleri yeniden kazandırmaya uğraşan belli bazı çarelere umutsuz gözüyle bakar. Saray pastili, İtalyan diavolini'si, Caéhunde marmeladı, Hint vakaki'si gibi şatafatlı ve komik adlar altında şarlatanlarca göklere çıkarılarak methedilen mucit ilaçların tamamının talihsiz insanların hayatlarını daha da karartmaktan başka bir işe yaramayacağını iyi biliniz.

Sonuç olarak hastalarınıza şifa vermek ve onları iyileştirmek için tedavi yollarına inanmanız gerekir. Burada kendimi, Peter'in bir ay önce, Paris Tıp Fakültesi'ndeki Dahili Patolojiye Giriş Dersi'nde söylediği güzel sözleri tekrarlayarak savunuyorum.

"Tedavide şüphecilik, kötülükle eşdeğerdedir". Zira bu durumda hekim, süratle harekete geçmesi gerektiği halde böyle yapmaz, kararlılık göstermesi gerektiği anda güvensiz davranarak, işi telkinlerin, umursamazlığın tesadüfi akışına bırakır.

Halbuki beyler, iki türlü şüphecilik vardır. Biri şifa bulmaz şüphecilik diğeri yönlendirilebilir şüpheciliktir.

Şifa bulmaz şüphecilik, alaycılığa ya da kötü niyetli olmaya dayanan bir ruh halinden kaynaklanır. Kişi (bir şeye) inanmak istemediği için inanmaz. Başka bir deyişle insan ruhunun zayıflığından, eksikliğinden kaynaklanır. Bu durumda yapacak hiç bir şey yoktur.

Ancak şüpheciliğin tedavi edilebilir bir şekli daha vardır. Bu da gözlenen olayların yanlış, hatalı yorumlanma, görüş ayrılıklarından kaynaklanır. İnsan vücudundaki doku hasarının veya yaranın muayenesi bazı zayıf zihinleri şüpheciliğe sürükleyebilir ve gereken şekilde harekete geçilmeden yargıda bulunulur. Oysa mantığa aykırı herhangi bir durum varsa bunu göstermek kolaydır. Yara aslında insan vücudunda belli bir yıkımı gösterir ve zarar görmüş doku parçası için yapılacak bir şey yoktur. Fakat doku hasarı (yara) bir hastalık belirtisinden başka bir şey değildir ve bu durumda çaresini bulmak için hemen harekete geçmelidir. Bir başka deyişle, yara gerçeğinde güçsüz ve yetersiz kalıyorsak, bir davranış biçimi olan kötülüğe karşı da değiliz demektir.

Sistematik uyumsuzluklardaki şüpheciliğe gelince bunu iyileştirmek nispeten daha kolaydır. Bu karşı sistemlerin görüntüsünü bozan aşırılıkları ve ilgisiz bölümleri ayıklayarak olur. Ayrıca daha da cesur davranarak kapsadığı gerçekler gün ışığına çıkarılabilir.

Hekimin toplumdaki rolünün, diğerleri kadar önemli bir başka cephesine işaret etmek durumundayım. Beyler, tıp, daima çifte ıztırap ile karşı karşıyadır; fiziksel ıztırap ve toplumsal ıztırap. Hekim, sahip olduğu soylu eğilimlerinin dürtüsüyle bu güçlükler karşısında şefkat hisleriyle dolu birinden ötekine koşarak acıları dindirmeye çalışır. İşte bu sebeple hekim her çağda ve her medeniyette, asla halinden memnun bulunanların değil, daima ezilenlerin yanında olmuştur.

Galen'e göre: "İyi bir hekim ayni zamanda iyi bir filozof olmalıdır." Bu gerçekten de böyledir ama hekim muhalefetteki filozof olmalıdır. Hiç bir zaman geri çekilmemeli, hep mücadele etmelidir. İnsanlığın ve insanın iyiliği için silahlarıyla durmaksızın savaş vermelidir. Ölümsüz ve acımasız müstehzi eleştirmen Rabelais'den (François Rabelais, 1490-1553)[7], iyiliksever ve büyük düşünür Littré'ye kadar.

Daha temiz bir hava daha güzel bir şarap, daha lezzetli et için, hastanede didinir durur. Buna karşılık da öfkeli bir yöneticinin şu azarına layık görülür "Eğer doktorlar olmasıydı, hastanelerde işler daha iyi giderdi!."

Hekim, halk sağlığı kongrelerinde, daha gelişmiş kanalizasyonlar inşa edilmesi, imalathanelerin daha temiz tutulması, çocukların iş saatlerinin azaltılması, süt annelerinin daha iyi denetlenmesi, doğum kontrolünün sağlanması yolunda kavga verir. Onun bu taraf tutan, kötü niyetli olmayan fakat statükoya bağlı yönetimi sarsan tavrı, hekimi yöneticilerle karşı karşıya getirir ve hırpalanmasına sebep olur.

Eğer hekim, durup dinlenmeksizin, bazı kaçınılmaz reformların gerçekleştirilmesini talep ediyorsa, bu onun kötü karakterli değil aksine iyi yürekli olduğunu gösterir. İyi bir şey elde eden kişi, onunla yetinmeyip en iyisini ele geçirmeye gayret eder. Bu nedenle de daima muhalefette kalmaya mahkum gibidir.

Esasında, beyler, hekimin bu toplumsal rolü onun hayat mücadelesinin cephelerinden biridir. Fakat bu kavgayı, bu yaşam mücadelesini kendisi için değil öteki insanlar için vermektedir.

IV

Hekimin Meslektaşlarına Karşı Görevleri

Bu bölümde, hekimlerin meslektaşlarına karşı taşıdıkları görevlerini incelerken, size hekimlik mesleğindeki sorumluluklarından da sözedeceğiz.

1- Kişi, bir sağlık teşkilatına girdiğinde durumunun gerektirdiği bütün dokunulmazlık ve ayrıcalıklara sahip olur. Bütün yeteneğini bu kurumun onur ve şerefini korumak için harcayarak, tıbbın ulaştığı seviyeyi yükseltip faydalarını yaygınlaştırmak için çalışır. Ayrıca, hekimleri yöneten bütün kanunları çok iyi gözlemleyip öğrenmelidir. Fakülteyi gülünç duruma düşüren bütün alaycı tutum ve davranışlardan sakınmalıdır.

2- Hekim, bilimi zenginleştirmek için çalışarak bitmek tükenmek bilmeyen azmiyle tıp bilimini bulunduğu düzeye getiren haleflerine ve yaşlı meslektaşlarına saygı beslemelidir.

3- Mensuplarını, bu derece yüksek bir entellektüel kültür ve ahlaka sahip olmasını gerektiren bir başka meslek daha yoktur. Aslında insan hayata bir bedel atfettikçe, hayat ona yüce bir anlam verdikçe toplumun hekime yüklediği işlemler de o ölçüde artar, kendini vakfettiği bu mesleğin büyüklüğünü sürdürmek için, yeteneklerini ve bilgisini geliştirme zorunluluğu da o derece fazlalaşır. Mesleği onun en temiz ve halis ahlağa sahip olmasını gerektirir. Onsuz hiç bir zaman meslektaşlarını ve hastaların güvenini ve saygısını kazanamaz; çünkü hiç bir bilimsel bilgi ahlaki prensiplerin eksikliğini dolduramaz.

4- Hekimlik, her konuda üyelerinden büyük bir kanaatkârlık ister. Hekim, yaşantısını çok sade ve düzenli bir şekilde sürdürmelidir. Zira ömrünün her dakikası hastalarına aittir ve güç bir anda hazırlıksız yakalanmasına asla müsamaha gösterilmez. Kendisine ihtiyaç duyulduğu anda, acıyı dindirmek üzere işlek bir zeka , becerikli eller, parlak gözler, sağlam ve aydın bir kafa ile harekete geçmeye hazır olmalıdır. Sayılan bu niteliklerden birinin bile eksikliği halinde, sorumlu olduğu insan hayatı tehlike altına girebilir. Hekim, yalnızca bu nitelikleri taşımakla kalmamalı, mesleğinin omuzlarına yüklediği hedefe ulaşmak için daima bunları eksiksiz olarak geliştirmeye çalışmalıdır.

5- Ahlaki nitelikler yanında her zaman bilimsel yönünü geliştirmeye çalışmalıdır. Tıbbi uygulamada bilgisizlik cinayettir.. Hippokrat: "Yaşam kısa, sanat uzun, tecrübe şüpheli, yargı güç, fırsat geçicidir" der.

Görev, merhamet, bilim sevgisi hekimi görevinin doruğunda kalması için bütün gücünü kullanmaya çağırır.

6- Mesleğin itibarı, onun kendisini adi bir vurgucu haline getirecek araçlardan faydalanmasını yasaklar. Belli bazı hastalıklardan muztarip bireylerin özellikle dikkatini çekebileceği düşüncesiyle, kamuya ait ya da özel reklam veya ilanlardan faydalanmasına izin verilmez.

7- Ayni şekilde tedavisi mümkün olmayan hastalıklarda devalar vaad etmek, konuya açık siyasi gazetelerde, tıbbi ve cerrahi konularda beyanatta bulunmak, sırf cerrahın itibarı artsın diye tıp ile ilgisi olmayan yabancı kişileri cerrahi ameliyatlarda yardımcı olarak kullanmak, herhangi bir menfaat için yetenek ve başarı belgeleri düzenlemek hekime yakışmaz. Bu şekilde davranan hekim müsveddelerinin dürüst hekimler tarafından cezalandırılması gerekir.

8- Cerrahi aletler için, yeni bir ilaç ya da her derde deva gizli bir terkip için, ister kendisine isterse bir başkasına ait olsun, ehliyetnameler çıkarması aynı derecede yakışıksız ve tıp mesleğinin yapısına aykırı bir durumdur. Çünkü faydalı etkileri görülmüş bir ilacın bir sır halinde saklanması tıp mesleğinin insani ve müşfik hissiyatına uymayan bir davranış olur. Hekimin bu şekilde davranması ona toplumun atfettiği önem ve değerin boşa çıkarılması anlamına gelir, içler acısı bir cehaletin ya da aşağılık ve bayağı bir cimriliğin göstergesi olur. Bu nedenle kullanımı özendirecek şekilde yapısı belli olmayan ilaçların etkisini gösteren belgelerin hekimlere verilmesi yasaktır.

9- Eczacı ile hekim arasında anlaşmalar ve uzlaşmalara dayanan suistimaller de vardır. Bu anlaşmalarda hekim, yazdığı ilaçlar üzerinde kendisine komisyon vermesi şartı ile eczacıya hasta gönderir. Bu olay mesleğin itibarını ve insana saygı ilkesini tehlikeye düşürür.

10- Ayni şekilde fakülte mensubu bir hekimin bir eczaneye yerleşip düzenli olarak hasta bakması ya da konsültasyonda bulunması da ona yakışmaz.

Hekimlerin Birbirlerine Mesleki Hizmet Sunması

1- Bütün hekimler ile bakmak zorunda oldukları eşleri ve çocukları kendilerine yakın oturan bir ya da birden çok meslektaşı tarafından ücretsiz tıbbi tedavi görme hakkına sahiptirler.

Genellikle hasta olan hekim, kendi vak'asına teşhis koymada kötü bir yargıçtır. Eşinin veya kendisine kan bağı ile bağlı olan yakınlarının hastalıklarında yaşadığı kaygı ve sıkıntı hastalığın tanısında onun zihninin karışmasına, uygulamaya geçmede kararsız ve ürkek davranmasına sebeb olur. Bu durumlarda hekimler birbirlerinin müşterisidirler ve iyiliksever bir yardım ve hizmet hususunda kendi aralarında uyumlu olmak durumundadırlar.

Bununla beraber, hekimlerin birbirlerine tıbbi hizmet vermeleri res-

mi bir zorlama sonucu olmamalıdır; çünkü isteksizce yapılan bir hizmet, güven konusunda güçlük ve sıkıntı yaratır. Fakat evi uzakta bulunan ve büyük servet sahibi olan bir fakülte mensubu tıbbi yardım talebinde bulunuyorsa, teklif edeceği tedavi ücreti asistan hekim tarafından geri çevrilmemelidir.

2- Özel hayatındaki bazı meseleler, sağlığı nedeniyle uzun bir tedavi dönemi geçirmesi, bilhassa bir hekimin karşılaşabileceği çeşitli ve farklı olaylar, o hekimin hastalarından uzaklaşmasına ve takip ettiği hastaları başka meslektaşlarına havale etmek zorunda kalmasına yol açabilir. Hekim, meslektaşının hatırı için kabul ettiği bu hizmetleri, daima aile hekiminin onuru ve çıkarını düşünerek mümkün olduğunca titizlikle neticelendirmelidir. Eğer bu görevler kısa bir süre için istendiyse, bu hizmet dolayısıyla hiç bir maddi karşılık kabul edilmemelidir. Ayrıca hekim, zevk ve eğlenceye dalarak verilen görevleri ihmal ederse, sırf uzun ve meslektaşça dostluğa güvenerek, yerine bakan hekime danışmadan meslektaşlarından menfaat ve ücret paylaşımı beklemeye hiç bir hakkı yoktur.

Doğum ve ciddi cerrahi vak'alar gibi hekimi yoran, yıpratan ve ona ağır sorumluluk yükleyen durumlarda, meslektaş hekime hakkı olan ücretin ödenmesi doğrudur.

Tıbbi Konsültasyonlar

3- Düzenli bir tıp eğitimi, mesleki yetenek ve bilginin kanıtı olabilir ve bu durum bireye tıbbi bilgilerini uygulama ve ona layık olarak mevkiinin nimetlerinden faydalanma hakkını verebilir. Bununla birlikte konsültasyonun tek hedefi, hastanın esenliği olduğundan ve bunda ise hastanın güveni esas alındığından; tanınmış bir tıp fakültesinden diploma almış ve oturduğu yerde iyi bir isim yapmış olan hiç bir hekim, hele hastanın arzusu bu yönde ise, konsültasyonda bulunmayı reddetmemelidir.

Fakat gerekli niteliklere haiz ve konsültasyonda bulunma hakkına sahip bir hekim, bu görevini yerine getirirken, tıbbın yüzyıllardır edindiği tecrübe birikimini ve anatomi, fizyoloji, patoloji, organik kimya bilgilerinin bağladığı desteği reddederek, öteki hekimleri, tekelci dogmanın hakimiyetinde görüp kendini herkesin üzerinde kabul ettirmeye çalışamaz.

4- Konsültasyonlara hiç bir şekilde kıskançlık ve rekabet sokulmamalıdır. Tedavi eden hekime karşı saygılı, dürüst ve açık yürekli olunmalıdır.

5- Konsültasyon esnasında, hastaya ilk defa sorular yönelten, tedaviyi yürüten hekim (müdavi hekim) olmalıdır. Eğer hastalığın daha net biçimde teşhisi için gerekiyorsa danışılan (konsültan) hekim de hastaya sorular yöneltebilir.

Daha sonra müdavi hekim ile konsültan hekimler karar vermek üzere ayrı bir odaya çekilirler. Bu görüşmenin sonucu ve kararlaştırılan tedavi biçimi, uygun bir dille hastaya ya da (daha iyisi) hastanın dostlarına veya ebeveynine bildirilmelidir. Görüşme sırasındaki tartışmaların, konsültasyona katılan bütün hekimler razı olmadıkça, hastaya veya yakınlarına anlatılması yasaktır. Aynı şekilde, ne müdavi hekim ne de konsültan hekim, ortaklaşa görüşmenin neticesi olmayan şahsi bir fikri ya da tahmini, hastaya anlatma yetkisine sahip değildirler.

Konsültasyonlarda önce, hastayı muayene eden hekim görüş bildirmeli, birden fazla hekim varsa, bunlar da çağırılış sırasına göre fikirlerini söylemelidirler. Konsültasyonlardan sonra ani rahatsızlıklar görülürse, bu durumda hiç bir karar, tedavi eden hekimin tedavide gerekli değişiklikleri yapmasını etkileyemez. Hastayı tedavi eden hekimin bulunmadığı acil durumlarda, hastayı muayene eden doktor da aynı hakka sahiptir. Bununla beraber tedavide yapılan değişiklikler ve nedenleri daha sonraki muayenede ayrıntılı bir şekilde açıklanmalıdır.

6- Konsültasyona çağrıldıkları zaman hekimler ellerinden gelen azami özeni göstermeli, doğru ve kesin bir ifade kullanmalıdırlar. Bu genellikle kolay olmaktadır. Çünkü insanlar konsültasyonun gereklerini ve hekimin işini yaparken gündelik gailelerini bir kenara bırakması icabettiğini bilmektedirler. Fakat işi gereği hekim, konsültasyon yapılacak yere ulaşmakta gecikirse, ilk gelen belli bir süre ötekilerin gelmesini beklemelidir ve bu müddet sonunda diğer hekimler gelmemişlerse konsültasyonun başka bir güne ertelenmesi düşünülebilir. Sadece hastayı tedavi eden hekim hazır bulunuyorsa, muayene edip, reçetesini yazar. Ancak konsültasyon mahalline ulaşan hekim müdavi hekim değil de konsültan hekim ise, acil bir durum olmadıkça hastaya müdahele etmemeli ve çekilmelidir.

Bu hekim çok uzak bir yerden gelmişse hastayı muayene edip düşüncelerini kağıda dökmeli ve bu mektubu kapalı zarf içinde meslekdaşına teslim edilmek üzere bırakmalıdır.

7- Konsültasyonda hekimler birbirleriyle teorik tartışmaya girmemelidirler. Tartışma, gereksiz zaman kaybına ve karışıklığa neden olur. Çünkü hekimler arasında, hipotezler üzerinde değil, deney ve gözleme dayanan pratik açıdan mükemmel bir mutabakat sağlansa da teorik açıdan büyük fikir ayrılıkları doğabilir.

8- Konsültasyon esnasındaki bütün tartışmalar gizli tutulmalıdır. Katılan hiç bir hekim ister sözle, ister davranışlarıyla tedavi konusunda benimsediği fikri ve tavrı açığa vuramaz. Sorumluluk bütün konsültan hekimlerce yüklenilmeli; elde edilen başarının onuru ve yapılan hata ortaklaşa paylaşılmalıdır.

9- Konsültasyonu yapan hekimler arasında uzlaşmaz görüş ayrılıkları olduğu zaman çoğunluğun kararı belirleyici olarak kabul edilir. Oylamada eşitlik ortaya çıkarsa müdavi hekimin oyu geçerlidir. Teşhis veya tedavi açısından iki hekimin anlaşmazlığa düştükleri haller olabilir.

Bu arzu edilmeyen bir durumdur ve iki tarafın da karşılıklı tavizleriyle ortak bir kanaate varmak için mümkün olduğunca gayret gösterip, kişisel yargılardan kaçınmalıdır. İhtilaf durumunda, eğer mümkünse, konsültasyona üçüncü bir hekim daha çağrılarak hastadan kendisinde en çok güven uyandıran hekimin seçilmesi istenebilir. Bununla beraber her hekim kendi kanaatinin doğruluğuna inanacağından, fikren azınlıkta kalan hekim kibarca geri çekilmeli ve konsültasyonun daha sonraki aşamalarına katılmamalıdır.

10- İki hekim tarafından izlenen tedavi yönteminin hastaya zararlı gibi göründüğü kanaatiyle üçüncü bir hekim konsültasyona çağrıldığı zaman yardımı istenen hekim onaylamadığı her türlü tedavi şeklinden kaçınmalıdır.

11- Hekimlerin ayni doğrultuda düşündükleri konsültasyonlarda konsültan hekim, müdavi hekimin yapısı ve şöhretini değerlendirirken ince eleyip sık dokumalı ve çok duyarlı davranmalıdır. Müdavi hekimin uyguladığı tedavi gerçeğe tam uygunluk açısından mümkün olduğu kadar hassas bir biçimde değerlendirilmelidir. Müdavi hekimin sahip olduğu ismi yaralayabilecek her türlü küçümseyici imarlardan ve hastanın ona duyduğu güveni sarsıcı hareketlerden kaçınmalıdır. Konsültan hekim ayrıca, hastanın güvenini kazanmak ve kendini hastanın ailesine kabul ettirmek gibi hilekar amaçlarla, işini yaparken gereğinden fazla titizlik göstermek, hastaya normalin dışında hoş tutucu, yaltaklanıcı davranışlarda bulunmaktan kaçınmalıdır.

V

Şimdi size bir hekimin günlük işlerinde uyması gereken bazı görevlerden sözetmek istiyorum.

1- Hekimlik, gelişmeye açık özgürlükçü bir meslektir; bu mesleğin saflarına kabul edilenler her dürüst insan gibi, adi düzenbazlıklarla değil, sahip oldukları nitelikleri daha da yükseltecek ve geliştirecek yöntemlerle ilerlemeye çalışmalıdır.

2- Hekim, meslekdaşlarından birinin tedavisi altında bulunan bir hastayla görüşürken son derece ihtiyatlı olmalıdır. Başka anlama çekilebilecek belirsiz herhangi bir söz etmemeli, hastanın tabiatına ve gördüğü tedaviye ilişkin hiç bir imada bulunmamalı; hal ve tavırları ne doğrudan ne de dolaylı olarak hastanın hekimine duyduğu güveni sarsıcı olmamalıdır.

3- Ayni şekilde müdavi hekimin yokluğunda, hastaya çağrılan diğer hekim de ihtiyatlı ve tedbirli olmalıdır. Aslına bakılırsa acil durum söz konusu olmadığı müddetçe, başka hekimin tedavisi altında bulunan hastaya bakmaktan sakınılmalıdır.

4- Tıp Fakültesinin bir mensubu tarafından tedavi edilmekte olan bir hastaya, diğer bir meslekdaşı ayni hastalık dolayısıyla, asla müdahale etmemelidir. Bunun istisnaları; ortaya çıkan acil durumlar, müdavi hekim ile birlikte yapılacak bir konsültasyon, müdavi hekimin hastayı bırakması, ya da hastanın artık ilk hekimin tedavisinde olmak istemediği gibi durumlar olabilir. Bu hallerde hastanın tedavisini devralan ikinci hekim, önceki meslekdaşının tedavisi hususunda asla kasıtlı ve haksız söz ve davranışlarda bulunmamalıdır. Zira hasta şifa bulamadığı için zaten huzursuz ve memnuniyetsiz bir haldedir ve ayrıca bazı hastalıklar hekimin bütün yeteneğine rağmen uzun sürebilir. Hastalığın ilk safhasında başarı elde edilemeyişi, ilk hekimin bilgi eksikliğine kanıt sayılamaz.

5- Zengin bir hekim, hali vakti yerinde olan hastalara asla parasız bakmamalıdır. Çünkü bu meslekdaşlarına karşı haksızlık olabilir. Hekimlik asla sadece bir hayırseverlik makamı olarak görülmemelidir. Başkalarının pekalâ faydalanabileceği hekim ücretlerini vermekten kaçınmak, sahtekârlığın bir başka şeklidir.

6- Aile hekiminin yokluğunda âcilen hastaya çağrılan hekim, eğer konsültan hekim konumunda değilse, aile doktoru gelince yerini hemen ona bırakmalıdır.

7- Bir kaza, bir yaralanma, beklenmedik bir hastalıkta ayni anda bir çok hekim çağrılabilir. Böyle durumlarda nezaket kuralı, ilk gelenin hastayı muayene etmesini gerektirir. Hekim ihtiyaç duyarsa o anda orada bulunan meslekdaşları arasından kendisine yararlı olabileceğini düşündüğü kişiyi seçer. Bununla birlikte bu gibi durumlarda hastayı muayene eden doktor, hastanın özel hekimini de çağırmalıdır. Eğer hastanın özel hekimi varsa gelinceye kadar onun yerini almalı, geldiğinde de yerini ona bırakmalıdır.

8- Her zamanki aile hekiminin yokluğunda tedavi için çağrılan bir başka doktor, bu hekim gelince, hastanın da rızası alınarak yerini meslekdaşına bırakmalıdır.

9- Başka insanlar arasında olduğu gibi hekimler arasında da fikir ayrılıkları ve menfaat çatışmaları çıkabilir ve bu durum anlaşmazlıklara neden olabilir. İki hekim arasındaki bu zıddiyet bir anlaşma ile sonuçlanmazsa bu durumda yeterli sayıda hekimden oluşan bir jürinin olayı yargılaması istenebilir.

10- Hekimler mesleklerini ilgilendiren konularda halk içinde rastgele konuşmaktan kaçınmalıdırlar. Çünkü halk bu mesleğin inceliklerine ve varolan ihtilaflara yabancı olabileceği gibi durumu değerlendirmede aciz de kalabilir. Bu durumda gizli bir komite oluşturulmalıdır. Aksi halde karşıt görüşte olanlar gereğinden fazla zarar görebilirler veya fakülte hocaları hakkında haksız bir güvensizlik doğabilir. ☆

6 Cabanis, 1799-1808 yıllarında Paris Tıp Fakültesi'nde tıp tarihi hocasıydı. Bk. Fielding H. Garrison: *An Introduction of the History of Medicine*. Philadelphia and London (1929) s. 399.

7 Rebalais, Hippokrat'ın Aforizmalarını ilk kez Latinceye çevirip 1532 de Lyon'da yayınlamıştır. Bk. Fielding H. Garrison: A.g.e., s.196.

(Devam Edecek)

Şeyhler Kendilerine Yeni Yerler Arıyor:

Cemiyet-i Sûfiye

MUSTAFA KARA

II. Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı toplumunda görülen faaliyetlerden biri de değişik din, millet, mezheb, tarikat ve mesleklere bağlı insanların seslerini duyurabilmek için gazete-mecmua çıkartmaları ve cemiyet kurma gayretleridir.

II. Abdülhamid döneminin özel şartları içinde istediğini yazamayan, arzu ettiği insanlarla istediği gibi bir araya gelemeyen insanlar bütün hızlarıyla II. Meşrutiyetin açtığı bu kapıdan içeri daldılar. 16 Ağustos 1909 tarihli cemiyetler kanununda parti (fırka) ile cemiyet kurma arasında bir fark öngörülmediği için kurulan cemiyetler her türlü faaliyette bulunabiliyordu.

1908'den sonra gazete-mecmua neşretmek ve cemiyet kurmaya girişen guruplardan biri de tarikat mensubu kimselerdi. Değişik tarikatlara mensup dervişler bir araya gelerek kurdukları meslekî birlikler ve yayınladıkları kroniklerle görüş ve düşüncelerinin yaygınlaşmasını temin ederlerken, meslekî dayanışmanın yollarını da aramışlardır.

Bu makalede üzerinde durulacak olan konu *Cemiyet-i Sûfiye* ve bu vesile ile *Tasavvuf* ve *Muhibban* dergileridir. Çünkü bu iki dergi ile sözkonusu cemiyet arasında yakın bir ilişki vardır.Bir diğer ifade ile bu dergiler Cemiyet'in kuruluş safhasını çok yakından takip etmiş ve gelişmeleri değişik açılardan ve farklı yorumlarla kamuoyuna aktarmışlardır. Şimdilik üçüncü dergi *Ceride-i sûfiye*' ye temas edilmeyecektir.

جريدهٔ صوفيه

تصوف ، دينى ، اخلاقى ، سياسى جريدهٔ اسلاميه‌در

ليلهٔ جليلهٔ قدر

ليلهٔ قدر مملا !

Ceride-i Sûfiye'nin 60. sayısının kapağı

Dervişlerin yayınladığı *Tasavvuf* ve *Muhibban* dergileri Meşrutiyet meddahlığı ile İttihat ve Terakkî sempatizanlığı konusunda aynı fikirde iseler de Cemiyet-i sufiye'nin kuruluş tarzı ve kurucu şahsiyetleri konusunda farklı görüşleri savunmuşlardır. Hacıbeyzade Ahmet Muhtar'ın yönetiminde çıkan *Muhibban*'ın ilk sayısı 18 Şaban 1327/22 Ağustos 1325'te *Tasavvuf*'un ise 22 R.evvel 1329/10 Mart 1327 tarihinde çıkmıştır. Bu ikinci derginin sahib-i imtiyaz ve ser-muharriri Urfa Mebusu Şeyh Safvet (Yetkin)'dir.

Muhibban ilk sayısının ilk sayfasında Trabulusgarp'taki sürgün hayatından dönen *Şeyh Nailî Bedevî Efendi*'nin fotoğrafını koymuş ve onun tarikat ehlinin kurması gereken cemiyetle ilgili çalışmalarına 9 ve 10. sayılarda geniş yer vermiştir. İstanbul'a döndükten kısa bir müddet sonra vefat eden Şeyh Nailî'nin hazırladığı döküman ve yönetmelikleri eline geçiren Ahmed Muhtar bunları dergisi aracılığıyla kamuoyuna sunmuştur. Kurulması düşünülen cemiyetin adı Cemiyet-i Sufiye-i İttihadiye veya *Cemiyet-i İttihadiye-i Sufiye*'dir. *Muhibban*'dan dinleyelim:

"Meşrutiyet-i meşruamızın istirdadı hususundaki hidemât-ı hasene-i mesbûka ve meşkûresine mebni gazetemizin birinci numaralı nüshasında teberrüken resmini vaz' ve derc itdiğimiz şehid-i said-i hürriyet Şeyh Nailî el-Bedevî Efendi merhumun iade-i meşrutiyeti müteakıb menfası olan Trabulusgarb'dan İstanbul'a avdet ederek bulunduğu dört ay zarfında bir taraftan Meşrutiyet'in temamî-i tesisine geceli gündüzlü çalışmakla beraber diğer taraftan da tekâyâyı ruhanî ve siyasî birer mekteb haline getirerek müntesibîn ve muhibbînini terbiye-i ahlâkiye ve siyasiyye ile tenvir etmek ve bu suretle teessüs-i tekâyanın mekasıd-ı asliyesini takib ve ıslahat-ı muktazıyeyi. icra eylemek üzere bir cemiyet-i sufiye teşkıl ve tesisine sarf-ı mesaî eylemiş ve hatta cemiyet-i mezkürenin nizamnamesiyle emr-i ıslahın suver-i icraiyyesi hakkındaki layihayı da ihzaretmiş ve fakat maatteessüf vukû-ı irtiha liyle husus-ı mezkür teehhur eylemiş idi. Bu mürşid-i hakiki-i hürriyetin evrak-ı metrûkesi meyanında zuhur eden layiha ile Nizamnamenin birer sureti elde idilmiş olduğundan meşayıh-ı kiram hazeratının alelusûl cemiyet i mezküreyi teşkil ile Layihay-ı mezküre dairesinde emr-ı ehemm ıslahatı icra eylemeleri temenniyat-ı mahsusasıyla mezkür layıha ile Nizamnameyi derc ediyoruz. Cenab-ı Hak ruh-i Şeyh'i şad buyursun

"Allah'a şükür, Peygamber'e salat, âl ve ashabına senadan sonra idraki ile mübahi olduğumuz şu devr-i hürriyet ve müsavatta her insan mesleği dahilinde vatanına milletine mümkün mertebe hizmet etmek, vazife-i insaniyesini ifa eylemek mecburiyetinde bulunacağı şübhesizdir. Fakir, tarikat-ı aliyye müntesiblerinden olduğum cihetle milletime edeceğim hizmet etrafiyle bütun meanî ve hakayıki ile neşr-i tarikatdır. Bizde, evveldenberi cehalet ve noksan-ı tetebbu eseri olarak mensubîn-i tarikata zeban-dırazlıkda bulunanlar tekyeleri birer tenbelhane, dervişleri işsiz güçsüz ve adeta cemiyet-i beşeriyyece muzır birer müteharrik heykel addedenler pek çokdur. Bunlara bu fikirlerinin adem-i isabetini tekyelerın birer tenbelhane olmayıp belki mükemmel birer dershane olduğunu, dervişler de o dershanelerin şakirdan-ı zî-irfanı bulunduğu, o dershanelerde -umumî bir tabirle- herkese kabiliyetine, istidadına gore şeriat, tarikat, hakikat dersleri verildiğini, âdâb-ı İslâmiyye ve insaniyye talim ve telkın edildiğini anlatmak, ısbat etmek zamanı gelmiştir.

Cenab-ı Hakk'a şükürler olsun ki selamet ve saadet-i dareynın -uhuvvet-i umumiyyenin- ancak dervişlik sayesinde kaimi ve daim olacağına ez-her cihet kail ve kaniim. Burada dûr u dıraz dervişliğin mezaya ve fezailinden bahs edecek değilım. Dervişliğın ulviyyetin, kudsiyyetini -velev pek sathî olsun anlamak- takdır eylemek için sahib-i şeriat Efendımız ser-idefter oldukları halde binlerce ulema, hukema ve eazım-ı İslâmiyyenin derviş olduğunu bilmek kiyafet ider.

"Ser-i mezhebimiz İmam Azam Hazretlerinin bile derviş olduğunu Müstakim zade merhum *Fıkh-ı ekber* tercemesinde beyan idıyor. Hüccetülislâm, Necmuddin-i Kübra, Muhyiddin-i Arabî, Celaleddin-i Rumî, Şeyh Sa'dî, Molla Cami, Hayalî gibi efazılın hep birer derviş oldukları menakıb ve tevarıhde mestûrdur. Biz dervişlikde oyle bir umumiyyet ve ihata müşahede ediyoruz kı misli başka hiç bır meslekde görülemez. Derviş, zâbit olur, kâtib olur, tacir olur dervişliğine halel gelmez. Çünku dervişlik kisve ile, tekye ile değil ahlâk ve kalb iledir. Dervişlik kisvesi hulk-ı kerim, tekyesi kalb-i selımdır. Şu kadar kı her sınıf ve mesleğin alamet-i farika ve mahall-i mahsusu vardır. Kisve ile tekye de dervişin alemet-i farika ve mahall-i mahsusudur. Dervişler içinde tedris, ziraat, ticaret, sınaat ile meşgul oldukları halde tezkizye-i nefs ve tasfiye-i ruha muvaffak olarak insan-ı kâmil olmuş, makam-ı ferdiyet ve gavsiyeti ihraz etmiş zevat-ı muhtereme kesiru'l-miktardır. Yine dervişan içinde her şeyi, her işi terk ederek tekye koşelerinde senelerce kaldıkları halde tebiye-i nefs ve tasfiye-i ahlâk edememiş hiç bir şey olamamış pek çok kimseler de vardır. Kısm-ı evvel dervişliğin ne olduğunu nasıl olacağını anlayanlar, kısm-ı sânî ise dervişliğe dair hiçbir şey anlayamayıp zahir ile kalanlardır.

"Şu maruzât-ı fakiranemden anlaşılıyor ki sahih ve hakiki dervişlik olduğu gibi sahte ve taklidî dervişlik de vardır. Binaenaleyh sahihi sahteden ayırmak daha doğrusu taklidi tashih etmek için turuk-ı alıyyenin hal-i hazır itibariyle şayan-ı ıslah olduğunu teslimde tereddüt etmeyiz. Fakir, bu emr-i ıslahın ne yolda olması lazım geleceğini pirân-ı izam hazeratının himemât-ı kudsiyelerine iltica ederek ber-vech-i atî muhtasaran arz ediyorum. Ve minellahi't-tevfik.

"Evvelen: Meclıs-i Meşayıh riyasetini ihraz edecek zat tekmil-i seyr ü sülük itmiş, şeriat, tarikat, hakikat hali, şanı, makamı olmuş sahib-i vücud bir feyz-nümud olmalıdır. Meclis-i Meşayıh ki Memalik-i Osmaniyye'de mevcud tekâyanın, ehl-i tarikin, zâhiren, bâtınen merci-i mahsus-ı demekdir. Memalik -i Osmanıyye'de münteşir turuk-ı aliyye meşayıhından zü'l-cenaheyn ve sadıku'l-hal kimselerden müteşekkil olması lazım gelir. Bu suretle teşekkül edecek bir meclis Allah için iş göreceğinden emr-i irşad, irşad-ı ibad dervişliği Allah Eyvallah demekden, tarıkatı, hırka, külah giymekten ibaret zan eden zahir-perestan ellerinde kalmaz, ehline, erbabına tevdi edilir.

"Sanıyen: Meşihat ve hilafet, emval ve emlak gibi pederden evlada intikal edemez. Ehlıyet ve liyakat ister. Alim bir pederin çocuğu okumazsa cahil kalır. Pederinin vefatiyle ilmi ona intıkal etmez. Çünki ılım emval-i menkuleden değildır. Keza, kamil bir şeyhin çocuğu, yolunda bulunmaz, pederinin feyzıne, kemaline varis olmazsa yerine geçemez. Hatta pederinin kemaline varis olsa bile hal-i hayatında pederi tarafından halife tayin edilmedikce yine seccadenişin-i irşad olamaz. Çünkü hilafet emr-i manevidir. Ahmed er-Rifaî Efendimizin dayıları Şeyh Mansur el-Betayıhî kutb-ı zemanıken ve kendi mahdumları Şeyh Ahmed saye-i reşadetlerinde müsinn iken yine bâ-emr-i manevî malik oldukları esrar ve ahvali ebu'l-alemeyn Efendimize teslim itdiler. Celaleddin-i Rumî hazretlerinin âlem-i ukbayı teşriflerinde nesl-i mükerremleri Sultan Veled hal-i hayatda iken vasiyyetleri mucibince kaimmakamları Hüsameddin Çelebi oldu. Evet, tarikatta veraset manevidir. Kurb-i neslî nazar-ı itibara alınmaz. Yaşa, başa, mesleğe, mevkiye bakılmaz. Ehliyet ve kabiliyet şart olmakla beraber işaret-i maneviyyenin zuhuru da lazımdır.

"İstidat veya iltimasla şeyh olan pederinin vefatından sonra haylı varidat ve aidatı olan tekyeyi elden kaçırmamak için devam etmekde olduğu kalemi terkle arkasına aba, başına tac giyerek Allah.. Eyvallah.. demekle şeyhlık, dervişlik oldu zan iden gafiller akval ve ahval-ı nâ-sezalarıyla güneşten parlak, nurdan saf olan tarikatı siyah ve lekeli gosteren insafsızlar faidesiz yere işgal etdikleri seccade-i irşadı terk etmedikce daha doğrusu kendilerine terk etdirilmedikce şimdiye kadar olduğu gibi bundan böyle de insaniyetin, İslâmiyetin ruh-ı hakikatı demek olan tarikatın dervişliğin ne olduğu etrafiyle anlaşılamıyacağından beyne'l-müslımin turuk-ı aliyye hakkındaki bî-ser ü bun sözlere nihayet verilemez. Bunun ise İslâmiyet ve insaniyetten nasibi olanları ne derecelerde dağdar edeceği tarif edilemez.

"Bugün memalik-i Osmaniyye'de tekyelerin adedi binlere baliğ olduğu ve her sınıf ahaliden milyonlarca ehl-i imanın turuk-ı aliyye mensubinînden bulunduğu düşünülecek olursa tekyelerin layık olduğu derecede ıslahı ne buyük, ne hayırlı bir iş olacağı tezahür ider. Bu öyle bir emr-i hayırdır ki müsebbibi, müşevvıki, mücahidi olmak şerefini ihraz edenler doğruya doğruya pîran-ı tarikat hatıratına, sahib-i şeriat ve sultan-ı hakikat Efendimize hizmet ideceklerinden bu vesile ile nâil-i vuslat-ı ebedî olmaları me'mûldür. Hizmetini icraya muvaffak olanlar "Hayru'n-nas men yenfeu'n-nas" [İnsanların en hayırlısı onlara en çok faydalı olandır.] hadis-i şerifinin mazhar-ı hakikisi olacaklardır.

"Sâlisen: Tekyelerin evkaf-ı aslıyesi meydana çıkarılmalı, zayi olanları iade ve tazmin edilmelıdır. Tekyelere yalnız dervişan, seyyahin kabul edilmez, tekyeler umum insanlar için açıkdır. Bır insan hangi meslek ve mezhebde olursa olsun istediği tekyeye gider, istediği kadar kalır. Niçun geldin, ne vakit gideceksin denilemez. Tekyelerdekı bu kabul-i umumî dervişlıkdeki temeddun ve felsefenın derecesini pek vazıh bir surette irae ider. Bu sırf tarikata mahsus bir haldir kı ahlâk-ı hasene ile ittisaf etmeksizın müyesser olamaz. Allah yolu demek olan tarikat ahlâk-ı ılahiyye ile tahalluk etmekten başka bir şey olamaz, dervişlik boyle olacaktır.

"Râbıan: Tekyelerın bır nizam-ı daimî içinde bulunmalarını temin içun yine ehl-i tarikatdan hal-aşina, halûk, muktedır müfettişler bulunmalı ve bunların teftişâtı yalnız İstanbul'a münhasır olmayıb memalık-i Osmaniye'de mevcud tekyelere de teşmil edılmelıdır... Yoksa faide, faide-i umumiyye tahdid edilmiş olur. Maksadımız tahdid değil teşmildir. Hizmetimiz hususi değil umumidir.

"Teşebbüs, gayret bizden, tevfık, inayet Hak'dan. Allah cümlemizi tevfikat ve inayet-i sübhaniyyesine mazhar buyursun! Amin".[1]

Şeyh Nailî Efendi bu genel değerlendirmelerden ayrı olarak bir nizamname taslağı da hazırlamıştır. Ahmet Muhtar bu nizamnameyi ikmal etmek ve son şeklini vermek üzere 20 kişilik bir heyet ku-

"Cemiyet-i Sûfiye Nizamnamesi" Kapağı.

rulmasını düşünür. Bu heyeti teşekkül ettirmek için ise İstanbul'da görev yapan 311 tekke şeyhine 8 kânunievvel 1326 tarihinde bir mektup yazarak 20 kişiyi tekke şeyhleri arasından kapalı zarf usuluyle tesbit etmelerini ister. Gelen tekliflerden en çok oyu alan 20 kişi tesbit edilmiştir.

Muhibban çevresi bu faaliyetlere devam ededursun Kelamî Dergâhı Şeyhi Esad Erbilî de kendi tekkesinde bir başka derviş cemiyetinin ön çalışmalarını yürütüyordu. Haftalık *Tasavvuf* mecmuasıyla birlikte Şeyhulislâm Musa Kazım Efendi'yi yanlarına almaları çalışmalara hız kazandırırken tartışmaları da alevlendirmiştir.

Ahmed Muhtar'ın koordine ettiği "Nizamname ıslah ve ikmal komisyonu" 25 Mart 1327 tarihinde bir araya geldiğinde heyet üyelerinin sorduğu ilk soru şu olmuştu: Yeni kurulmakta olan cemiyete rağmen ikinci bir cemiyet kurmaya gerek var mı? Yapılan tartışmalardan sonra "bu yeni cemiyetin proğramı Şuray-ı Devlet'ten tasdik oluncaya kadar" çalışmalara ara verilmesi kararlaştırılmıştır. Yalnız cevap bekleyen yeni bir soru doğdu: Esad Efendi'nin dergâhında çalışmaları yürütülen bu cemiyet bizim düşündüğümüz gibi mi olacak? Ya böyle olmazsa? "Ya iş böyle olmayub kendi fikrine mensub olmayan tekye şeyhlerini adam yerine koymazlar. Cemiyet-i Sufiye'de aza bulunmak içun kimi intihab edeceğini bir kerre sual edub hatırını almağa bile tenezzül itmezler de kendi kendilikilerinden bir Cemiyet-i Sufiye yapub umum tekye şeyhlerinin kuvvetleri kendi ellerinde imiş gibi hükumete bir gösterişten, bazı saf adamlara caka satmakdan ibaret ise selamet-i din u devlet namına heyet-i muvakkatamızın yine işe başlaması lazım geleceği şüphesizdir. Amma biraz geç olacakmış, ziyanı yok. Bir iş acele yapılub çüruk olmaktan ise geç olup sağlam olması daha a'la değil midir?" (s. 132)

Muhibban'ın yöneticisi Rifaî olmakla birlikte esas vurgulamak istediği şey tarikatlar arasında hiç bir ayırım yapmadan bu faaliyetleri sürdürmekdir. Bununla da 1826 yılından beri illegal olarak çalışmalarını sürdüren *Bektaşîliği* legal hale getirmeyi hedeflemektedir. Bir kısım sufiler ve şeyhulislamlık da buna yanaşmak istememektedir. Bu arada dedikoduların varlığı *Muhibban*'ın şu yakınmasından anlaşılmaktadır: ".. Ne divan-ı harb ne de emniyet-i umumiyye bu mesele içun kimseyi çağırmamış, sual ve cevab etmemişdir. Rica ideriz, isbata muktedir olamayacağınız böyle havadisleri söylemeyin. Çünkü bu yalanları bazı namussuz alçaklar ortalığa fesad vermek içun çıkarıyorlar.." (2)

Teşekkül etmekte olan cemiyetle ilgili olarak *Muhibban*'ın ön kanaatı ise şöyle:

"Şimdilik bunа dair bir şey yazmaya luzum görmuyoruz. Zira bir cemiyetin proğramı neşrolunmadan söz söylemek munasebetsizlikdir. Şu zaman elhamdülillah meşrutiyet zamanıdır. Herkesin kanun dairesinde bir cemiyet yapabilmesi kâbildir. Bir marifet değildir. Asıl huner o cemiyetin devamındadır. Faidesini dostuna düşmanına göstermek ve tasdik ettirmektedir. Bir cemiyetin azaları mutlaka intihab ile tayin olunmaları kanunun emri icabından değildir. Şu kadar var ki intihab ile olur ise kuvveti pek büyuk bulunur. Meclis-i Mebusan'ın bu kadar ehemmiyetli oluşu azalarının milletin intihabiyle tayin olunmasındandır.

"Cemiyet-i Sufiyye bilcümle muhibbarun dervişliklerini ihya idecek yani şeriat-i Muhammediyenin esası üzerine evvela ittihadlarını ve bu sayede istirahatlarını temin ile istibdatta bozulan ahlâk-ı aliyyelerini düzeltecek, cehillerini izale edecek, densizliğe sebebiyet veren taassubu bu düşmen-i insaniyeti yerin dibine sokub cumlesinin birer hayırlı adam olmasına çalışacak bir kuvvet, hem pek büyuk bir kuvvet demekdir. Cemiyetin azaları intihab ile olmaz ise bu kuvvet nasıl elde edilebilir. Burası şayan-ı mulahazadır.

"Daha proğramı çıkmadan dedikoduları meydana çıkdı. Ağıza alınmayacak, kaleme gelmeyecek derecede sözler yazılub idarehanemize gelmeğe başladı. Güya bu yeni Cemiyet-i Sufiye ittihada değil nifaka gayret idecek imiş. Resmen merbut bulunduğumuz Meclis-i Meşayih'in kaldırılmasına çalışacak imiş. Evlad-ı Resûl'e zulmettikleri tarihen sabit olanlara lanet edenler cemiyete aza olarak kabul edilmiyecek imiş. Alevî meşrebde olanlar himaye idilmiyecek, Bektaşîlerin tekyeleri ise birer birer ellerinden alınacak, bunların mahvına gidilecek imiş.

"Dünyada bu kadar saçma olur mu? Şu zamanda bir adam, bir cemiyet bir şahsa bir güruha "bu dini bırak.. bu mezhebi kabul et, filancaya lanet etme ona mahabbed etmekten vaz geç" diyebilir mi? Bunlar bütün iftiradır."

Muhibban konu ile ilgili düşuncelerini beyan ederken son sözü söylemek için yeni kurulmakta olan Cemiyet'in Nizamnamesinin ortaya çıkmasını beklediklerini de ilave etmiştir. Bundan da önemlisi ilave ettiği şu cumledir: "Bizi en ziyade müteessif iden şey bir Cemiyet-i Sufiye-i Aleviyye teşekkülü hakkında müzakerelerin cereyan itmesi ve bize müracaatlarıdır" (Agd, s. 132)

Tasavvuf'a gelince; Tarikat mensublarının kurmaya çalıştıkları cemiyetle ilgili olarak *Muhibban* ile *Tasavvuf* dergilerinin bazı konularda anlaşamadıklarına daha önce işaret edilmişti. Bu farklı görüşlere girmeden önce anlaştıkları noktaları iki ana noktada toplamak mümkündür:

1. Tasavvufî hayat vazgeçilmezdir, din ve kültür hayatının mühim bir parçasıdır.

2. Bugünkü tasavvufî hayat ıslaha muhtaçtır. Tefessüh etmiş bir tasavvufî hayatın ortaya çıkardığı "derviş tipi"ni genelleştirmek yanlıştır.

Esad Efendi'nin etrafında toplanan ehl-i tarik insanlar tarafından kurulan Cemiyet-i Sufiye ile ilgili haberler için *Tasavvuf* sayfalarına dönmekte yarar vardır. Dergi'nin ilk sayısında yer alan "Tasavvuf Ve Meşrutiyet" yazısının ilk ve son cümlelerini aktarmakla bu gurubun siyasî görüşlerine ışık tutalım: "İdare-i meşruta-i Osmaniyemizin şekl-i hazırı kavaid-i islâmiyemize nazaran usul-i meşveretin ve emr bi'l-maruf neyh ani'l-münker vecibe-i şeriyyesinin suret-i muntazamada tecellisinden ibarettir.." ".. Meşrutiyet mekarim-i ahlâk ile tasavvuf ise mekarim-i ahlâkın ihya ve tamimine hâdimdir" (agd. s. 5,7)

Tasavvuf'un ikinci sayısında yer alan bir makalenin başlığı da şöyle: "Hilfu'l-Fudul ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Şeriat-ı Garra-ı İslamiyyede Mazhariyet-i maneviyesi."

Dergi, Cemiyet'in kurulduğunu büyük bir sevinçle haber vermiştir:

"Meâlim-i sufiyyenin ihyasıyla feyz-i amim-i tasavvufun ta'mim-i niyet-i hudapesendânesi üzerine Şeyhulislâm Musa Kazım Efendi Hazretlerini riyaset-i celile-i fahriyeleri şerefiyle turuk-ı aliyyenin ecille-i meşayıh-ı kiramı taraflarından Cemiyet-i Sufiye namiyle bir cemiyet-i mübareke-i hayriyyenin tesis buyurulduğu sâmia-nüvaz-ı ibtihac oldı

"Zaten müşarun ileyh Musa Kazım Efendi Hazretlerinin zaman-ı meşihatpenahilerinde mekarim-i ahkâm-ı islâmiyyenin tamimine hadim böyle bir teşebbüs-i mühimmin hayyiz-âray-ı husûl olacağı *Tasavvuf*'un sanihat-ı maneviyyesinden idi. Binaenaleyh cemiyet-i muhteremei mezküreyi kemal-i ihlas ile tebcil ve tebrik ideriz.

"Şeyhuslislam Musa Kazım Efendi Hazretlerinin riyaset-i fahriyesi ve Kelamî Dergah-ı şerifi seccadenişin-i irşadı Şeyh Muhammed Es'ad Efendi hazretlerinin riyaset-i saniyesiyle bi-mennihi taala teşekkül iden Cemiyet-i Sufiye'nin resm-i iftitahı geçen perşembe güni Topkapu Tramvay caddesinde kâin cemiyetin daire-i fahiresinde turuk-ı aliyye meşayıhı kiramından pek çok zevat-ı zevi'l-ihtiram hazır bulundukları halde ifa idilmiş ve Mevlid-i mukaddes-i cenab-i risaletpehahî menkabe-i mübarekesinin fuyuzât-ı ruhaniyesiyle mülk ü milletin daavât-ı hayriyyesi tertil ve tilavet olunmuştur.[3]

"Riyaset-i fahriyye ile cemiyet-i mezküreye şerefbahş-i i'tila olan müşarunileyh Musa Kazım Efendi hazretleri tarikat-ı aliyye-i Halidiyyenin ecille-i erbab-ı nisbetindendir. Tûli müddet urefay-ı sadat-ı sufiyyenin kelimat-ı kudsiye ve maarif-i ünsiyelerini tedkik ve tetebbu' ile ilm-i celil-i tasavvufun mebahis-i aliyyesine dair âsâr-ı nadirenin terceme ve telifine muvaffak olmuşlardır. Pek çok zamanlar eazım-ı kümmelin-i sufiyyeden Gümüşhaneli merhumun ravzatü'l-cinan feyz u irfanına mulazemet ve bilahere halife-i muhteremleri Hasan Efendi merhumun himem-i kudsiyeleri ile tekemmulat-ı maneviyeye kesb-i mazhariyet eylemişdir."

Muhibban'ın bakışına gelince; Cemiyetin açılış konuşmasını yapan Esad Erbilî'nin ilk cümlesi şöyledir: "Şems-i tâban-ı şeriat ve hurşid-i rahşan-ı tarikatın devr-i menhûs-i istibdadın safahat-ı muzlimesinde mestûr ve kâffe-i hünermendan tarafından sarf-ı mesaî ile tenvir ve tahkimi nâ-makdür bulunmuş olduğu sâmiin-i kiramın malûm ve müsellemidir..." Bu cümleye Ahmed Muhtar ve arkadaşlarının diyeceği pek bir şey yoktur. Ancak Cemiyetin başına getirilen Şeyhulislam kimdir?

Onun şahsiyeti konusunda bir de *Muhibban*'ı dinlemek gerekir:

"Biz şeyhulislam Efendinin Cemiyet-i Sufiye'ye reis olmasından dolayı diyeceğimizi diyelim: Şeyhulislam Musa Kazım Efendi'nin Cemiyet-i Sufiye'ye reis olmasının bir mânası yokdur, yahud pek gizli bir sebebi vardır. Kendileri cümlenin az çok bildiği bir zatdır, tarikinda mutaassıbdır. Kaba sofudur. Tekyelerde sallanarak, dönerekedilen ibadetlerin aleyhindedir. Bunun için elinden gelse kıyamî dergâhların hepsini kapar, cümlesini birer medrese yapar. Zan ederim böyle bir teşebbüsü olmuş, kendisine meşayıhdan yardımcı bulmuştur.Meclis-i Meşayıh'ı dağıtmak, o yardımcıların da matlubudur.

"Binaenaleyh dibace-i kelâm olarak şurasını da arz edelim ki fitne bir efie-i nâimedir, onu ikaz eden melundur. Yazdıklarımızdan, yazacaklarımızdan müşarun ileyh hazretlerini tezyif, kıymet-i fazılânelerini tenkıs gibi bir fitne-i siyasî tertibi anlaşılmasın. Zira gazetemiz bir mecmuay-ı derviş-i dilrişdir. Sozlerimiz meşrutiyet-i meşrûanın yekdiğere bir serzeniş-i dervişânesinden başka bir şey değildir.

"Musa Kazım Efendi Meclis-i Meşayıh'ı kaldırtıp tekyeişlerini ders vekillerine havale edeceği, şeyhulislâm olduğu günden itibaren Meclis-i Meşayıh'a havalesi lazım gelen evrakın hasır altı olması yahud Meclis'e uğramadan başka yere gitmesiyle anlaşılmışdır.

"Cemiyet-i Sufiye reisi bulunan şeyhulislâm Musa Kazım Efendi'nin böyle halleri yalnız dervişlerin saadet-i haline değil âlem-i İslâmın ittihadına mani teşkil etmektedir.

"Tarih-i istibdadın yüzlerce seneleri içinde zuhur eden bin türlü adamlardan şimdiye kadar aklına gelmediği üzre Atebat'daki adaklara dünyanın her köşesinde mevcut bulunan muhibb-i ehl-i beytin o hediyelerine "bidat" diyerek göz dikdi. Zira Babanzade İsmail Hakkı Bey'in *Tanin*'de "Muattal Kalmış Hazineler" diye haber verdiği Kerbela'da Necef'de İmam Ali, Hazret-i Hüseyin Hazret-i Abbas türbelerine bırakılmuş hediyeleri duyar duymaz hemen oradan alıp satarak parasıyla bir medrese yapılmasını emretdi. Bu meseleden dolayı Muhibban'ın feryadına kimse ehemmiyet vermedi. Bereket versin Avrupa telgraflarında okunduğuna göre İngiltere devleti kendi ehalisinden bulunan müslümanları memnun etmek içun bizim hükümete müracaat ederek bunlara dokunulmamasını, eskisi gibi durmasını rica etmiş ve öyle karar verdirmiş. Şunlardan anlaşılıyor ki Şeyhulislam Musa Kazım Efendi Cemiyet-i Sufiye reisi olmasından bize bir eyilik gelmez. Zira mulletin ahval-i ruhiyyesini bilmez. Yalnız okuduğunu bilur.

Muhibban Cemiyet'in kurucu ve yönetim Kurulunu değerlendirmeye devam ediyor: "Reis-i sani Es'ad Efendi: Vücuduyla iftihar olunur meşayıh-i kiramdandır. Memlekete lazım olan bir Cemiyet-i Sufiye'nin heyet-i idaresini böyle zevat teşkil itmelidir. Yalnız bir tanesi kâfi değildir.

"Birinci aza Ali Efendi: Ahmed Buharî şeyhi olub alim bir zatdır. İtikaddan bahsedilmezse meclisi pek hoştur. Sözünü saklamaz, içi dışı birdir. Kurnazlığı yokdur. Geçen hafta Dolmabahçe civarında benim için söylediği sözleri bir ay evvel kendi tekyesinde yüzüme karşı söylemişdi. Şeyh Ali Efendi nazarında kabahatim pek çoktur. Onun fikrince her tarik muhibbini bir tutmaklığım bir cürüm, Bektaşîlerin Cemiyet-i Sufiye'ye alınmasındaki ısrarım ise bir cinayet.

"Herkes ictihadında hürdür, lakin ictihadını başkasına kabul etdirmek zordur. Bunun böyle olduğunu Şeyh Ali Efendi de sonradan anlamış olmalıdır. Zira azasından bulunduğu bu sefer ki Cemiyet-i Sufiye'nin resm-i küşadında hazır bulunmaları için Şeyhulislam Hazretlerinin imzasıyla umum tekye şeyhlerine yazılan tezkireye rağmen her neden ise o gun yalnız 19 şeyh gelebilmiş ve bunların dördünü teşkil eden Bektâşi babalarıyla karşı karşı oturan yine bizim Şeyh Ali olmuşdur.

"Muhibban şu manzarayı yeni Cemiyet-i Sufiye'nin ilk muvaffakiyeti telakki ederek tebrikatuu beyan ider.

"İkinci Aza Urfa Mebusu Şeyh Safvet Efendi: Bu zatla henüz müşerref olamamışızdır. Bu sebebden şimdilik bir şey söyleyemeyiz. Eğer kendileri Meclis-i Mebusan'da tekyelerin mevcudiyetleri, şeyhlerin haklarını muhafaza fikriyle bir iki söz söyledi ise bu Cemiyet-i Sufiye'ye girmeleri kendi menfaati değil bizim menfaatimiz için olduğuna şüphe edilemez. Kendilerinin çıkarmakda oldukları Gazete'de Cemiyet-i Sufiye resm-i küşadı munasebetiyle "...Riyaset-i fahriyye ile cemiyet-i mezküreye şerefbahş-ı i'tila olan müşarun ileyh Musa Kazım Efendi Hazretleri tarikat-ı aliyye-i Halidiyyenin ecille-i erbab-ı nisbetindendir..." demektedir.

Şeyhulislâm Musa Kazım, aleyhinde gerek *Muhibban* gibi düşünen sufilerin gerekse değişik konularda farklı görüş beyan eden insanların baskıları neticesinde bir Beyanname neşretme mecburiyetinde kalmıştır. *Beyanname-i Cenab-ı Mesihatpenahî* başlığıyla kaleme alınan bildiri *Tasavvuf* dergisinin 34. sayısının ilk sayfalarında yayınlanmıştır.

Tasavvuf Dergisi gerek Beyanname'nin metnini vermeden önce gerekse verdikten sonra Şeyhulislâmı çok açık bir şekilde savunmuş, ona karşı takınılan tavrın dinî hayat açısından mahzurlu olduğunu vurgulamıştır. Musa Kazım Efendi ise kendisinin yaptıklarını yazmaktan fevkalade rahatsız olduğunu ifade ederek ilmî, fikrî tasavvufî sahalarla ilgili çalışmalarını sıralayarak kendisine karşı reva görülen davranışların haksız olduğunu izah etmeye çalışmıştır.

Şimdi *Tasavvuf* Dergisi'nin Beyanname takdim cümlesi ile Şeyhulislam'ın doğrudan tasavvufî hayatla ilgili bir cümlesini alalım:

"Beyanname-i cenab-ı meşihatpenahî

"Din-i mübin-i İslâmiyeti siyasiyata alet etmek suretiyle ukûl-i basite erbabının müzaherat-ı cahilanesinde menafi-i hususiyye teminine çalışan erbab-ı ihtirasın bir müddetten beri hilafet-i muazzama-i İslamiyyenin Şeyhulislam ve müftiü'l-enamı Musa Kazım Efendi Hazretleri aleyhinde işaat-ı bedhuhaneye tasaddileri üzerine efkar-ı umumiyyenin tenvir ve irşadı niyyet-i hayriyyesiyle müşarunileyh hazretleri bütun millet-i muhtereme-i İslâmiyyeye hitaben ceraid-i yevmiyyede bir beyanname neşrine himmet buyurmuşlardır".

"Birçok senelerden beri tarikat-ı aliyye-i Nakşibendiyenin bu abd-i acize bahşetmiş olduğu fuyuzat-ı maneviyye sayesinde hasıl eylediğim nezahet-i kalbiyye ve safvet-i ruhiyyemi küdürât-ı beşeriyyeden muhafazaya bezl-i mekderek eylemekdeyim."

Cemiyet-i Sufiye Ne Yaptı?

Cemiyet'in ne yapmak istediği Nizamname okununca daha iyi anlaşılacaktır. Bunların dışında başlattığı ve fakat tamamlayamadığı iki faaliyetten bahsetmekte yarar vardır:

1. Kütübhane-i sufiye kurmak. Tasavvufla ilgili yazma, basma bütün kitapları bir araya getiren bir kütübhaneyi İstanbul'da kurmak.

2. Tasavvuf tarihinin bütün safhalarını içine alan bir "Tasavvuf Tarihi" hazırlatmak.[4]

Bunların dışında kısmen gerçekleştirdikleri bir faaliyet her salı gecesi Cemiyet'in merkez binasında "Tasavvuf Sohbetleri" adıyla yapılan konuşmalardır. Bu konuşmaların metni *Tasavvuf*'da yayınlanmıştır.

Son olarak, Daha sonra Şeyhülislam olacak olan Haydarîzade İbrahim Efendi'nin Güneydoğu'dan yazdıklarına temas edelim. Bu ifadeler Cemiyet'le ilgili olduğu kadar Güneydoğu hakkında bilgi de ihtiva etmektedir:

"Evrak-ı varide" başlığı ile Güneydoğu bölgesinden gelen Haydarîzade İbrahim Efendi'nin mektubu verilmiştir. Haydarîzade mektubuna Meşrutiyet ile tasavvufun yakınlığına işaret ederek başlamıştır: "...Münasebet düştükçe yekdiğerinin birer lâzım-ı gayr-ı mufarıkı bulunan Meşrutiyet ile tasavvufun münasebat-i mutekabilelerinden bahs ve beyana himmet buyurulması luzumunu üçüncü numaralı nüshada hasbe'l-münasebe arzetmiş idim."

Daha sonra Cemiyet-i Sufiye'nin kuruluş haberinden çok memnun olduğunu belirten yazar sözlerine şöyle devam ediyor: "..Hele cemiyet-i müşarun ileyha riyaset-i ûlasının meslek-i celil-i sufiyeye ilmen ve amelen muhlis ve sadık ve câmiul-menkul ve'l-makul vasf-ı tahriranesine ahra ve layık olan Şeyhulislam

Muhibban mecmuasının 7. sayısının kapağı. Midhat Paşa'nın fotoğrafının altında şu ibare var: "Meşayih-i Halideye'den Şehid-i hürriyet merhum Ahmed Midhat Paşa"

ve müftiü'l-enam Kazım Efendi Hazretlerine ve riyaset-i sanıyesinin de âlem-i tasavvufdaki uluvv-i kadr u menzileti hıtta-ı Irakıyye ile kıtaat-ı sairede müsellem ve meşhur ve havarık-ı keşf ü keramâtı ilâ yevmina haza elsine-i enamda dair ve mezkûr olan merhum Şeyh Taha Efendi Hazretlerinin ser-halifesi olub pir-i müşarunileyh hazretlerinden naklen ve mukarrebin-i hulefasından rivayeten istima olduğu üzere merhum müşarun ileyhden muntakil devlet-i maneviyyenin bir varis-i es'adi bulunan Şeyh Es'ad Efendi Hazretlerine tevdıi bi't-tabi mustelzim-i tahr-i bî-payandır"

Haydarîzade İbrahim teklif ve düşüncelerine şöyle devam ediyor:

"Şu vesileden bi'l-istıfade ancak bu cihetin ilavesine lüzum görürüm ki malum-ı dekayık- melzum-ı reşadetpenahileri buyurulduğu üzre bugün memalık-i mahruse dahilinde en ziyade vesait-i ıslahiyeye arz-ı iftikar eden mahaller hıtta-i Irakiyye ile Kürdistan kıtasından ibaret olup bu halın başlıca esbabı ise ulum-ı zâhire ve bâtınaya mensub eazım-ı ricalin o havalide inkıraza yüz tutmasıyla beraber vaktiyle her biri alem-i İslâmiyetin medar-ı iftiharı olan binlerce mürşıd ve musannif yetiştirmış ve bugün ilm u tarikatın tedenniye teveccüh etmesi neticesi olarak bir harabe-zar şeklini almış ve zaten o havalideki mensubin-i tarikatın ekserisi ulema sınıfından bulundukları cihetle neşr-i ulum ve ahkâm-ı tarikatın aynı zaman ve mekânda birer daru't-tatbiki bulunmuş olan medari sin idare-i sabıkada nazar-ı ehemmiyetden dur tutulması meselesidir.

"Binaenaleyh bu hususun mevki-i tedkik ve teemmüle vaz'iyle beraber Cemıyet-i muhteremenin efkar ve amal-i hayır-hahanesinin mülhakata hüsn-i tamim ve tefhimine hadim olmak ve tekâya ve zevayanın muhtac-ı islah ve ıkmal olan nevakısından vakt-ı zamanında malümat alabilmek üzere, Bağdat, Musul, Diyarbakır, Bitlis, Van, Erzurum vilayatının vaktiyle bırer menba-ı feyz ve irşad ve metaf-ı muhterem-i sulehay-ı ibad olan mahallerinde birer şubenin küşadıyla o havali meşayıhına da tevzi olunmak üzere ceride-i feridelerinın her nüshasından muntazaman bir ıkiyüz adedinin belediye riyasetlerine irsali ve icabında Cemıyet namına nesayıh ve tebligat-ı dındaranede bulunmak ve fezail-i sufiyye ile feyz-i Meşrutıyet'in efkâr-ı umumiyyede takriri hususuna hizmet etmek maksadıyla kifayet-imücerrebeerbabından bazı zevatın o cihetlere i'zamı gibi tedabirin tatbik ve istimali nazar-ı iltizam alındığı takdirde her halde hüsn-i tesirden hali kalmayacağı kemal-i itımad ile arza musaraat eylerim."

Tasavvuf dergisi ise bu yazıdan sonra şu notu düşmüştür:

"Cemıyet-i Sufiye'nın âmal-i güzide-i ulviyesinın sahib-i makale Haydarîzade İbrahim Efendi Hazretleri gibi urefay-ı ümmetin nazargâh-ı faziletlerinde takdir buyurulması terakkiyat-ı cedide-i millıyemizin mübeşşirat-ı maneviyesindendır.

Bılulum medaris-i İslâmiye sırasında, Kürdistan hıtta-i vesiası meahid-i ilmiyesinin de esbab-ı terakkısi Meşihat-ı celilece nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınmış ve Cemıyet-i Sufiye'nin ise o mealim-i münderise-i fazl u irfanın ihya ve inkişafına tevassut eylemesi zaten Cemiyet'in âmalinden bulunmuş olmağla makalede ızah edilen ve câbeca feyz-i Meşrutiyet'in neşr u tamimine hadim olan teşebbüsat-ı nafianın tecelliyat-ı satiasını eltaf-ı mukaddese-i dâhiyyeden dua ve niyaz eyleriz"

Netice

1. 1908 tarihiyle birlikte başlayan yeni dönemde tasavvuf erbabının önüne iki değişik faaliyet sahası daha açılmıştır: Dergi-gazete çıkartmak, Cemiyet kurmak.

2. Dervişlerin bir araya gelerek kurmak istedikleri cemiyet için Şeyh Nailî Bedevî Efendi'nin başını çektiği gurub daha önce çalışmaya başladıysa da Şeyh'in vefatı bu çalışmaları sekteye uğratmıştır.

3. Şeyh Nailî'nin Cemiyet ile ilgili taslak ve çalışmalarını *Muhibban*'ın sahib-i imtiyaz ve müdir-i mesulü Hacıbeyzade Ahmet Muhtar yürütmüşse de Şeyh Esad Efendi'nin başkanlığında kuruluş faaliyetlerini tamamlayan Cemiyet-i Sufiye'nin kuruluşunu engelleyememiştir.

4. *Muhibban* ve çevresinin Bektaşîmeşreb olmaları, bu tarikatla İttihad ve Terakkî arasında sıkı bir ilişki bulunmasına rağmen bunun gerçekleşmemesi dikkate değer bir husustur. Bu konuyu düşünürken Esad Efendi'nin de ateşli bir İttihad Terakkî taraftarı olduğunu, sözlerine "devr-i menhus-i istibdad..". diye başladığını unutmamak gerekir. Şeyhulislamı yanlarına almaları da önemli bir husustur.

5. Bu yıllarda doğrudan tasavvufla ilgili olarak üç dergi yayınlanmıştır: *Muhibban, Tasavvuf, Ceride-i Sûfiye.* Günlük tartışmalara pek girmeyen *Ceride-i Sufiye* bunların en uzun ömürlüsü olmuştur.

6. Kurulan Cemiyet-i Sûfiye, tasavvuf dünyası için kısa ve uzun vadeli bazı projeleri gerçekleştirmek için kolları sıvadıysa da dönemin sıkıntıları, daha sonra gelen Birinci Dünya Savaşı ve onu takip eden yılların rehaveti bu gayretlerin elle tutulur hale gelmesine imkân vermemiştir.

Tasavvuf Mecmuasının 30. sayısının kapağı

1 *Muhıbban*, Nu. 9, s.75. *Muhıbban* dikkatçekici bir derviş gazetesi. Tasavvufî konuların dışında bir çok mesele ile ilgilenmeye, ışık tutmaya gayret etmiştir. Meselâ yemek tarifleri bunun tıpık bır misalidır. "Semiz Pılıç Yarışı" nu. 2, s.18, "Mıdye Dolması", "Yoğurt Tatlısı", "Kuzu Eti Kapaması", "Zerde", "İrmik Helvası" muhtelif sayılarda yer alan konular.

"Makam-ı Sadaret-i Uzmaya" başlığını taşıyan ve Bektaşî babaları tarafından verilen ıstida ile Bektaşîliğin 1826 öncesi dönemindeki haklarını elde etmeyi hedefleyen metin de Dergi'de yer almıştır. Bu isteklerinin reddi ile ilgili olarak Meclis-i Meşayıh Reisi Şeyh Safvet Efendi'nin derkenarı da aynı dergide yayınlanmıştır. (Bk. *Muhibban*, Üçüncü sene, nu. 3. s.1-2

2 *Muhıbban*, İkinci Sene, nu.2. s.12.

Muhıbban Tekkelerin tarihi için de kayda değer bılgıleri bir araya getirmiştir. Mesela bazı başlıklar şoyle: Bır Dergahın Aşure Gecesinde, Şeyh Hasıb Efendinin Cenaze Merasimine Katılan Postnışinlerin İsimleri, İstanbul'da olan Ziyaretgâhların İsimleriyle Mevkileri, Millet Meclisi'nde Tekye Müzakeresi, İstanbul Son Harıkinde Muhterık olan Tekayadan Hatırlayabildıklerimiz, Tekyeler Teşkılatı. Dergi ilahî notaları neşretmeyi de ıhmal etmemış.

3 *Tasavvuf*, nu.6, s.7

Burada *Tasavvuf*'ta kullanılan "..Pek çok zevat.." kelimesini *Muhibban* yalanlamaktadır. "..Cemiyet-i Sufiye'nın resm-i küşadında hazır bulunmaları içun Şeyhulislam Hazretlerinın imzasıyla umum tekye şeyhlerine yazılan tezkereye rağmen her neden ıse o gün yalnız ondokuz şeyh gelebilmış ve bunların dördünü teşkil iden Bektaşî babalarıyla karşı karşıya oturan yıne bizim Şeyh Ali olmuştur..." *Muhibban* bu fıyaskoyu bütün çıplaklığıyla ortaya koyabılmek ıçin açılışa katılan 19 postnışinı isım ve tekyeleriyle birlikte yazmıştır. (Bk. agd. s.141)

4 Geniş bılgı için bk. Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, İst. 1980, s.275-295.

Ek 1: Cemiyet-i İttihadiye-i Sûfiye Nizamnamesi

Yukarıda da izah edildiği gibi İkinci Meşrutiyetle birlikte dervişlerin kurmaya çalıştığı cemiyetlerden Cemiyet-i Sufiye kuruluşu gerçekleştirmiş, bir diğer gurub dervişin kurmaya çalıştığı Cemiyet-i İttihadiye-i Sufiye kuruluş çalışmalarını yürüttüyse de resmen kurulamamıştır. Cemiyetin Nizamnamesinin taslağı Şeyh Nailî tarafından hazırlanmış, vefatından sonra da Ahmet Muhtar faaliyeti Şeyh'in bıraktığı yerden alıp götürmüştür. Ahmet Muhtar, sözkonusu Nizamname'nin bazı bölümlerini tefrika halinde Muhibban'da da neşretmiştir. Derginin düzenli bir yayın hayatı olmaması sebebiyle Nizamnamenin bütününü yayınlayamamıştır.

Bilindiği gibi cemiyet tüzüklerinin esas maddesi cemiyetin kuruluş amacını belirten bölümleridir. Elimizdeki satırlar bu cemiyetin amacına, neleri gerçekleştirmeye gayret edeceğine ışık tutacağı için yayını uygun görülmüştür.

Bismillahirrahmanirrahim

Elhamdülillahi rabbi'l-alemin. Ve's-salatü ve's-selamü ala seyyidi'l mürselin ve ala alihi ve evladihi ve ezvacihi't-tayyibine't-tahirin. Ve eshabihi'l-lezine cealü hayatehum vakfen ve fidaen li emri'd-dini ve veresetihi mine'l-evliyai'l-kamilin ve'l-ulemai'l-amilin ve ale'l-umerai ve hademeti'l-müslimine mine'l-guzati ve'ş-şühedai ve erbabi's-siyaseti ve'l-idareti ve't-ticareti ve's-sınaati ve envai'l-hirfeti. Ve'l-fukarai ve's-sabirine's-salihin. Rıdvanullahi ve rahmetühü ve bereketühü aleyhim ecmain. Amin.

Madde 1. Cemiyetimizin namı "Cemiyet-i İttihadiye-i Sufiye"dir.

Madde 2. Cemiyetimiz esas ve maksad-ı teşekkülü şeriat-ı mutahhara-i Muhammediyeye ve tarikat-ı mübeccele-i evliyaullaha ve Kanun-i Esasi-i Osmanî ahkamına muvafık surette bila tefrik umum turuk-ı aliyyenin "keennehüm bünyanun mersûs" ittihad ve yekdiğerlerine şiddetle müzaheret ve müavenet eylemesi suretiyle tarikat-ı Muhammediye'nin saadet-i maddiye ve maneviyesine ve bilcümle ehl-i tarikin terakkiyat-ı ilmiyye ve fikriyesine ahlak-ı umumiyyenin tashih ve tehzibine ulum ve fününun neşr ve tamimine ihtiyacat ve terakkiyat-ı hazıraya muvafık kesb-i terbiyet ve salahına sarf-ı mesai idecektir.

Ve bilhassa fukaray-ı meşayıh ve dervişan evladının tahsil u terbiyetine sarf-ı himmetle bunlardan bilahere turuk-ı aliyyeden birine salik olacaklara dahi lazım gelen delalet-i hayriye ifa edilecektir.

Kezalik, hassaten turuk-ı aliyyenin ve ammeten bilcümle müslimin ve cemarînin bî-çaregan ve bi-vayegânına ve umur-ı hayriye ve nafiaya elden geldiği kadar ianette bulunulacağı ve mensub olduğû turuk-ı aliyyenin kanun-ı mübecceli üzre fukara ve dervişan ve aşıkan ve muhibban teslik ve terbiyet edileceği ve bu suretle dergahlarda milletin en güzidesi sayılacak bir suretde insan-ı kamil yetiştirmeğe çalışılacağı gibi eyyam-ı mukabelede ve evkat-ı sairede asâr-ı ehlullahdan vaki olacak va'z u nesayıh ve zikr u tevhid ve ızhar-ı vecd ve hata ile ve siret-i habibullah ve hasleti evliyaullaha fart-ı temessül sayesinde milletin ahval-i ruhiyesine en birinci derecede tedarikat-ı harbiye ve servet-i milliyenin bile bahş idemiyeceği metanet, sebat, ittihad, salabet, itikad gibi mehasin-i aliye tohumunu zer' eylemek, din u devlete hizmetlerine mükafaten nail olacakları saadet-i ebediyye içun kalblerinde yakinen, aynen, şuhuben nakabil-i tezellüm bir iman-ı rasîn vücüde getirmek, dergahların bir merkez-i keramet ve velayet bir menba-ı mearif (olmalıdır.)

Kaynak *Muhibban* Nu.11 s.91.

Ek 2: Cemiyet-i Sûfiye Nizamnamesi

Ahkâm–ı umûmiye

Birinci madde- Bilcümle ehl-i tarik beyninde şeâir-i islamiyeden bulunan revâbıt-ı uhuvvet ve ittihadı temin ve bunların hukuk-ı meşrua ve müktesebelerini müdafaa ve muhafaza ve ehl-i tarikin tehzib-i ahlâkına ve maddî ve manevi terakkî ve teâlisine hidmet ve tarikat-ı aliyyenin şan u şerefine muhalif ahvale mümânaat ve muhtacinden olan fukara ve dervişânın zaruret ve ihtiyacâtını ref' ve tehvin eylemek maksadıyla merkezi Dersaadet'te olmak üzere CEMİYET-İ SÛFİYE namiyle bir cemiyet-i hayriye tesis edilmiştir.

İkinci madde- Cemiyet-i Sûfiye birinci maddede zikredildiği veçhile bir cemiyet-i hayriye olduğundan siyaset ile asla iştigal itmez.

Üçüncü madde- Meşayıh ve dervişan ve muhibban velhasıl kâffe-i ehl-i tarik "Cemiyet-i Sûfiye"nin azây-ı tabiiyyesindendir. Ehl-i tariktan arzu edenler kendilerini Cemiyet defterine kaydettirebilirler. Cemiyet'e kaydolunacakların işbu nizamname ahkâmını kabul itmeleri şarttır.

Dördüncü madde- Cemiyet'e teberruatta bulunan cemiyetten istifa veya infikak etmiş olsalar dahi teberruâtını istirdat idemezler.

Beşinci madde- Azay-ı Cemiyet'ten biri veya müctemian birkaçı cemiyet namına her ne içün olur ise olsun neşriyatta veyahut teşebbüsat ve müracaatta bulunamazlar.

Altıncı madde- Cemiyet'in nüfuzunu muamelât-ı şahsiyede istimal idenler veyahut Cemiyet namına iâne veya para taleb eyleyenler aleyhinde takibat-ı kanuniyye icra olunur.

Yedinci madde- Azay-ı mukayyedenin Cemiyet sandığına iktidarları nisbetinde ve münasib miktarda şehrî bir meblağ tediye itmeleri şarttır. Şu kadar ki fakiru'l-hal olanları müstesnadır.

Sekizinci madde- Azay-ı mukayyede teahhüdât-ı şehriyesini birbirini müteakib üç ay tesviye ve ifa eylemez ve bu teallül-i a'zâr-ı meşrua ve makbuleye müstenid bulunmazsa azalık sıfatı zâil olur.

İkinci fasıl: HEY'ET-İ UMUMİYE

Dokuzuncu madde- Azay-ı mukayyededen mürekkeb olan heyet-i umumiye tensib idilecek mahalde biliçtima icray-ı müzakerat ider. Azay-ı Cemiyet herbiri ayn-ı hukuka ve bir re'ye sahibdir. Hey'et-i umumiyyede azay-ı mevcudenin ekseriyet-i ârâsı ile ittihaz-ı karar olunur. Hey'et-i umumiyye kararları Cemiyet'ce ma'mûlün bih ve lâ-yetegayyerdir.

Onuncu madde- Heyet-i umumiyye aynı maksadı takib itmek şartıyla işbu Nizamname'nin tadil ve ıslahına veyahud tefsirine salahiyettardır. Heyet-i idare Nizamname'yi tefsir idemez.

Onbirinci madde- A'zay-ı Cemiyet'ten herbiri kendisine ait bir iş hakkında heyet-i idareye müracaatla muavenet taleb idebilir. Şu kadar ki bu babda hey'et-i mezküre tarafından tavsiye idilecek nesâyıhı veyahut iâneden verilecek mebaliği velhasıl heyet-i idarenin kararını kabule mecbur olub istinaf talebine hakkı yoktur

Üçüncü fasıl: HEY'ET-İ İDARE

Onikinci madde- Hey'et-i idare ictima-ı umumiyyede hazır bulunan azanın ekseriyet-i ârâsıyla intihab ve tayin idilür. Hey'et-i idari oniki azadan mürekkeb olub bunlardan birinin mazeret-i şeriyyesine mebni vukubulan istifası meclis-i idarece kabul idilerek yerine heyet-i umumiyyenin ekseriyet-i ârâsiyle ve re'y-i hafiyle azay-ı mukayyededen biri tayin idilur.

Onüçüncü madde- Cemiyet'in umûr ve hususunu tesviye içün ittihaz-ı karar idecek olan heyet-i idare mukarreratının muteber olması mezkür heyet-i idareyi teşkil iden oniki azanın nısfından bir fazlasının müzakeratta hazır bulunmasına mütevakkıftır.

Ondördüncü madde- Heyet-i idareyi teşkil iden oniki aza kendi aralarında ekseriyet-i ârâ ve rey-i hafi ile bir reis ve bir reis-i sânî, bir muhasebeci ve bir kâtib intihab iderler. Heyet-i idarede reis ve reis-i sânî bulunmadığı takdirde azay-ı mevcudeden biri ol ictimaa münhasır olmak üzerere'y-i hafi ile reis intihab idilir. Netice-i müzakeratda tesâvî-i ârâ vukuunda reisin bulunduğu taraf ekseriyet addedilir.

Onbeşinci madde- Cemiyet'in mühri müzakerat hitamında bir kutu derununa vaz' idilerek işbu kutu azay-ı hazıradan üç zat tarafından tahtim ve muhasebeci veyahud azadan biri nezdinde hıfz idilür. Cemiyet mühri mesalih-i şahsiyyede katiyyen istimal olunamaz.

Onaltıncı madde- Cemiyet'e ait defatir ve evrakı tutmak ve hıfz itmek ve varidat ve mesarifatın bilançosunu heyet-i umumiyyeye tasdik itdirmek heyet-i idarenin cümle-i vazaifindendir.

Onyedinci madde- Muhasebeci, maiyyetindeki refiki ve tahsildarla birlikte muhasebeye müteallık bilcümle umûru rüyet ve kuyûdu icra eyler. Evvelce heyet-i idarece tayin olunacak mesarif-i mukanneneden mâda sarfiyyatın senedatı yine heyet-i idareden musaddak olunacaktır. Cemiyet'in fazla-i nukudu meclis-i idarenin tensib ideceği suretde hıfz ve tenmiye idilir.

Onsekizinci madde- Heyet-i idare göreceği lüzum üzerine fevkelade olarak heyet-i umumiyyeyi ictimaa davet idebilir.

Madde-i muvakkata

Ondokuzuncu madde- Azay-ı müessiseden olarak şimdilik oniki zatdan mürekkeb bir heyet-i idare-i muvakkata teşekkül itmiştir. Bu heyet-i muvakkata üçüncü fasılda muharrer vezaif ile muvazzah ve ayni salahiyeti haizdir. İlk ictima-ı umumiyyede intihab idilecek heyet-i idareye devr muamelesini ve hisabatını irâe idecektir. Bu vechile heyet-i idare teşekkül itdiği gün işbu madde hükmi münfesih olur.
23 Mart 1327 ☆

Tıbhane-i Âmire Ve 14 Mart Tıp Bayramı

DOÇ. DR. AYTEN ALTINTAŞ

Türk Tıp Tarihinin çok önemli konularından biri de Türkiye'de modern anlamda Tıp eğitiminin başlaması meselesidir. Türk Tıp Tarihinin bu önemli meselesi araştırıcılar tarafından ortaya konulmuş, tartışılmış ve 14 Mart 1827 tarihi saptanmıştı. Bu konudaki ilk çalışmalardan Rıza Tahsin'in Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye'si olup 1930'lu yıllardan itibaren de "Tıbhane-i Âmire" hakkında yazılan birçok önemli makale ve belgeler yayınlanmıştır.

Meslektaşımız Prof. Dr. Arslan Terzioğlu bu konu ile ilgili yayınladığı son iki makalesinde; 1827 yılında açılan Tıbhane-i Âmire'den hiç bahsetmeyerek modern anlamda Tıp eğitiminin 1839 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin açılışıyla başlatmak istiyor ve Tıp bayramı olarak kabul edilen 14 Mart tarihinin değiştirilmesini teklif ediyor, şöyle ki; *Tarih ve Toplum*'da yayınlanan *"Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye Dair Şimdiye Kadar Bilinmeyen Almanca Kaynaklar"* adlı makalede[1], Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane hakkında bulunan belgeler uzun uzun anlatılmış açıklamalar yapılmış 14 Mart Tıp Bayramının esas alındığı Tıbhane-i Âmire'den hiç bahsedilmemiş olduğu halde, makalenin sonunda ayrı puntolarla, *"Böylece bize Eczacılık Bayramı'nın 14 Mayıs yerine 17 Şubatta kutlanmasının hatta 14 Mart Tıp Bayramı'nda 17 Şubattan başlayarak 11 Mart ve 14 Mart'ı içine alacak şekilde Tıp Bayramı haftaları şeklinde kutlanmasının daha doğru olacağı kanısındayız"* demektedir. Arslan Terzioğlu'nun diğer *"Türk Tıbbının Batılılaşmasının Simgesi Olarak 14 Mart Tıp Bayramı"* adlı makalesinde[2]; Tıp Bayramının tarihinin tespiti için yapılan teklifleri çok kısa bir şekilde vererek koyu puntolarla *"Ama son araştırmalar ışığında, bizde tam anlamı ile modern tıp eğitiminin verildiği Mektebi Tıbbiyeyi Şahanenin 17 Şubat 1839'da Galatasaray'da açılmasının kanıtlanmasıyla gerek Eczacılık Bayramı'nın 14 Mayıs yerine 17 Şubat'ta kutlanmasının, gerekse 14 Mart Tıp bayramının 17 Şubat'ta başlayarak 14 Mart'ı içine alacak şekilde Tıp Bayramı haftaları şeklinde kutlanmasının doğru olacağı kanısındayız"* demektedir.

Bu iki makale ve bu konuda yazarın diğer yazıları tarafımızdan iyice incelendiğinde 14 Mart'ı esas alan ve 1827 tarihinde kurulan Tıbhane-i Âmire'den hiç bahsedilmediğini görmekteyiz. Bunlardan anladığımız kadarıyla Sayın Terzioğlu 1839 yılında Galatasaray'daki binanın yenilenmesiyle oraya taşınan Tıbhane'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane adıyla açılması tarihini Türkiye'de Modern Tıp Eğitiminin başlangıcı olarak almak istemektedir.

Bu yazılar üzerine 14 Mart 1827'de açılan Tıbhane-i Âmire konusunda yeniden derinliğine araştırmalara giriştik. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan bu konu ile ilgili elliden fazla belge ve birçok Takvimi Vekayi makalesi ile bu eğitimi inceledik. Bu belgeler bize göstermektedir ki; 14 Mart 1827'de Sultan II Murat'ın emri ile açılan Tıbhane-i Âmire modern anlamda açılan Tıp okuludur, gayesi budur ve bu okul hiç ara vermeden ve durmadan kendini geliştirerek eğitime devam etmiştir. Galatasaray'daki binaların yenilenmesiyle

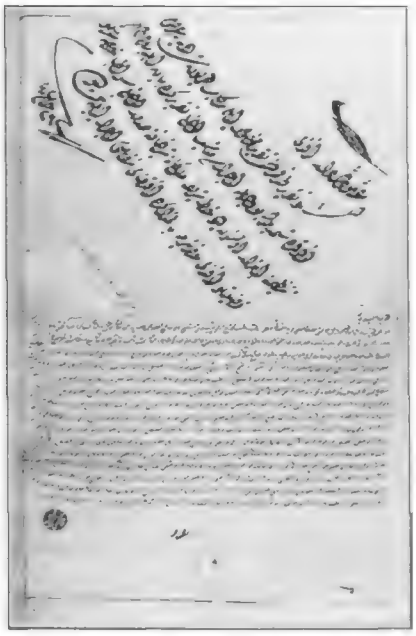

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendinin verdiği ilk takrir üstte Sadrazamın Deftardar Efendiye verdiği emir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Sıhhıye no:1287 belge no:1

1839'da açılışı yapılan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane 1827 yılında açılan Tıbhane-i Âmire'nin devamıdır.

Bu konular aşağıda belgelerle incelenecektir. Eğitimin her seneki durumunu görebilmek için açılışından itibaren belgelerin tarihi olan Hicri seneleri esas alarak sene sene durum aktarılacaktır.

Tıbhane-i Âmire'nin açılışı; hekimbaşının takrirleri ve hattı humayun

Hekimbaşı Mustafa Behçet efendi Sultan II Mahmut'a 26 Aralık 1826'da bir takrir verir[3]. Bu takrirde, Osmanlı Askerlerinin ihtiyacı olan hekimlerin yetiştirilmesi için bir Tıp Okulunun kurulmasını teklif eder ve bu okulun gayesi, binası, eğitimi, öğrencilerin seçimi konularında teklifler getirir. Kısa bir süre sonraki ikinci takririnde; bu Tıp okulunun eğitime başlayacak ilk sınıfı, öğrencileri ve hocaları konusunda ve cerrah yetiştirilmesi için teklif yapar. Üçüncü bir takrir vererek eğitime başlayacak bu okulun, ilk sınıfından sonraki eğitim, öğrencilerin seçimi, eğitimin esası ve hocaları konusunda teklifler verir. Bu üç takrirde uygun görülerek Şubat 1827 tarihinde her üç teklifinde yer aldığı bir telhis yazılır ve bu telhis II Mahmut tarafından uygun görülerek Hattı Hümayun ile gereğine emir verilir. Telhisin altında da Sadrazam tarafından bu Hattı Hümayunun uygulanması için emir vardır[3]. Bu belgeleri ele alarak Yeni Tıp Okulunun açılması konusuna gireceğiz.

TIBHANE'NİN GAYESİ

Gerek Hekimbaşı Mustafa Behçet efendinin verdiği ilk takrirde ve gerekse telhisde açılacak olan Tıp okulunun gayesi açıklanmıştır. Burada ilk hedef yenilenen Orduya hekim ve cerrah yetiştirmektir. Belgede bu konu şöyle belirtilmiştir. *"Allahın yardımıyla tertip ve tanzim olunan Asakiri Mansureyi Muhammediye askerleri ve diğer savaşla ilgili askerlerin hasta ve yaralılarına savaşta ve barışta tıp kurallarına uygun olarak bakılmak ve tımar ve tedavi edilmeleri icap eden şeylerden olduğundan..."* Bu ilk husus belirtildikten sonra Yeni Tıp Eğitiminin başlaması nedeni şöyle açıklanmıştır. *"Asitane-i Aliye'de bulunan İslam hekimlerinin çoğunluğu Eski Tıp usulüyle hekimlik yapmakta ve Yeni tıb (Tıbbi Cedid) usulüyle o kadar meşgul olmayıp, hekimlik yapmağa müsaade edilen kimse ise mutlaka hem eski usul hem de* yeni usul *hekimlik bilgisiyle hastalara bakması gerektiği, hekimin bu iki usûlün bilgisini icra eylemesi, şeriat sahibi olması, aklı selim ve dürüst ve doğru kimselerden olmasının gerektiği ve Yeni usul tıp fenninin tahsili ve ustalığının kaynağı ise* ecnebi lisanın *tahsiline bağlı ve muhtaç olduğu"*. Burada anlatıldığı gibi artık Payitahtta hekimlik yapacakların hem Eski Tıbbı hem de Yeni Tıbbı bilmeleri ve uygulamaları gerektiği önemle üzerinde durulmaktadır. Ayrıca yeni usulle Tıp tahsili ve uygulaması yapacak olanların bu usulün kaynağı olan yabancı dili öğrenmesi önemle vurgulanmıştır.

Hekimbaşı bunları belirttikten sonra esas gayeye bu şekilde erişebileceğini şöyle söyler: *"Asitâne-i Aliye'de bu gaye ile bu müstakil Dariil Tıbbi Amire inşa edilip yer alacak usta muallimler vasıtasıyla eski ve yeni tıp fenleri talim olunsa Allah'ın yardımıyla birkaç sene sonra Ordu Müslüman olmayan hekimlerin istihdamından kurtulup İslam olan alim ve usta hayli tabip ve cerrah husule geleceği..."* Buradan da anlaşılacağı gibi Hekimbaşının önemli hedeflerinden biri hem ordunun hekimlerinin artık Müslüman hekimlerin eline geçmesi, hem de bu hekimlerin Yeni tıbbı öğrenmeleri ve uygulamaları idi.

TIBHANE'NİN BİNASI

Belgelerde kurulacak olan Tıp okulu için yeni eğitimin şartlarına uygun bir bina inşa edilmesi gereğine değinilmektedir. İlk takrirde bu okul için *"Darül Tıbbi Âmire"* ikincisi takrirde *"Tıbhane-i Âmire"* denilmektedir. *"... Darül Tıb-ıÂmire inşası irade-i seniye'ce uygun görüldüğü takdirde inşaata başlanarak, şimdilik konaklama ve nizama uygun münasip bir mekân tahsis buyurulup..."* Bu yeni binanın inşa edilmesi zaman alacağından beklenmeden inşaat bitinceye kadar bu yeni usulde eğitime uygun bir yer tahsis edilmesi teklif edilmekteydi. Hekimbaşının verdiği ikinci takrirde bu yeni yer saptanmıştır. *"... Şimdilik başlanmak için Acemoğlu meydanı civarında mevcut tulumbacıbaşılara önceden tahsis kılınan konak Tıbhane-i Amire kabul olunup..."* denilerek Tıp okuluna 10 sene mekân olacak bina saptanmış oluyordu.

TIBHANE'DE EĞİTİM

Belgelerde, başlayacak Tıp eğitimi için dört sınıf düşünüldüğü, önce ilk sınıf olan dördüncü sınıf (Sınıf-ı râbi)'den başlanacağı, sonra bir üst sınıf olan üçüncü sınıf (Sınıfı sâlis) olacağı (bilindiği gibi sınıf sıralaması dördüncü sınıftan başlayarak birinci sınıfa doğrudur), her iki sınıfın öğrencileri hocaları, okunacak dersler konusunda bilgi veril-

mekteydi. İkinci takrirde *"Tıbhane-i Amire ve şakirdanı ve hocalar ve halifeleri başka başka dört sınıfa taksim olunmak gerektiğinden bu defalık temel ve başlangıç olarak dördüncü sınıfın tanzimine süratle başlayıp..."*

İlk Sınıf (Sınıfı Rabi)

Öğrenciler: kurulacak bu yeni eğitime seçilecek öğrenciler için şöyle yazılmaktadır. *"... Bu eğitimin öncüleri olan Fenn-i Tıbbı talim ve tedris edecekler; Asakiri Mansure acemilerinden ve dışarıdan kabiliyetli ve uygun olan bazı öğrenciler ağır olmayan aylıklar ile yazılarak bunlara talim ve tedris maksadıyla münasip aylıklar ile..." "irade buyurulan şakirdan"*, Eğitime ilk başlayacaklar için ordudan veya dışarıdan uygun olanlar öğrenci olarak seçilecek ve onlara münasip maaş bağlanacaktı.

İkinci takrirde bu konu daha da belirlenmişti *"... dördüncü sınıf talebesinden olmak üzere şimdilik gerek Ordu askerlerinin acemilerinden ve gerek hariçten yaş haddine uygun ve kabiliyetli ve işe yarayacağı hal ve tabiatından fark edilen kırk adet kimse seçilerek bunların her birine kâğıt ve kalem parası olarak aylık yirmişer kuruş, günde birer adet ekmek ev yüzer dirhem et..."* tahsis edilmiştir.

Hocalar: İlk takrirde Tıp eğitimine başlayacakların ilk sınıfında öğrencilere bir hoca ve iki de muallim tayin edilmesi önerilmektedir. İlk takrirde *"... yeni başlayacak olan bu öğrencilere tâlim ve tedris maksadıyla münasip aylık ile bir adet hoca ve iki adet muallim tayin ve tahsis buyurulup hoca olan kimse daima ehli İslam'dan ve olmadığı surette uygun başka bir milletten seçilerek..."* İkinci takrirde ise hoca tespit edilmiştir. *"... (başlayacak olan bu ilk) sınıfa tabibi Hassa müderrislerinden Mısri Seyyid Ahmet Efendi hoca tayin olması münasip olup, bahsedilen şahsa aylık 150 kuruş maaş ve günde dört adet ekmek ve bir kıyye et tayin edilecek..."* tayin edilecek muavinlere (halife) ise *"... aylık yetmişbeş kuruş maaş ve günde iki adet ekmek ve yarım kıyye et tayini ile münasip bir kimse halife tayini olup..."*

Eğitim: Tıp eğitiminin bu ilk sınıfında dilbilgisi ve yabancı lisan ve bunların yanında tedavide kullanılan ilaçlar ve hastalıkların isimleri öğretilecekti. İlk takrirde şöyle deniyor *"... Hoca olan kimse şakirdanın bir kısmına gramer, cümle bilgisi, imlâ ve kitabet ve ilaçlar ve nebatların adlarını ve hastalıklar sakatlıklar ve illetlerin mümkün olduğu kadar Arapça ve Türkçe isimleri, bunlara talim ve boş zamanlarda dini usullere ve inanışlarını düzeltme maksadıyla ilmi hâl, birgivi risalesi.."* öğretilecekti. *"... muallim olan kimse* **Fransızca lisanının** *gramer ve dil bilgisi ve boş zamanlarda cerrahlık pratiğini..." "... diğer muallim de lisanı oldukça öğrenen istidatlı kimselere kâğıt ve sahifelerde resmolunmuş teşrih usullerini..."* öğreteceklerdi. İkinci takrirde bu durum özetlenmiştir. *"... Bu defalık temel ve başlangıç olarak dördüncü sınıfın tanzimine süratle başlanıp..." "... Hoca ve halife bahsedilen konağın içinde tahsis olunan odada tatil olan salı ve cuma günlerinden başka hergün sabahtan saat 10'a kadar (öğleden sonra 4 gibi) şakirdanı kabiliyetlerine göre, Kur'an-ı Kerim talimi ve dini kuralların nasihatları maksadıyla Birgivi risalesi ve ilmihal ve gramer ve cümle bilgisi ecza ve edviye ve bütün hastalıklar ve illetlerin Trkçe ve Fransızca isimleri öğretilir..."* Ayrıca *"münasip bir kimse hattat tayin olup otuz kuruşluk aylık ve günde iki adet ekmek ve yarım kıyye et.." "... Hattat yazı yazma talimi, kitabet ve çeşitli temellerde, haftada iki gün hat talimi ve kitabet şartı ile..."* görevlendirilir. Görüldüğü gibi bu ilk sınıfta gramer, dilbilgisi, imla, kitabet'in yanı sıra Arapça ve Türkçe olarak ilaçlar ve tıbbi nebatları, hastalık,sakatlık ve illetlerin tanımları öğretilecekti. Bunların yanı sıra Fransızca lisanı, grameri öğretilecek cerrahlık pratiği ve teşrih dersleri verilecekti. Boş zamanlarda da din bilgileri ve yazı yazma sanatı öğretilecekti.

Bir Üst Sınıf (Sınıfı Salis)

Tıbhanedeki ilk sınıftan (sınıfı râbi) sonraki bir üst sınıf üçüncü sınıf (sınıfı sâlis)'in teşkil edilmesi de belgelerde belirtilmişti. Buna göre ilk sınıfı başaran öğrenciler bir üst sınıfa geçeceklerdi. Bunun yanı sıra bu ilk seneler hariçden de üçüncü sınıfa girmeye layık olanlar seçilerek sınıfı sâlis açılacaktı. İkinci takrirde şöyle denir *"... Bahsedilen sınıfın (sınıf râbi) öğrencileri arasında üçüncü sınıfa Allah'ın yardımıyla girmeğe layık olanlar ortaya çıkınca o zaman üçüncü sınıfın hocaları ve halifesi ve neferatı, o sınıfa münasip aylıkları ve diğer malümatı başkaca takrirler ile takdim kılınacağı..."* beyan edilmektedir. Hekimbaşı Mustafa Behçet efendi verdiği üçüncü takrirde bu sınıfın nasıl oluşacağı hakkında bilgi verir. *"hariçten üçüncü sınıf şakirdanı zümresine girmeğe münasip istidatlı olanlar yeniden yeniye zuhur ettiklerinden üçüncü sınıfı öğrencileri* İtalyan *lisanında dil bilgisi ve cümle yapısı ve o lisanda aksetmesi kolay olan bazı Tıbbiyeye dair kitaplar talim ve tercüme olmakla işbu üçüncü sınıf neferatının şimdilik her birine 36 kuruş aylık ve yüz dirhem et ve bir adet ekmek..."* Üçüncü sınıftaki öğrenciler İtalyanca lisanında eğitim görecekler ve İtalyanca tıbba ait kitapları talim ve tercüme edebileceklerdi. Bu sınıfa tayin edilecek hoca hakkında da üçüncü takrirde şöyle deniliyor. İkinci takrirde *"... (Bu sınıfa) lisan taliminde mahareti müşahede edilmiş Ishak Veledi Anton gayrı müslimin tayinine irade buyurulduğu takdirde, tayin edilen günlerden başka hergün Darül Tıbbı Amire'de işbu sınıfa tahsis kılınan oda içinde bahsedilen öğrencilere sabahtan 10'a kadar (öğleden sonra 4 gibi) tababete gireceği belli olanlara ecnebi lisanı talim eylemesi sanata tababete ve hikmete uygun olduğu"* belirtilmekte idi.

Cerrahlık Eğitimi

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi açılacak Tıbhane'de Orduya tabibin yanı sıra cerrah da yetiştirmek gereğinden bahsetmekteydi. Bu konu ile ilgili ilk takrirde şöyle der *"... usta muallimler vasıtasıyla eski ve yeni Tıp fenleri talim olunsa Allah'ın yardımıyla birkaç sene sonra Orduyu Müslüman olmayan hekimlerin istihdamın-*

dan kurtarıp İslam olan alim ve usta hayli tabip ve cerrah husule geleceği..." *"... tahsil eden bu kişilerden istidatlı olanlar yalnız ameliyat tahsili için seçilerek hastaneye sevk olunup, Tıbba istidatlı olanlar tabiplik, cerrahlık uygulayacaklar cerrahlık pratiğine alıştırma ve yetiştirme için şimdilik bu usul üzere başlaması..."* yazılmaktaydı. İkinci takrirde bu konu üzerinde durulmuş; Cerrahların eğitimi tıp tahsiliyle beraber olursa uzun zaman alacağı aslında biran önce cerrah yetiştirmek lazım geldiğinden cerrahlar için ayrı bir sınıf açılmasının doğru olacağı söylenmekteydi. Şöyle deniliyor *"... Müslüman mücahitlerin mahiyetlerinde savaşta ve barışta marifetli ve üstat cerrahların miktarının az olduğundan, eğer iradei seniyece Darûl Tıbbi Amire'de Fenni Cerrahi ilmi kaidelerle öğretilirse üçüncü sınıfa kabul edilmesi gerekir ise de, bu üçüncü sınıfa girme ve cerrahlık ilmini gereği gibi tahsil etmek üç dört sene geçmesine muhtaç olduğundan ve tezelden cerrah yetiştirmek lazım olduğundan..."* Hekimbaşı bir de Kanunname-yi Hümayun gereğince Askeri sınıfın her bir tertibine bir cerrah gerektiği ve buna henüz erişilemediğini sebep göstererek cerrahlık eğitimin hızlı yapılması teklifini vurgular. *"Asakir-i Mansure ve bunun gibi askeri sınıfların her bir tertiplerine yetmişbeşer kuruş mahiye ile birer cerrah ayrılması Kanunnameyi Hümayunda yazılı olduğu ve bahsedilen durumun icrasına erişilmeyip marifetli cerrahlara şiddetle lüzum olduğu.."* Hekimbaşı yukarıdaki sebeplerden dolayı cerrahların eğitiminin Tıp eğitiminden ayrılmasını teklif eder ve devam eder. *"Sefer sırasındaki yaralanmalar ve savaştaki çarpışmalar ve vuruşmalardan meydana gelen yaralanmalara lazım olabilecek cerrahlık ise bu fennin ilmisinden aşina ve haberdar olmanın lüzumu olmayıp fakat uygulamasında maharet lazım olmakla..."* Cerrahlar olarak yetişecek öğrencilerin seçimi şöyle anlatılır *"... Şimdilik Darûl Tıbbi Amire ittihaz olunan bahsedilen Tulumbacıbaşı konağının bir mahallinde olmak şartı ile ellişer kuruş aylık ve günde yüz dirhem et ve bir adet ekmek ile İstanbul cerrahlarından yirmi adet cerrah seçilip..."* *"... bahsedilen neferlerin istidatlı bulunanlarından Asakiri Mansure tertiplerine talep buyuruldukça Kanunnameyi Humayun gereğince yetmiş beşer kuruş ile işbu yirmi neferden verilip yerine yeniden münasibi tayin olunmak şartı ile.."*

Cerrahlık eğitimi için ayrılan hocadan da şöyle bahsedilir *"... öğrencilere baş ve muallim olmak üzere Avrupa tıbhanelerinde ilimde ve cerrahlıkta derin bilgisi imtihanla meydana çıkan, birkaç ay önce zecriye sandığından aylık üç yüz kuruş tahsis buyurulan Tabip Mehmet Necati efendi kulları eski aylığı ve günde bir kıyye et ve dört ekmek tayin buyurulup..."*

Cerrahlık eğitimi için de şöyle yazılır, *"...gerek Asakiri Mansure cerrahları ve gerek bu yirmi nefer cerrahlar her gün Tıbhane'ye gelip sabahtan saat 10'a kadar (öğleden sonra 4 gibi) ikamet eyleyip bahsedilen Necati efendiden; kurşun çıkarmak, damar bağlamak ve kemik kesmek ve çıkıkçılık ve emsali muharebe sırasında cerrahiye dair gerekli uygulamaların adı geçenden talim eylemek ve talim günleri bunların istidatlılarından Asakiri Mansure cerrahları maiyetine ve hastaneye, ikişer nefer gidip hastane hekimleri ve cerrahları yanlarında bulunmak üzere tanzimi muafıkı iradei-i Seniyeleri buyurulduğu takdirde bir sene zarfında savaş ve barışta üstad ve marifetli cerrah yetişeceği..."*

Hatt-ı Hümayun

Hekimbaşı Mustafa Behçet efendinin takrirlerinden sonra bir telhis yazılır ve durum kısaca izah edilir ve telhisin üzerine Sultan II Mahmut'un şu Hatt-ı Hümayunu yazılmıştır *"Defterdar efendi kullarının takriridir bendi evvel ve sâni ve sâlisde muharrer hususat ve şeraetin inhası vech ile tanzimi muvaffık-ı İrade-i Seniye-i Mülükhaneleri buyurulur ise tertip ve tahsis kılınacak mahiye ve tayinatları Asakir-i Mansure masarifine muhassas açıdan ita olunmak üzere lazım gelen ilmühaberlerinin itası hususu efendi mumayileyh bendelerine havale olunacağı mukat-ı ilmi âlileri buyuruldukta Emri Ferman Hazreti Menlehul Emrindir."*

Hatt-ı Hümayunun altında Sadrazamın emri yer alıyor deniliyor ki *"İzzetli Defterdar Efendi, işbu takririmiz rikâ'bı Hümayunu Şahaneye ledel-arz beyan olunan hususat ve şeraetin lazım gelen mahallere ilmübaherlerin itasıyla tanzim ve icrasına mübaderet olunsun hususatı mezkurenin ciden ve hakikaten ihtimam birle fi'le götürülmesine ikdamı olunsun. Bu Hatt-ı Hümayunu Şevket makrûzi Şeref Yaftedi sudûr olmağı mantık münifi icra eylesun deyu Buyuruldu."*

Tıbhane-i Amire'nin Kadrosu

H. 1242 senesinde açılan bu okulun kadrosuna ve maaşlarına ait elimizde bir çok belge var. 1243 senesinden itibaren okulun her senesini bu belgelerden rahatlıkla izleyebiliyoruz. Bu belgeler zamanının Hekimbaşısının teklifi ile hangi sene ve aya ait ise o ayı belirten; hocalar, halife, muallim ve şakirdanları ve Tıbhane-i Amire'nin sınıflarını bildiriyor ve Hekimbaşının mührü ile şöyle bitiyor. *"...Bitevfiki Allahıtaâla tertip ve tanzim olunan Asakir-i Mansure-i Muhammediye vesair sınıfın Asakiri Cihadiye neferatının hasta ve mecruhlarına hazer ve seferde Kanûn-ı tıbbi üzere bakılmak için bu defa bâ İrade-i Seniye tertip ve tanzim olunup şimdiye değin berveci bâlâ tahrir olunan hocalar ve muallim ve şakirdan vesairenin mahı... mahsuben Kanunname-i Hümayun mucibince iktiza eden maaş ve mahiyelerinin itası için suretlerinin itası babında emir Hazreti menlehul emrindir."*

1243 Senesi: Rebiülahir 1243 (Ekim 1827)'ye ait belge[4]: tıbhane-i Amire'de ilk sınıf olan (Sınıf-ı râbi): 40 nefer (asker öğrenci) var. Bu şakirdanların herbiri ayda 20 kuruş alıyorlar. Tamamı 800 kuruş. Sınıfı râbi hocası: 150 kuruş, halifesi 75 kuruş alıyor. Sınıfısâlis: 20 asker öğrenci maaş toplamı 720 kuruş, her biri 36 kuruş alıyor. Muallim 300 kuruş alıyor. Cerrahan sınıfı: Bura-

Tıbhane-i Âmire'nin açılması için verilen Hatt-ı Hümayun Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Sıhhiye no: 1287 belge no:4

da muallim Tabibi Macar 500 kuruş mukataat sandığından alıyor. 20 adet öğrenci var herbiri 50 kuruş aylık alıyor. Tıbhanede görevli (Tıbhane müstafhazı)'nın ve mum ve kandil parası 50 kuruş.

1244 senesi: (bir üst Sınıf sınıfısânî açılıyor) Tıbhanenin açılışı ve ikinci senesinde sınıfı râbi, sınıfı sâlis ve cerrahan sınıfı vardı. Bu sene sınıf sâni açılıyor. 1243 aralık 1828 ayına ait maaş belgeleri[5]: Sınıfı râbi': Havace 150 kuruş, Halife 75 kuruş, Hattat 30 kuruş, 40 nefer şakirdan 800 kuruş (herbiri 20 kuruş sınıfı salis: Muallim 300 kuruş, 20 nefer şakirdan 720 kuruş (herbiri 36 kuruş), sınıfısânî: Tabip İstefan 750 kuruş, 37 nefer şakirdan 1850 kuruş (herbiri 50 kuruş). Sınıfı cerrahan: 20 nefer şakirdan 1000 kuruş (herbiri 50 kuruş) Macar tabib 500 kuruş, Tıbhâne müstahfaz ve mum kandil bahası 50 kuruş.

Receb 1244[6] ve Şaban 1244 ayına ait[7] belgede aynen yukarıdaki gibi Tıbhanenin kadrosu ve alınan maaş belirtilmiş. Zilkâde 1244 (Mayıs 1829) tarihindeki bir başka belgede[8] ise: Sınıf değiştirip bir üst sınıfa geçen öğrencilerin ve ilk sınıfa giren öğrencilerin listesi var. Şöyle ki; Bu defa sınıfısâni'ye dahil olan şakirdan: Sınıfsâli'den, İhya Efendizade İhya Efendi, Ahmed Efendi, İbni Hamid, Seyid Mehmet Raşit efendi İbni İsmail, Sınıfısâni'den Esseyid Mustafa Raşid efendi devam etmediğinen o alınarak yerine Sınıfısâlîs'den Esseyid Ali ibni Mehmed. Bu defa *Sınıfısâlî's'e* dahil olan Şakirdan: Sınıfı râbî'den, İhya Efendi yerine Esseyid Mustafa bin İbrahim efendi, Esseyid Ali bin Mehmed yerine Esseyid İbrahim Etem efendi. Sınıfısâlis mülazımlarından: Ahmed bin Hamid yerine Esseyid Hafız Mehmet Emin efendi. Seyid Mehmed Raşid efendi yerine müderrisini kiramdan Mehmet Naili efendi. Bu defa râbi' dahil olan Şakirdan: rabia mülazımlarından, Esseyid İbrahim Etem yerine Osman Nuri İbni Hüseyin, Esseyid Mustafa İbni İbrahim yerine Esseyid Mehmed Nazif İbni Mehmed. Râbi'den Ahmed Saadettin, ibni Mehmed Esadın terkinden ref ve yerine Ahmet Şakir İbni Esad.

Görüldüğü gibi, sınıfların kadroları çok dikkatli bir şekilde kontrol ediliyor ve sınıf mevcutlarında büyük bir değişiklik yapılamıyor. Ramazan 1244 tarihli bir belgede de[9] Hekimbaşı Mustafa Behçet efendi; Tıbhane-i Amire'ye tayin bulunan 20 adet cerrah şakirdanından Ahmet Raşid efendi taburuna ihraç olunmakla ramazan başından itibaren kaydı silinerek yerine mülazımlardan Abdullah Eşref oğlu İbrahimin kaydolunması için ferman çıkarttırıyor. Gene bu sene Şevval 1244 tarihli bir belge ile (Nisan 1829)[10] Tıbhâne-i Amire'ye Paris'ten getirtilen Fransızca ders kitaplarının listesini görüyoruz; 24 adet Fizyoloji, 24 adet Fenni Mualecatı Marazi ve 6 nüsha Teşrih ve 2 cilt Büyük Tıp Lügati kitaplarının getirilip baş muhasebeye kayd ettirildiği belirtiliyor.

1245 senesi: Muharrem 1245 (Temmuz 1829) senesine ait belgede [11] Tıbhâne kadrosundaki değişiklik sınıfısâni'deki öğrenci sayısının 3 kişi artmış olmasıdır. Sınıfırâbi: Hoca efendi, Halife, Hattat ve 40 nefer şakirdân, sınıfısâlis: Muallim ve 20 nefer şakirdan sınıfısâni, Tabib İstefan ve 40 nefer şakirdan, sınıfı cerrah: Tabip Macar Muallim ve 20 nefer şakirdan.

1246 senesi: Bu seneye ait iki belge var. Cemaziyelevel 1246[12] ve Zilkade 1246 (Nisan 1831)[13] tarihli. Bu senede Sınıfırâbi': Hoca, halife, hattat ve 40 nefer şakirdan, sınıfısâlisde; Muallim, 20 nefer şakirdan, sınıfısâni; Tabip İstefan, 40 nefer şakirdan, sınıfı cerrah: Tabib Macar, 20 nefer şakirdan var. Bu seneye ait bir başka belgede[14] 20 Kasım 1830 tarihli, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendinin verdiği takrir Tıbhane kütüphanesi için lügat alınması hakkında, bu belgede bize o senelerdeki eğitim konusunda bilgi vermektedir. Kısaca şöyledir *"... Tıbhâne-i Amire'de mevcut sınıfısâni ve sınıfısâlis şakirdanı lisan-ı ecnebi talim ve tealümüyle meşgul olduklarından lügat ve Fenn-i Tıbba dair kitaplar Tıbhane-i Amire kütüphanesinde mevcut bulunması icabettiğinden lazım gelen kitaplar zaman zaman mübaya ve takrir ile canibi mirinden (Mukataat Nazırı) lazım gelen bahası kabul edilerek baş muhasebeye kayıt ile bahsi geçen kütüphaneye konulabildiğinden Arabî ve Farisî ve Türkî ve Fransız lügatlerini toplayan veya yenilenerek tertip ve telif olunan yeni Meneski nam büyük lügat kitabının Tıbhâne-i Amire'de lüzumu olduğu ve bahsedilen kitap dahi nadir bulunduğundan, tedariki zor olduğundan bu defa Bec ve Avrupa canibine gidecek olan hekim Katani kullarına Avrupa'nın her ne mahallinde bulunur ise bahsedilen kitabın mübayaası..."*

1247 senesi: Bu seneye ait okulun kadrosunu ihtiva eden iki belgemiz var. Rebiulahir 1247[15] ve Ramazan 1247[16] aylarına ait bu belgelerde sınıfırâbi; Hoca, Halife, hattat ve 40 nefer şakirdan, sınıfısâlis; muallim ve 20 nefer şakirdan, sınıfısâni: Tabip İstefan ve 40 nefer şakirdan, Sınıfı cerrahan: Tabib Macar ve 20 nefer şakirdan, Tıbhane müstafhazı yeralıyor.

Elimizdeki 1247 yılına ait bir Hatt-ı Hümayunun da yer aldığı bir dosya var[17]: Bu dosyada hekimbaşı Mustafa Behçet efendinin mühürü ile uzun bir tezkeresi yer alıyor. 30 Temmuz 1831 tarihli bu tezkerenin üstünde kırmızı mürekkeple kesik başlı Hattı Humayun yer alıyor. Burada Mustafa Behçet efendi Tıbhane-i Amire'de eğitim görüp de Ordunun taburlarına tayin edilecek hekimler için istekleri Hastahane-i Amire'de görevlendirilecek cerrahların eğitimi, imam ve hastane katibi konusu yer almaktadır..."1242 yılında hazırlanan Kanunname-i Hümayunda her tabura bir hekim ve cerrah gerektiği yazıldığı halde geçen beş yıl müddetince cerrahların zaman zaman **imtihan edilerek** taburlara tayin edildiği fakat Hekimlerin eğitimlerinin uzun sürmesi ayrıca hekimlerin tayin edilme usul ve emirlerine razı olmayış ve karşı koymaları görüldüğünden, tekrar her bir alaya bir tabip tayini için emir verilmesi..." istenir ve uygun görülerek Hattı Humayın yazılır.

1 Aralık 1831 Takvimi Vekayide yeralan 1247 no: 11'de bir haberde[18]: Süleymaniye Tımarhanesine Tıbhane-i Amire'den tayinler ile ilgili. Şöyle ki; *"... Süleymaniye Tımarhanesindeki mecnunlara layıkıyle bakılmak hususu Vakıf tarafından memurlar ve vazifeliler tayin edilmişlerse de, bu vazifeler ehil olmayanların eline geçmiş ve mecnunlar istenildiği gibi bakılmaktan, tımar ve tedaviden kalmışlar... Riyaseti Etibba tarafından Tımarhanenin tabiblik, cerrahlık, kehhâlliğine dair bütün umuru Tıbhane-i Amire'ye rabt olunarak: Sınıfısâlis muallimi hekim Macarlı zikredilen Tımarhaneye tabib, ve Tıbhane şakirdlerinden iki adedi muavin ve müstaid cerrah şakirdanından bir adedi münasip aylıklar ile tayin olunmuş..."* ve nasıl görev yapacakları bildirilmiştir.

Bu yıl 5 Şaban 1247'de bir başka cerrahlık okuluda hizmete girmişti. Takvim-i Vekayini 11 inci sayısı Fünun bölümünde yer alan uzun makalede; cerrahlık fenninin okutulması gayesiyle Askeri cerrahhanenin açılması için irade çıktığından, bu okulun nizam ve idaresi ve gerekli derslerin okutulması hususu Sad de Kaler isimli fransalı üstada verilmiş olduğundan bahisle Cerrahlık dershanesi Sarayburnunda Topkapı sarayının yaldızlı kapusu yanında 29.1.1832 tarihinde yapılan bir törenle açılmıştı. Bu okulun açılmasında Vezir Ahmet Fevzi Paşa'nın uğraşmaları büyük rol oynamıştı[19].

1248 senesi: Sarayburnu'nda ayrı bir cerrahlık okulu açılmasına rağmen Tıbhâne-i Amire'deki cerrahlık sınıfı eğitime devam etmektedir. Cemaziyelevvel 1248 tarihli belgede[20]: Sınıfırâbi, Hocaefendi, Halife, hattat ve 40 nefer şakirdan. Sınıfısâlis, muallim ve 20 nefer şakirdan, sınıfısâni, Tabib Stefan 40 nefer şakirdan, Sınıfıcerrahan: Tabib Macar, 20 nefer şakirdan ve Tıbhane müstahfazı yer alıyor.

Sınıf-ı Evvel'in Açılışı

1249 Senesi: Rebiülahir 1249 (Ağustos 1883) ayına ait belgede[21] bir önceki senenin aynı kadro ve maaşları var. 1249 senesinde Tıbhane-i Amirede **sınıfı evvel** açılır ve Tıbhanedeki cerrahlar sınıfı Topkapı'daki cerrahlık okuluna nakledilir. Bu konu ile ilgili ilk belge 24 Receb 1249 (7 Aralık 1833) tarihli[22] Hekimbaşı Mustafa Behçet efendinin mührünü taşıyan; bu takrirde dört sınıf olarak tanzim edilmesi planlanan Tıbhane-i Amirenin son sınıfının (sınıfı evvel) tanzim edilmesi ve hoca tayinleri konusundadır. Bu takrir uygun görülerek Hatt-ı Hümayun verilmiştir. Belgenin ilk bölümünde Sınıf-ı Evvel'in açılması için gecikildiğini bunun nedenleri ve son sınıfa alınacak öğrencilerin seçimi konusunda bilgi verilir. Kısaca şöyledir. *"... Tıbhane-i Amire'nin kuruluşunda ve nizamında dört sınıf olmak üzere tanzim olunup, sınıfı-evvel: Hikmet-i Tabîye ve Kemika ve İlmi Nebatat emsali, Tıp fenninin en son bilgileri olan ilimlerin öğrenilmesine tahsis olunduğundan, bahsedilen bu sınıfın açılması vakit ve zaman aldığından bu ana kadar gelinmiş idi. Allah'ın yardımıyla müstaidanın ve şakirdanın ekserisi sınıfısâni'de öğrenilmesi tayin edilen Tıp fenlerinin hepsini tamamlamışlar ve sınıfı evvelin yetişmesinde gereken ilimleri dahi bazı mertebe tahsil eylediklerinden dolayı* imtihan edilerek *hastahanelere muavin olmak üzere verilip hasta bakmak ve ilaç yapıp vermeğe belgesi olanlar da alaylara ve bazı taburlara tabib olarak tayin olunmuştur. Yukarıda söylendiği gibi Sınıf-ı Evvel'in açılmasının vakti geldiği hatta bir miktar geçtiğinden dolayı yüksek müsadeleri buyurulduğu takdirde sınıfısâni'nin istidatlılarından sınıfı evvele girmeğe layık olanlar kırk kişiye tamamlanıncaya kadar imtihan edilerek sınıfı evvelin açılması..."*

Belgenin ikinci bölümünde son sınıfa muallim olarak Civanî efendinin, sınıfısâni muallimliğine ise Mehmed Raşit efendinin ve kalfalığıda Osman efendinin tayininden bahsedilir. Şöyle ki *"... (sınıfı evvel'e) muallim olarak Fransa ve İtalya Akademiyalarında Ulum-u Hikemiye ve Tıbbiye tahsili yapmış ve bir zamanda lisan-ı Arabî ve Kitabet-i Türkî ile meşgul olmuş Reaya-ı Devlet-i Aliye'den tabib Civanî kulları sınıfı evvel hocalığına layık ve uygun olmakla 800 kuruş aylık ve sınıfı sâni muallimininin ekmek ve et tayinatı ile müstakilen sınıfı evvel muallimi tayin buyurulmak. Bundan önce sınıfı sâni muallimi olan Tabib Macarın def ve tardı münasebetiyle sınıfın hocalığını birkaç aydan beri memurluk ve vekâlet eden müderrisinden Mehmet Raşid efendi dailerinin sınıfı sâni hocalığına hakkı olduğundan ordunun ileri gelenlerine has aylık ve tayinat ile asaleten bahsedilen sınıfa hoca tayin buyurulsa. Sınıfı sâni şakirdanı mülazımlarından başka kırk nefer şakirdan olup yalnız bir adet muallimin layıkıyla tedris ve taallimi kâfi gelemeyeceğinden Abdurrahim efendizade müderrisinden Osman efendi daileri birkaç seneden beri fahri olarak kalfalık suretiyle başkaca taalim ve tedris ile meşgul, ihsan ve lütüfa şahsan müstahak ve lâyık olduğundan beş yüz kuruş aylık ve iki ekmek ve yarım kıyye koyun eti tayinatı ile bahsedilen şahıs dahi sınıfısâniye müstakil kalfa tayin edilmek. Tıbhane-i amire'de halihazırda cari ola-*

n usul üzere sınıfı evvel şakirdanının aylıkları dahi her bir kişiye aylık yüzer kuruş ve bir adet ekmek ve 100 dirhem kuzu eti ihsan ve inayet buyurulmak babında emir hazreti menlehul emrindir."

Cerrahlık Okullarının Birleştirilmesi

Aynı dosyada yeralan başka bir belge[23] Abdülhak Molla mühürlü Asairi Hassayı Şahane Cerrahhanesi nizamına ait. Özetle şöyle "... *Tıbhane-i Hümayunda mevcut cerrahlar grubu fenni layıkıyla tahsil edip, cerrahlık pratiğini tatbik için hastanelerde (staj) bulunmaları lazım gelmekte, bu gaye ile Topkapıda müsait bir yer ayrılarak buraya usta tabiblerden hocalar tayin edilecek. Ayrıca, Cerrahlık fenninin önemli bir kısmı olan fenn-i teşrih'i de eksiksiz bir şekilde tahsil ederek, insanın azalarının tamamını ve toplardamar, atardamar ve adaleler ve sinirler ve kıkırdak ve kemikler ve bedenin birçok yerleri lenf kanallarını Arapça ve Fransızca lisanı ile insan azalarının hepsinin teferruatını ve lüzumlu olanlarını bilip hangi organ sual olunsa derhal iki lisan üzere cevap verip, öğrendikleri dersi yakınında olan hastanede mevcut yaralıların sakatlıklar ve hastalıklarına tatbik ederek pratik dahi yaptıklarından...*" "... *Tıphane-i Hümayunda mevcut cerrah sınıfı dahi işbu Cerrahhane-i Hümayuna zam ve ilave buyurulması...*" "... *bahsedilen cerrahanede eğitim ve öğrenim ile meşgul olarak üç sınıf tahsis edilmesine...*" uygun görülerek Hatt-ı Hümayun verilmiştir.

Aynı dosyada Hekimbaşı Mustafa Behçet tarafından verilen takrir[24], üstteki takrirde bahsedilen Asakiri Hassayı Şahane Cerrahhanesi ve Tıbhâne-i Amire'den yirmi cerrahın nakli ile ilgilidir. "... *Tıbhane-i Amire'de mevcut yirmi nefer cerrah şakirdanının Asakiri Hassayı Şahane Cerrahanesine nakil ve katılması irade buyurulmuş olduğundan işbu 1249 senesinin Şaban ayının başından itibaren şakirdanlar ile bir adet muallimin aylık ve tayinatları kesilerek, cerrahaneye ilmühaberlerin verilmesi...*" Hatt-ı Hümayun yazılarak gereken emir verilir ve Sadrazamda "... *işbu takrirle diğer takrirde arz olunduğu vechile tanzim ve değiştirme yapılması...*" konusunda Başmuhasebeye emir vermiştir.

Takvim-i Vakayı'deki Bilgiler

1249 yılında Tıb eğitiminde yapılan bu değişiklik; sınıfı evvelin açılması ve cerrah sınıfının daha önce Topkapıda açılan cerrahhaneye nakledilmesi meselesi Takvimi Veka'yinin 1250 tarihli 83.üncü sayısında geniş olarak verilmiştir[25]. Yukarıdaki belgeleri teyid eden ve Tıbhane-i Amire'de eğitimini tamamlayanların stajından bahseden bu makalede Tıbhane-i Amire şakirdan ve hocalarına yapılan iki ayrı merasimle nişanların takılmasından bahsedilmektedir. Özetle şöyledir "... *Tıp fenlerinin çoğaltılması, yayılması, İslamlar arasında bu fenne layık olanların çoğaltılmasına dair irade çıkmış, birkaç sene önce Şehzade cami civarında dört sınıflı Tıbhane-i Ameri'ye yer verilmiş idi.*" "... *Şimdiye kadar sınıfı evvel açılmamış sınıfı sâlis ve cerrahlık öğrecilerinden istidatlı ve ehil olanlarından imtihan ile seçilerek; hastahanelere ve mirliva, alay ve tabur hekimleri maiyetlerine* **muavin** *olmak üzere verilmiş. Bu şekilde 63 nefer verilip bunun 31 adedi muavin tabib, 32 adedi müstakil ve muavin cerrah verilmişti. Bunlardan altı tanesi birkaç sene hasta bakarak beceri sahibi olup* **müstakil tabib** *olarak tayin edilmişti...*" "... **Sınıf-ı Evvel,** *Fenn-i Hikmet ve fenlerin inceliklerini öğrenme ve öğretmeye mahsus olduğundan bu sınıfın açılması için zamana ihtiyaç vardı. Bu sınıf* **Hikmet-i Tabiiye ve Kemika** *yani alatı Kimyeviye vasıtasıyla cevherler ve cisimlerin tahlil ve terkibine dair olan fenni Celil ve* **İlmi Nebat ve Tıbbi Ameli** *öğrenmekle meşgul olacaklar, Kırk adet şakirdan yüzer kuruş aylık ile çalışacaktı...*" "... *İrade ile bu şakirdanın dokuz adedine kendi aralarından birer onbaşı tayin edilecek, bu sınıfın herbir hocası, muallimleri ve bütün onbaşılar ve bütün şakirdanın rütbe ve itibarlarına uygun, sevklerinin arttırılması, gayret heves ve istidatlarına göre* **nisan-ı Alişan** *ihsan buyurularak...*" "**... Sınıfı sâni,** *kırk nefer şakirdan elli kuruş aylık ve tayinat ile Hoca olarak: Muallim-i Evvel Mehmet Raşid efendi (Ulumu Arabiye Hikemmiyye ve lisanı ecnebide mahir), Muallim-i Sâni olarak Osman efendi tayin buyurulacak, bunlar ;* **İlmi tesrih** *ve* **fizyolocia** *(vüdudun tabiatları ve ilmi vasıtalar ile ilmi belgeler) ve* Tıbbi İlaçların İlmi Faydaları *emsali Tıbbın önde gelen fenlerini öğrenme ve yaymayı hedef almıştır*" "**Sınıfı sâlis;** *bu sınıf lisanı ecnebiye tahsiline ayrılmış olup, yirmi nefer şakirdan otuzaltı kuruş maaş ve tayinat ile, Hocaları; Muallim-i Evvel Aleko, Muallim-i Sani Mehmet Arif efendi kendilerine lisanı ecnebinin dilbilgisi, imlayı kitabet sanatını eğitip öğretmek ile meşgul olacaklar...*" "**Sınıfı râbi,** *kırk nefer şakirdan, yirmi kuruş aylık ve tayinat ile Hocaları; zikredilen Raşid efendi ve iki adet kalfalarıyla, Hatta Vasıf Efendiden ilm-i sarf, ilmi nahv ve meşk öğretecek. Bu sınıftaki bütün şakirdan kabiliyet ve istidat kazandıkça imtihan ile bir üst sınıfa alınacak...*"

Staj Meselesi: "*Sınıfı Evvel'in istidatlı ve ehil olanları imtihan ile seçiliyor, hastahane ve tabur hekimleri maiyetlerine veriliyor, orada birkaç sene hizmet ile bütün tecrübeleri edinerek kimseye bağlı olmadan hasta bakmağa layık olan, bu işi başaranlar hastane alay ve taburlara tek başına* ***müstakil tabib*** *tayin edilip ellerine* ***Sened-i imtihan*** *verilmesiyle öğrencilikten çıkarılıyorlar*" ve ilave edilerek deniliyor ki "*Allahın verdiği gayretle ve padişahın sayesinde bundan böyle birkaç sene zarfında yabancı tabib kullanmaktan kurtulunacağı...*"

Nişan Takdimi Merasimleri: Takvim-i Vakâyi'de Tıbhane-i Amire'nin bütün sınıflarındaki hoca ve şakirdana ne kadar ve nasıl nişanların verildiği hakkında bilgi verilmiştir; sınıfı râbi'nin dört nefer onbaşılarına ortasında nabız bakmayı gösterir. Yürek şeklinde gümüşten nişan, sınıfı sâlis'in yirmi adet şakirdanına yukarıdaki gibi gümüşten nişan, sınıfı sâlis'in iki nefer onbaşılarına altından nişan sınıfı sâni'nin kırk adet şakirdanına salis onbaşıla-

rına verilen altın nişan, sınıfı evvelin kırk nefer şakirdanına sâni onbaşılarına verilen altın nişan, sınıfı evvelin dört nefer onbaşılarına sınıfı sani onbaşılarına verilen nişandan büyük altın nişan. Ayrıca; Sınıfı Evvel muallimi Civani efendiye, sınıfı sâni hocası Raşid efendiye, sınıfı sâni, ikinci hocası Osman efendiye, sınıfı sâlis muallimi Aleko efendi'ye sınıfı sâlis muallimi sanisi Arif efendiye, âlâ mertebesinde farklı ve büyük birkaç adet parlak elmasla bezenmiş nişanlar yaptırılmış.

Birinci Merasim: (Padişahın hazır bulunmasıyla) 25 Şevval 1249 da (6 Mart 1834) Tıbhâne- Amire'deki beş nefer hocalara, ondört nefer onbaşılara yani toplam ondokuz kişiye bir merasim hazırlanmış. Sultan II Mahmud'un nurlar saçan huzurunda o tarihte, Reisületibba olan Mustafa Behçet Efendi ve biraderi Abdülhâk efendi, maiyetleriyle ve hazır bulunan kimselerin huzurunda, bu şahısların göğüslerine nişanlar takılmış, *"... bundan böyle fenlerin tahsilinde ustalık ve olgunluk ile Tanrı kullarına hayır ve menfaatleri için çalışdıkça daha nice nice şeref ve lütuflar görecekleri..."* söylenmişti.

İkinci Merasim: 25 Şevval 1249'dan birkaç gün sonra Tıbhâne-i Amire'de bir merasim daha yapılmış, bu merasimde Serasker Paşa Hazretleri, Reisületıbba Mustafa Behçet efendi ve Abdülhak efendi maiyetleriyle gelmişler, dört sınıfın şakirdanına ayrılan nişanları birer birer talebeye vererek göğüslerine takılmış, Fen ve marifetler kazanmaları için onları teşvik ve cesaretlendirici konuşma yapmışlardı. (Makalenin yazıldığı tarihte Mustafa Behçet efendi vefat ettiğinden merhum denilmektedir), sonunda da cerrahlar için takılacak nişanların icra keyfiyeti bundan sonra tab edilecek Takvim-i Vakayi'de yazılacağından bahsedilmektedir.

1249 Senesi (Yeni Düzenlemeyle): Belgelerde ve Takvim-i Vakai'de bahsedilen eğitim Şevval 1249 (Şubat 1834) ayına ait maaşlarla ilgili belgede[26] onaylamaktadır.

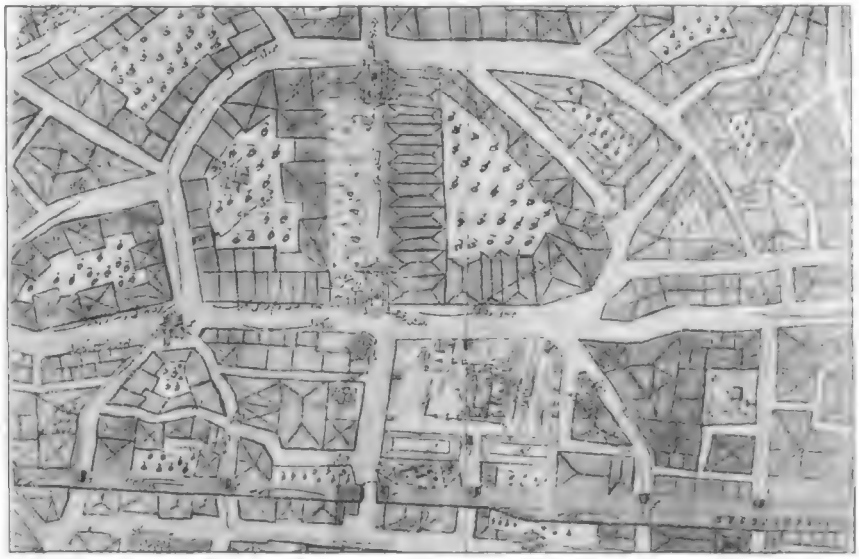

Tıbhâne-i Âmire'nin ilk binası olan Tulumbacıbaşı konağının yerini gösterir harita. Beyazlık su yolu şebekesi Haritası, Türk İslam Eserleri Müzesi no: 3339 tarih 1815-17
(Kâzım Çeçen, Halkalı Suları, Sahife 68 den)

Burada **Tıbhane**'nin durumu şöyle idi; Sınıfı râbi' hoca, halife, hattat ve kırk nefer şakirdan Sınıfı sâlis, muallim ve yirmi nefer şakirdan, Sınıfı sâni, Hoca Reşid efendi, Halife Osman efendi ve kırk nefer şakirdan, sınıfı evvel; Hoca Civani efendi, yirmi bir nefer şakirdan ayrıca Tıbhane Müstahfaz'ı **Cerrahhanee**'nin durumu ise şöyle idi[23] Sınıfı evvel: Kırk kuruş aylıkla yirmi neferat, elli kuruş aylıkla iki onbaşı seksen kuruş aylıkla bir halife, Sınıfı sâni; otuz kuruş aylıkla otuz neferat, kırk kuruş aylıkla üç onbaşı, elli kuruş aylıkla bir halife, sınıfı sâlis, yirmi kuruş aylıkla kırk neferat, otuz kuruş aylıkla dört onbaşı, kırk kuruş aylıkla bir halife ayrıca Sınıfı sâlis hocası Nazif Efendi, beşyüz kuruş aylıkla, Sınıfı Salis muallimi Boğos efendi ikiyüz elli kuruş aylıkla ve bir adet katip efendi yüzelli kuruş aylıkla, toplam; yüzbeş kişi.

1250 Senesi: Tıbhane'deki eğitime ait belgede[27] Sınıfı râbi'; hocası yüzelli kuruş aylıkla, halife yetmişbeş kuruş aylıkla, kırk nefer şakirdan toplam sekizyüz kuruş aylıkla, sınıfı salis, muallimi beşyüz kuruş aylıkla, yirmi nefer şakirdan toplam yediyüzyirmi kuruş aylıkla, Sınıfı sâni; Sâni Serhavacesi, Raşid efendi yediyüzelli kuruş aylıkla, havace Osman efendi beşyüz kuruş aylıkla, kırk nefer şakirdan toplam ikibin kuruş aylıkla, Sınıfı evvel; hocası Sercivanî ikibin kuruş aylıkla, yirmüç nefer şakirdan toplam ikibin üçyüz kuruş aylıkla, Tıbhâne katibi iki yüz kuruş aylıkla, Tıbhâne müstahafazı elli kuruş aylıkla çalışıyorlardı. Asakir-i Hassa-ı Şahaneleri **Cerrahhanesi**'ndeki durum ise şöyleydi[28] Abdülhak Molla mühürlü bu belgede sınıfı sâlis, sınıf sâni ve sınıfı evvel olarak üç sınıf ve bir önceki senedeki gibi toplam 105 kişi ve toplam 3910 kuruş maaş alınmaktaydı.

1251 Senesi: Tıp eğitimi Cemaziyelahir ayına ait belgede[29] ve Şaban ayına ait belgede[30]. Tıbhane-i Amire'deki kadro yeralmaktadır. Burada sınıfı râbi, sınıfı sâlis, sınıfı sâni: hocaları ve şakirdan sayısı ve aldıkları aylıklar aynı olup Sınıfı evvel: hocası Tabib İstefan, ikibin kuruş aylıkla, kırk nefer şakirdan toplam dört bin kuruş aylıkla, bir önceki seneden farklı durum gösteriyordu. **Cerrahlık eğitimi:** Cemaziyelevvel 1251'e ait belgede[31] ve Ramazan

1251 tarihli belgede[32] bir önceki senenin aynı kadro ve maaşının olduğunu görmekteyiz.

1252 Senesi: 1252 senesinde Tıbhane ve Cerrahanede (kasım 1836 tarihine kadar) bir önceki senenin kadrosu ve maaşlarının aynı olduğunu Safer 1252[33] ve Cemaziyelahır 1252[34] ayına ait. belgelerde görüyoruz. Receb 1252'de (Ekim 1836) verilen birçok takrir ve bunların neticesinden alınan kararlarda Tıbhâne ile Cerrahhane eğitimlerinin birleştirilmesi ve eğitimin yeni şekli, hocalar ve kadro değişmiş ve açılışından beri Tulumbacıbaşı Konağında yerleşen Tıb okulu, bu konağı bırakarak Cerrahhane-i Amire şakirdanının sakin oldukları mahale yerleştirilmişlerdi.

Eğitimin Yeniden Düzenlenmesi

1252 senesinde eğitimde yapılan değişiklik ile ilgili bir dosyada[35] bu konu ile ilgili üç ayrı belge yeralıyor. Bu belgenin ilk kısmında, "*Serettibbayı Cihanbani efendinin Babıaline takdim eylediği takrirde Tıbhâne-i Amire'de bulunan hoca, muallim;, şakirdan ve memurlarla toplam 139 kişi bulunduğu, bunların gece evlerine gidip gelmeleri tahsillerine mani olduğundan, bu öğrencilerin tahsillerinin kolaylaştırılması da lazım gelen işlerden olduğundan. Tıbhâne-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure birleştirilerek yatılı olmaları, yalnız tatil geceleri evlerine giderek, onun haricinde gece ve gündüz derslerine çalışmalarıyla güzel bir şekilde öğrenmeleri kolaylaştırılacaktır*" denilmektedir. İkinci bölümde ise düzenlenen eğitimden bahsedilmektedir, Tıb ve cerrahlık öğrencileri üç sene ortak okuyacak, Sınıf sâlis'de lisan öğrenilecek. Sınıfı sâni'de fenni teşrih okunacak, son Sınıfda yani Sınıfı evvel, Tıbbiye ilimleri ve cerrahlık fenleri diye ikiye ayrılacak idi. Eski şakirdanların aylık ve tayinatları lağvedilecek yeni bir düzenleme ile dört Sınıf tanzim olunacaktı. Sınıfı sâlis'e on adet hariçten mülazım kaydolunacaktı. Tıbhane-i Amire'ye Sınıfı sâni hocası Hacı Abdurrahman efendizade müderrisinden Osman Said efendi ***Başhoca*** tayin olunacaktı. Sınıfı evvel'den beş müteharrir icab ettikçe ordulara verilecek, yerine hoca, muallim ve halifelerin reyleri katılarak Sınıftan uygun onbaşılar imtihan ile müteharrir tayin edilecek. Bahsedilen şakirdan yerine, Sınıfı saniden bir onbaşı, onun yerine Sınıfı salisden bir onbaşı ve onun yerine Sınıfı salisden bir şakird onun yerine de mülazımlardan istidatlı olanlar, onların yerine hariçten bir nefer mülazım kaydolunması. Yapılan bu nizamın değiştirilmesi, hiçbir taraftan iltimas kılınmaması..." özellikle belirtilmekteydi. İkinci belgede yukardaki durum özetlenmekte ve birleştirilen Tıbhâne ve cerrahhane kadrosunun düzenlenen yeni aylık tayinatları detaylı bir şekilde verilmektedir. Gene burada, Tıbhane'nin Cerrahhane-i Amire'nin binasına taşınması bildiriliyor ve bütün bunların şabanı şerifin gurresinden itibaren (1 Kasım 1836'da) icra edilmesi isteniyor. Bir başka belgede de[36] Tıbhane-i Amire şakirdanının iskan eyledikleri konak satıldığından tahliye edilmesi ve Tıbhane-i Amire şakirdanının cerrahane şakirdanı ile birleştirilmek hususu Seretıbba tarafından takrir verildiği, şabanı şerifin gurresinde (Kasım 1836) irade çıkmış olduğu yazılmaktadır.

Ekim 1836 ayına ait belgede[37] Kadro aşağıdaki gibidir:

Sınıf-ı Evvel Etibba

(İşbu Sınıfı şakirdan Ulum-u Tıbbiye Tahsileyleye)

Nefer

1 Muallim İstefanaki
1 halife Muhammed efendı
3 onbaşıyan
5 müteharrir
25 şakirdan
35

Sınıfı evvelin hocası

Müderrisinden Osman efendi

Sınıf-ı evvel cerrahın

(İşbu Sınıfı şakirdan Ulum-u fenni cerrahi tahsileyleye)

Nefer

1 Muallim Kostaki
1 halife Ahmed efendi
3 onbaşıyan
5 müteharrir
25 şakirdan
35

Sınıfı sâni

(İşbu Sınıfı şakirdan teşrih okumak)

nefer

1 Hoca Nazif efendi
1 Halife-i evvel Salih efendi
1 Halifei Sani Veli Efendi
6 onbaşıyan
60 Şakirdan
69

Sınıfı sâlis

(İşbu Sınıfı şakirdan hemen lisan öğrenmek)

Nefer

1 Muallim Boğos
1 Hoca Sait efendi
1 Halife Mehmet efendi
6 onbaşıyan
60 şakirdan
69

Nefer

10 mülazım-ı Sınıfı salis
1 Hoca Arabi Mustafa efendi
1 halife Nubi Ali efendi
1 Hoca Meşki sülüs Vasfi efendi
1 Hoca Meşki Fransevi Kamil efendi
1 katip Şakir efendi
1 Memuru Jurnal Şerif efendi
1 Hafızı kütüp İmam Abdurrahman efendi
1 Müstafhaz-ı alatı Cerrahiye Arif aga
1 Vekil harç Mehmet efendi
2 Ahçı nefer
1 bevvâb (kapıcı)
22

toplam 231 nefer, Bu belgede ayrıca herbirini aldığı aylıklar ve tayinat bildirilir Abdülhak mühürlüdür.

1253 Senesi: Rebiülahir 1253 (temmuz 1837) tarihli belgede[38] yukarıdaki kadro aynen devam etmektedir. 231 nefer hoca, muallim,

halife, şakirdan ve memur yeralmaktadır. Toplam aylık 24.230 kuruş ödenmektedir. Cemaziyelevvel 1253 (Ağustos 1837)'ye ait[39] ve Cemaziyelahir 1253 (Eylül 1837)[40]'ye ait belgelerde de temmuz ayı kadrosu ve maaşı aynıdır.

Tıbhane'ye Yeni Bina

Tıbhanede eğitim yukarıdaki gibi devam ederken, hekimbaşı Ahmed Necib efendi bir takrir vererek Tıbhâne-i Âmire'nin yeni bir binaya ihtiyacı olduğundan bahseder. Bu konu ile ilgili 7 Safer 1253 (13 Mayıs 1837) tarihli belgede[41] yaptırılacak binada bulunması lazım gelen bölümleri tek tek işaret eder. Bunlar; "45 ve 50'şer yataklı sedirleri olan dört, beş adet Büyük odalar, birkaç basamakla çıkılır kürsüsü olan bir Dershane, Kütüphane, Mutfak, Çamaşırhane, Temasil (resimler, suretler) odası, Tesavir (tasvirler) odası, Teşrihiye odası, Kemika ve Fizika aletleri ve takımları hıfsolunacak hazine, biri iki mahsen ve şadırvan'a havi bir bina. Ayrıca bu Tıbhâne-i Âmire civarında büyük bir Hastane talep edilir.

Bu dosyadaki 29 Safer 1253 (5 Haziran 1837) tarihli ikinci belgede[42] Sadrazam tarafından yazılan takrir yeralıyor. Burada kısaca *"Seretıbba tarafından Babıaliye bir takrir verildiğini, Padişahı sayesinde birçok ehemmiyetli şeylerin intizam ve nizamı icra olunmuş ve irade gereğince mulükhanede nizam ve intizamın kaynağına başlangıç olan Tıbhane-i Amire'de fenni tababetin eğitim ve öğrenimiyle uğraşan hoca ve şakirdanın iskan eyledikleri Asakiri Hassayı Şahane Hastahanesi yetersiz olduğundan..."* Seretibba tarafından istenen bölümler yazılmış; böyle bir Yeni binanın büyük masrafa sebeb olacağından Galatasaray'daki Enderun Mektebinin Tıbhane olması münasib görülmüş Seraskepaşa ile Saraya gidilip incelenmiş ve Galatasaray'daki binanın istenilen ekseri mahalleri mevcut olup: *"... Dört adet koğuş, üç adet hamam yıkılmamış ayakta olup; bunlardan biri Hastane ve taam mahalli olarak ayrılması, Daire-i hümayun'un biraz mahalleleri dershane ve girişte Teşrihhane Kütüphane ve Cami mevcut olup mutfak çamaşırhane, levazımatı saire ve kapı üzerindeki daire kabili tamir olmadığından hoca ve diğer zabıtan için yeniden daire inşası.."* Keşif yapılmış ve Hekimbaşının istediği bölümlerin tamamını içine alan bu inşaatın 4-5 ayda tamamlanması ve 1627 kese akçeye mal olmasına 6 Receb 1253 (6 Ekim 1837)'de ferman çıkmıştır. Bu dosyada kabı ebru kağıdla kaplanmış detaylara sahip bir keşif defteride yeralıyor[43]. Bu defterden yeni binada yaptırılan bölümler hakkında geniş bilgi sahibi olabiliyoruz. Bu defter sayesinde 17 Şubat 1839 tarihinde açılışı yapılan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin belgelerde anlatılan bütün bölümlerinin Ekim 1837'de planlandığı ve inşaata başlanıldığını öğreniyoruz.

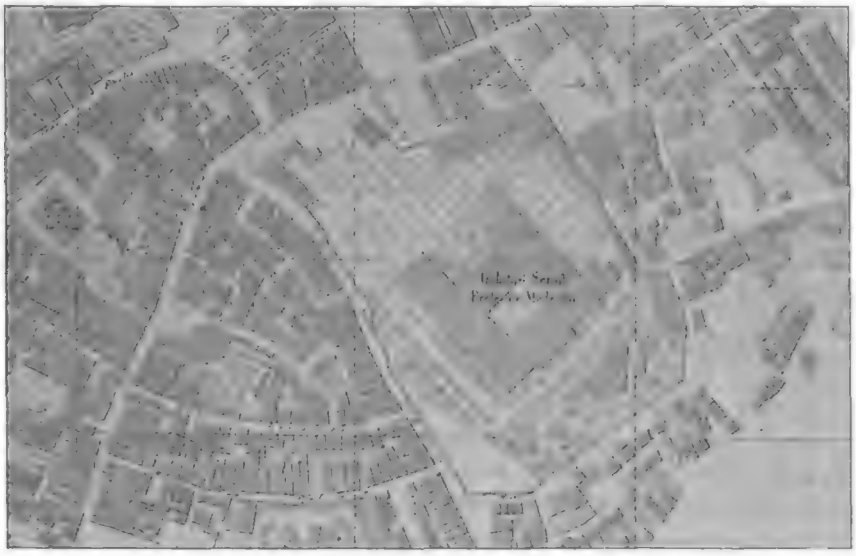

Galatasaraya Taşınan Tıp Mektebinin Planı (Cahit Kayra, Eski İstanbulun Eski Haritaları s.68

Mekteb-i Tıb-ı Cedid (Galatasaray'daki Binaya Taşınma)

Ekim 1837'de Galatasaray'daki binanın Tıbhane olarak yeniden inşası için ferman çıkmıştı. Bu binaların inşaatının bitmiş ve teslim edilmiş olduğunu 26 Safer 1254 (18 Mayıs 1838) tarihli belgeden[44] anlıyoruz. Bu dosyadaki belgelerde inşaatı biten binaların mefruşatı için gerekenler ve masrafı listeler halinde verilmiştir. Elimizdeki belgelerden görebildiğimiz kadarıyla Şaban 1254 (Ekim 1838) tarihinden itibaren Tıbbiye yeni binaya taşınmıştır. Bu tarih ve bundan sonraki aylara ait belgelerde mektebin adı "Mekteb-i Tıb-ı Cedid" diye geçmektedir. Şöyle ki; Şaban 1254 (Ekim 1838)'e ait bir belgede[45] Yeni tabib mektebi müdürü ve muallimlere ait liste, aldıkları maaşlar ayrıca şakirdanın listesi isimleri ve nereli olduklarını bildiriyor. Bu listede Müdürü Mektep Tıbbi Cedid: Osman Sait Efendi, Muallimler; Usta Erlius, Usta Manulaki, Usta İlyas, Usta İstefan, Muidler; Süleyman efendi, Salih efendi, Mehmet efendi, Veliefendi, Ahmed efendi, Said efendi, Akif efendi, Memurunu saire; Cerrahlaremini İsmail efendi, Müdür Mehmet efendi, Katib-i Şakirdan, Havacei Arabi Abdurrahman Efendi, Hocayı Arabi Salih efendi,Halifei Arabi Mehmet efendi, Halifei Arabi Ahmed efendi, Katibi Jurnal Ahmet Efendi, müstahfaz alatı cerrahiye Ulvi ağga, Vekilharç Osmanağa, Bevvab Fevzi ağa, İspençiyar hademesi. Ayrıca Sınıfı evvel, Sınıf-ı sâni Sınıfı sâlis ve Sınıfı râbi' şakirdan listesi ile toplam 209 kişi olduğu ve aldıkları maaş toplam 24.390 kuruş belirtilmiş, Ramazan 1254 (Kasım 1838) tarihli bir başka belge de[46] Osman Saib mü-

hürlü mekteb-i Tıb-i Cedid-i Amirenin müdür, hoca, muallim ve memur ve şakirdanın listesi yeralıyor. Müdürü Mektep Osman Saib efendi Muallimler: Usta Erlius, Usta Manulaki, Usta İlyas, Usta İstefan Muidleri Osman efendi, Salih efendi, Mehmet efendi, Veliuddin efendi, Ahmed Efendi, Said efendi. Ayrıca 8 adet mümeyyizan, 3 adet Sınıfıevvel onbaşı, 26 adet Sınıfevvel neferat, 4 adet Sınıfı sâni onbaşı, 38 adet Sınıfı sâni neferat, 4 adet Sınıfı sâlis onbaşı, 41 adet Sınıfı salis neferat 6 adet Sınıfı Rabi onbaşı, 53 adet Sınıfı râbi neferat ve 13 adet diğer memurlar ile toplam 208 kişi, ve 24430 kuruş aylık.

Ekim 1838'de öğrenci ve hocalarıyla yeni binaya taşınan Mektebi Tıbbiye'nin 17 şubat 1839'da açılışı yapılmış[1] daha sonra 14 mayıs 1839'da da Sultan II Mahmud mektebi ziyaret etmiştir[47]. Mektebin adı artık Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'dir.

1255 Senesi: Cemaziyelevvel 1255 (Temmuz 1839) ayına ait belgede[48], Seretıbba tarafından hazırlanan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane bir aylık masrafına aiddir. Buradaki listeden hoca, muallim, şakirdan ve memurların kaç kişi ve ne kadar aylık aldıklarını görüyoruz. Toplam kadro 270 kişidir ve 31.500 kuruş aylık masraf gösterilmiştir. 1255 senesi Şaban (Ekim 1839) ayına ait bir başka belgede[49] Talebe, ser hülefanın 237 kişi olduğunu, Hoca muallim ve memurların toplamının 53 kişi olduğu, böylece mektebin kadrosunun 290 kişi olduğunu görüyoruz.

Nazırı Ders Hayrullah Efendi	1	1250
Hoca Osman Efendi	1	2500
Hoca Arabi İsmail efendi	1	600
Müdür Mehmet Efendi	1	700
Katibi Evvel Şakir efendi	1	1000
	5	6050
Kâtibi Sani Hasan Efendi	1	600
Katıbi Jurnal ve Hoca Meşki Sülüs Nazif Efendi	1	400
Halife-i Arabi Ahmet ve Mehmet Efendi	2	500
Hoca Meşki Fransevi Kamil efendi	1	500
Hafızı Kütüp Rahmet efendi	1	300
	11	8350
Muallim sani sınıfı meşhur usta Evans	1	750
muallimi Hattı Frnasei usta Antuvan	1	700
Tercümanı Mektep Baltezar	1	1000
Eczacıbaşı usta Antuvan	1	250
	27	21550
Şakirdan Ispençiyar an Talebe		
Sınırâbi	6	300
Meraminci Kiragos	1	250
Hizmetçiyan Nefer	7	630
Hademinciyan	9	900
Hamesunan	3	300
İspençiye	3	350
Levanan	55	24.810
Ser Hülefa	9	4500
Halefza sınıfıevvel	9	1270
Talebe sınıfı mezkur	91	1720
Halefza Sani	4	160
Talebe sınıfı mezkur	40	1200
Halefza sınıfı salis	3	150
Talebe sınıfı mezkur	27	1120
Halefza sınıf râbi etibba 3	300	
Talebe sınıfı mezkur	25	2000
Halefza sınıfı rabi cerrahin	2	200
Talebe sınıfı mezkur	17	1360
	231	13080
Serlülefe Süleyman efendı	1	500
Başka yere tayin edilmiş	230	12.580
Kapucu Fezari Mehmet Ağa	1	200
Vekil Harç Haydarağa	1	250
Vaizi Camii Şerif Mehmet efend	1	100
Müteakidini Havace Mustafa ve Hoca abdurrahman efendi	2	300
Su yolcu Mustafa ağa	1	50
	17	9250
Muallim Evvel Doktor Bernar	1	3500
Muallim sınıfırabi Usta İspiçer	1	2000
Muallim sınıfı salis Usta Rona	1	1200
Muallim sınıfı sani usta Vansezan	1	1200
Muallim sınıfı evvel usta İbniyas	1	500
	22	17650
Havancı mücedadeden tahsisi	1	100
Müstahfız alatı cerrahiye	1	150
Maaşı Mutemet Meclisi Tıbbiye	1	750
	288	38.390

rüyoruz.

1256 senesi: muharrem 1256 (Mart 1840) ayına ait belgede[50] Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Sahane'ye ait kadrolar ve maaş listeleri yeralıyor;

Aynı aya ait bir başka belgede[51] de kadronun aynı yani 288 kişi ve toplam 38.390 kuruş aylık bildirilmiştir. Cemaziyelahir 1256 (Temmuz 1840) ayına ait bir başka belgede[52] de Mekteb-i Tıbbıye-i Şahanede mevcut 517 hoca, muallim, talebe ve memur olduğu bildirilmiştir. Bunlar genelde şöyle toplanmış 172 memurin, 20 kişi muallim, 113 kişi Sınıfıevve talebesi, 44 kişi Sınıfı sâni talebesi, 31 kişi Sınıfı sâlis talebesi, 47 kişi Sınıfı râbi talebesi, 5 kişi hülefa, 35 havace ve memurini save, 27 kişi hademe vb. 14 kişi Meclisi Tıbbiye katib ve mukayyıdı 9 kişi aşıcı toplam 517 kişi.

Belgeler böylece devam etmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan bundan sonraki senelere ait birçok belgede de eğitim kadrolarının, öğrencilerin sayıları isimleri ve başka birçok bilgiler yer almaktadır. Böylece 14 Mart 1827 de Şehzadebaşındaki Tulumbacıbaşı konağında başlayan Tıp eğitimi hiç ara vermeden bugünkü Tıp eğitimiyle bütünleşmektedir.

Sonuç

Türkiyede Modern Tıp Eğitimi Tıbhâne-i Amire'nin 1827 yılında açılmasıyla başlamıştır. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, yenilenen orduya hekim ve cerrah yetiştirmek için bu Tıp okulunun kurulmasını talep eder. Yetişecek hekimlerin hem Eski usul Tıbbı, hemde Yeni Usul Tıbbı bilmelerinin gerektiği ve Yeni Tıp (Tıbbı Cedid) eğitiminin yapılması için de bu tıbbın kaynağı olan yabancı lisanın öğrenilmesi gerektiği vurgulanır. Hekimbaşının istekleri doğrultusunda, Şehzadebaşında Tulumbacıbaşının konağında Tıbhâne-i Amire açılır. Burada tıp eğitimi dört yıldır. 1242

ve 1243 (1827-28) yıllarında bu okulda; ilk sınıfta Dilbilgisi, ilaçlar, Tıbbî Bitkiler ve Hastalıkların tanınmasının yanı sıra Fransızca dili ve teşrih, cerrahlık pratikleri öğretilmiştir. İkinci sınıfta İtalyanca lisanı öğretilip, o lisandaki Tıp kitaplarının tercümeleri yaptırılmışdı. Bunların yanı sıra cerrahlık yapacaklar için ayrı bir sınıfda ayrı bir eğitime tabi olmuşlardı.

1244 (1828-29) senesinde, Tıp eğitiminin üçüncü sınıfı açılmış burada Tıp Fenleri tahsili başlamışdı. Okuldaki nizama göre alt sınıflardan başaranlar imtahan ile bir üst sınıfa alınıyorlar ve sınıf mevcutları miktarını koruyorlardı. Bu arada Tıbhane öğrencileri için lâzım gelen yabancı dilde kitaplar (özellikle Fransızca) ve lügatler getirtiliyordu. 1247 (1831-32) yılında Tıbhâne-i Âmire'de cerrahların eğitimi devam ederken Sarayburnunda bir başka cerrahlık okulu eğitime başlamıştır.

1249 (1833-34) yılında Tıbhâne de son sınıf olan Sınıf-ı Evvel açılmıştır. Bu sınıfta Hikmet-i Tabiiye, Kimya, İlmi Nebatat ve Tıp Pratiği dersleri okutuluyordu. Bu sınıfta bir alt sınıftan imtahanla seçilerek alınıyordu. Sınıf-ı Sâni'de, ilmi teşrih ve fizyoloji, Tıbbî ilaçların İlmi faydaları (Farmakoloji), Sınıf-ı fâlis'de; Yabanca dil, Sınıfı Rabi'de Dilbilgisi eğitimine ağırlık veriliyordu. Son sınıfın istidatlı ve başarılı olanlarından imtahanla seçilerek hastahanelere staj yapmak için gönderiliyorlar ve buradada eğitim görüp başarılı olurlarsa ellerine "imtihan senedi" verilerek "müstakil tabib" ilan ediliyordu.

1249 (1833-34) senesinde Cerrahlık eğitimi Tıbhane'nin bünyesinden ayrılıyor, Sarayburnunda eğitimini sürdürmekde olan Cerrahlık okulu ile birleştiriliyordu. Hekimbaşı bu eğitimin gayesinin Fenni Teşrih'in eksiksiz bir şekilde tahsil edilerek insan vücudunun tanınması olduğuna işaret ediyor ve cerrahların stajı için hastahane tahsis ediliyordu.

1252 (1836-37) senesinde Tıphanedeki eğitimde yeni bir düzenlenme yapılmış idi. 1827 yılından beri Şehzadebaşında Tulumbacıbaşı konağında yerleşen Tıp okulu, Sarayburnundaki Askeri kışlaya taşınmıştı. Öğrenciler burada daha önceki gibi gündüzlü değil, yatılı olarak eğitimlerine devam edeceklerdi. Tıp ve cerrahlık eğitimi birleşmişti. Sınıfı sâlis'de eğtimin ağırlığı lisan öğrenmeğe, sınıfı sâni'de teşrih dersine verilmişti. Sınıfı Evvel ikiye ayrılmış, Tıp tahsil edecekler Tıp ilimlerini, cerrahlık tahsil edecekler Cerrahlık ilimlerini öğreneceklerdi.

Eğitim bu şekilde devam ederken 1253 (1837-38) yılında, Hekimbaşı Ahmet Necip Efendi, Tıbbâne-i Amire için yeni bir bina talep etmişti. Araştırmalar neticesinde yeni bir bina inşa ettirmektense Galatasarayında bulunan Enderun Mektebi'nin yenilenerek ve Hekimbaşının istediği ilaveler yapılarak oraya taşınılması uygun görülmüştü. İnşaat için Ekim 1837 de emir çıkmış, Mayıs 1838 de inşaat bitmiş ve öğrenciler Ekim 1838 de yeni binalarına taşınmışlardı. Bu binanın açılışı 17 Şubat 1839 da yapılmış ve Sultan II Mahmut ismini verdiği Mekteb-i Tıbbıye-i Adliye-i Şahane-yi 14 Mayıs 1839 da ziyaret etmişti. Tıp eğitimi bu okulda binaların yanmasına kadar on sene kalmıştı. Bundan sonra da daha önceki senelerde olduğu gibi, eğitimin geliştirilmesi için çalışmalar yapılmış, yeni binalara taşınılmış ve böylece Tıp eğitimi hiç ara vermeden bu güne kadar gelmiştir. ☆

1 Prof.Dr.Dr. Arslan Terzioğlu: Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbıye-i Adliye-i Şahane'ye Dair Şimdıye kadar Bilinmeyen Almanca Kaynaklar. Tarih ve Toplum. Nisan 1992 sayı 100. sah. 26

2 Prof Dr. Arslan Terzioğlu: "Türk Tıbbının Batılılaşmasının Bir Simgesi olarak 14 Mart Tıp Bayramı" Türk İslam Hastahaneleri ve Tababetinin Avrupa'da Tıbbî Rönesansı Etkilemesinden Türk Tıbbının Batılılaşmasına, İstanbul 1992 sah: 32

3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Cevdet Sıhhıye no: 1287 belge no: 1 26. Cemaziyelevvel 1242 (26 Aralık 1826) belge no: 2, belge no: 3, belge no: 4 telhis ve Hattı Hümayun 26 cemaziyelahir 1242 (21 Ocak 1827)

4 B.O.A. Cevdet Maarıf no: 4783. 1243 Rebiülahır (Ekim 1827) ayına ait

5 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 382. 1244 Cemaziyelaher (Aralık 1828) ayına ait.

6 B.O.A. Cevdet Maarıf no: 1396. 1244 Receb (Ocak 1829) ayına ait.

7 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no. 111. 1244 Şaban (Şubat 1829) ayına ait.

8 B.O.A. Cevdet Maarıf no: 2216. 1244 Zilkade (Mayıs 1829) ayına ait.

9 B.O.A. Cevdet Maarıf no: 16. 22 Ramazan 1244 (3 Şubat 1829)

10 B.O.A. Cevdet Maarıf no: 7539 22 Şevval 1244 (27 Nisan 1829)

11 B.O.A. Cevdet Sıhhıye. no: 282. 1245 Muharrem (Temmuz 1829) ayına ait.

12 B.O.A. Cevdet Maarif no: 2009.Belge no: 2 Cemaziyelevvel 1246 (Ekim 1830) ayına ait.

13 B.O.A. Cevdet Maarıf no. 2009, Belge no: 1 1246 Zilkade (Nisan 1831) ayına ait.

14 B.O.A. Cevdet Maarıf no: 1,4 Cemaziyelevvel 1246 (20 Kasım 1830)

15 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 1023. 1247 Rebiülahır (Eylul 1831) ayına ait

16 B.O.A. Cevdet Sıhhiye no: 27. 1247 Ramazan (Şubat 1832) ayına ait.

17 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 8, 19 Safer 1247 (30 Temmuz 1831)

18 Takvimi Vâkayi' 1247 no: 1 Fünün (11 Ş. 1247) (1 Aralık 1831)

19 Ferıdun Nafız Uzluk: Mustafa Behçet Efendi. sah: 63.

20 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 268. 1248 Cemaziyelevvel (Eylül 1832) ayına ait.

21 B.O.A. Cevdet Maarif no: 2238. 1249 Rebiülahır (Ağustos 1833) ayına ait.

22 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 792. Belge no: 1, 24 Receb 1249 (7 Aralık 1833)

23 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 792 belge no: 4, 14 Aralık 1833

24 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 792 belge no: 3, 27 Şaban 1249

25 Takvimi Vakayi' 1250 no: 83 (20.5.1834)

26 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 853. 1249 Şevval (Şubat 1834) ayına ait.

27 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 288. 1250 Rebiülahır (Ağustos 1834) ayına ait

28 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 1019. 29 Cemazıyelevvel 1250 (3 Ekim 1834)

29 B.O.A. Cevdet Askeri no: 44578. 1251 Cemaziyelahir (Eylul 1835) ayına ait

30 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 51. 1251 Şaban (Kasım 1835) ayına ait.

31 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 35. 1251 Cemazıyelevvel (Ağustos 1835) ayına ait

32 B.O.A. Cevdet Sıhhıye. no: 622. 1251 Ramazan (Aralık 1835) ayına ait.

33 B.O.A. Cevdet Sıhhıye. no: 845. 1252 Safer (Mayıs 1836) ayına ait.

34 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 465. 1252 Cemaziyelahir (Eylül 1836) ayına ait

35 B.O.A. Cevdet Maarif no: 3251. 1252 Recep (Ekim 1836) ayına ait

36 B.O.A. Cevdet Maarıf no: 4734. 1252 yılına ait.

37 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 483 Ekim 1836 ya ait

38 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 375. 1253 Rebiülahir (Temmuz 1837) ayına ait.

39 B.O.A. Cevdet Maarıf no: 6066. 1253 Cemazıyelevvel (Ağustos 1837) ayına ait

40 B.O.A. Cevdet Maarıf no: 20702. 1253 Cemaziyelahir (Eylül 1837) ayına ait

41 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 534. belge no: 2, 7 S. 1253 (13 Mayıs 1837)

42 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 534 belge no: 1, 29 S.1253. Sadrazam takrir.

43 B.O.A. Cevdet Sıhhiye no: 534 Belge no: 3 Keşif defteri.(6 S.1253)

44 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 598. 26 Safer 1254 (16 Mayıs 1838)

45 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 123. Şaban 1254 (Ekim 1838) ayına ait

46 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 918. 1254 Ramazan (Kasım 1838) ayına ait.

47 Takvimi Vakayi' 1255, sayı 180 6 Rebiulahir 1255 (19 Haziran 1839)

48 B.O.A. Cevdet Sıhhıye. no: 78, 1255 Cemaziyelevvel (Temmuz 1839) ayına ait.

49 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 996. 27 Ş.1255 (6 Kasım 1839)

50 B.O.A. Cevdet Sıhhıye no: 499. 1256 Muharrem (Mart 1840)

51 B.O.A. Cevdet Maarıf no: 3250 1256 Muharrem ayına ait.

52 B.O.A. Cevdet Maarıf no: 6444. 1256 Cemazıyelahir (Temmuz 1840) ayına ait.

"Halaskârân-ı Zabitân" mı "Halâskâr Zâbitân"mı?

EROL ŞADİ ERDİNÇ

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin siyasal tarihimizdeki yeri ve önemi hakkında giderek çoğalan çalışmalara bir yenisi daha katıldı: *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset.*[1]

Sayın Ahmet Turan Alkan'ın bu çalışması "doktora tezi" olarak hazırlanmış ve Sayın Prof. Dr. Bayram Kodaman da "yönetmiş ve yönlendirmiş"; Sayın Dr. Ali Birinci ise dört yıl birlikte çalışmaları süresince "gerçek anlamda hocalık etmiş."

Bu çalışma, *Giriş*, alt başlıklara ayrılan *dört Bölüm*, *Sonuç*, *Ekler* ve yararlanılan *Kaynaklar*'ı kapsamaktadır.

Biz, Giriş'teki "Osmanlılar'da Siyasî Yönetim ve Ordu İlişkileri", "Ordunun Siyasî Yönetim Üzerindeki Etkileri" ile birer alt başlık olan II. Bölüm'deki "Meşrutiyet'in İlânında Ordunun Rolü"; III. Bölüm'deki "Arnavutluk İsyanı ve Siyasî Muhalefet", "Halaskârân-ı [halâskâr] Zabitân Gurubu Hareketi"; IV. Bölüm'deki "Bâbıâli Baskını" gibi her biri ayrı bir "doktora tezi"nin inceleme alanı olan konuların tartışılmasını ayrı tutarak, yerleşme eğilimi gösteren bir *yanlış* ile alışılagelmişin dışına çıkarak bilimsel bir yapıtın içerik yapılanmasında temel olan *kaynaklar* üzerinde duracağız. Buna neden, *bir yapıtta eksik ve yanlış kullanılmış kaynaklar ile tutarlı bir sonuç ummanın olanaksızlığıdır.* Hemen şunu da belirtmek isteriz: *Bu tür çalışmaların* (=doktora tezlerinin) *sağlam kaynaklara dayanmış olmaları, bilimsellikleri yönünden bir güvencedir; böyle de olması gerekir.*

I.Giderek yerleşme eğilimi gösteren yanlış, "*Halaskârân-ı Zabitân*" deyimidir. Bu tamlama çözüldüğünde görülür ki *subayların kurtarıcıları* anlamına gelmektedir. Bu *"fecî "* yanlışın Türkiye'de ilk kaynağı Sayın Dr. Ali Birinci'nin yapıtıdır.[2] Bu, dili ve konuyu bilmezlik örneğinin bu çalışmayla sınırlı kalacağını, başka bir çalışmada yinelenmeyeceğini ummuştuk. Yanılmışız. O kadar yanılmışız ki, bu "fecî'" yanlışın yeni bir sav ile geliştirildiğini, üstelik tutarsız bir gerekçe ile geliştirildiğini hayretler içinde görüyoruz. Örneğin, Sayın A.T. Alkan bir dipnotunda (s. 130, dipnot 36) "Bazı kere Halaskârlar, Halaskâr Zâbitân gibi farklı isimlerle anılan hadiseyi, *devrinde yazıldığı ve söylendiği gibi Halaskârân-ı Zabitân diye kullanmak uygundur*" diyor. Önce şunu belirtelim; bu sav o dönemin insanlarına çok ağır bir "*bühtân*"dır. Çünkü o insanlar, halâskârân-ı zabitân'ın hangi anlama geldiğini, doğrusunun ne olduğunu bilirlerdi. Ayrıca *nerede, ne zaman yazmışlar ya da "söylemişler"dir*? Şaşılacak durum Sayın A.T.Alkan'ın doğruları dipnotta gösterdiği halde yanlış tamlama kullanmasıdır. *Halâskârlar, halâskâr zâbitler, halâskâr zâbitan gibi ayrı sözcükler aslı değiştirmez; bunlar anlam itibâriyle, esâsta kurtarıcılar, kurtarıcı subaylardır.*[3] *Ya halaskârân-ı zabitân ne demektir? Subayların kurtarıcıları oluyor.* Konu ve sözlük anlamı yönünden hangisi doğru; Sayın A.T. Alkan'ın kullandığı mı, o dönem insanlarının kullandığı mı? Burada uzun uzun örnekler vermeğe ve tartışmaya hiç gerek yok; Osmanlıca-Türkçe sözlükler ile tamlama özelliklerini belirten kurallar yeterlidir ve bizi doğrular.

II. Kaynaklar'a gelince: Burada *başvurulması zorunlu birçok kaynağın yokluğu yanında üzerinde tartışılması gereken yanlışları ile sakat, kısaltılmış yeni-yazı çevirimler ve bilimsel açıdan önem taşımayan çalışmalar* söz konusudur.

A. Saîd Paşa'nın "Hâtırât"ından[4] sonra büyük bir tartışmaya neden olan *Kâmil Paşa'nın anıları* ve "mütemmimi" olan Hilmi Kâmil Bayur'un yapıtı nerede? "Kâmil Paşa'nın A'yân reîsi Saîd Paşa'ya Cevâbları"[5] niçin yok? İkinci Meşrutiyet'in önemli bir "gaile"si sayılan Arnavutluk olayları ve sorununu özlü bir biçimde anlatan Süleyman Külçe'nin "Osmanlı Tarihinde Arnavutluk"[6] adlı yapıtı? Biraz daha genişletirsek, İkinci Meşrutiyet Dönemi içinde Arnavutluk ve Arnavutlar hakkında ayrıntılara inen çalışmalar vardır;[7] bunlardan vazgeçtik, hiç değilse temel birtakım kitaplar ve makalelerden yararlanılmalıydı.[8] Ahmed Bedevi Kuran'ın "İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki"nin yokluğunu önemsemeyelim; çünkü hem Jön Türkler'i hem de İttihad ve Terakki'yi kapsayan "Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele" 1959 yılında, iki yüz sayfayı aşan bir katkı ile ikinci kez basılmıştır. Bunu kullanmak daha doğru olmaz mıydı?

B. Yeni Türkçeye sadeleştirilerek aktarılmış yapıtlar vardır ve bunlar bilimsel bir çalışmada kaynak olmak özelliklerini yitirirler. Abdurrahman Şeref'in 1985'te yayımlanan "*Tarih Musahabeleri*" gibi ya da Mehmed Selâhaddin'in Mısır'da (Kahire) 1334/1918'de basılan "Mağdur ve mazlum Osmanlı Milleti'nin mütâlaa ve intibahına" sunduğu *"Bildiklerim."* İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'nin maksad-ı teessüs ve sûret-i teşkîli ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin felâket ve inkısamı" başlıklı yapıtı gibi. Yineleyerek söylüyorum, bu tür bir çalışmada aklın ve mantığın alamayacağı bir başka neden de, 1977'de yayımlanan ve *Şemsettin Kutlu'nun sadeleştirdiği -daha doğrusu katlettiği- Sadrıâzam Saîd Paşa'nın "Hâtırâtı"dır.* İlk baskısı iki cilt olarak üç kitaptır ve Meşrutiyet'in ilânına kadar geçen olaylar hakkında önemli bir kaynaktır.[9] Kâmil Paşa ile de büyük tartışmalara neden olmuştur.[10] Ne var ki sözü geçen *sadeleştirme eksik ve yanlış bilgiler veren, daha doğrusu Saîd Paşa'nın "Hâtırât"ını anlamsız kılan bir yapıttır.*

1330'da Mısır'da yazılan ve 1336'da İstanbul'da Hovagimiyan matbaasında basılan "Şeyhü'l-İslâm Merhum Cemaleddin Efendi Hazretlerinin Hâtırât-ı Siyâsiyyesi" adını kaynaklarda (s. 215) "Şeyhülislâm-ı Esbâk Cemaleddin Efendi Merhumun Hâtırât-ı Siyâsiyyesi" olarak gördük. Acaba, biz mi yanlış okuyoruz?

İkinci Meşrutiyet'in siyasal olaylarını çözümlemek açısından Hüseyin Cahid Yalçın'ın anıları, kuşkusuz, başvurulması zorunlu bir kay-

naktır.[11] Rauf Mutluay, hangi bilgi ve yetki ile bilinmez, kısmen özetleyerek, kısmen sadeleştirerek -kısaca mahvederek- yayınlamıştır. Şimdi sorulur: *Bu kaynak ile bilimsel bir çalışma yapılabilinir mi?*

C. "Üç Devir'de Bir Adam" adiyle yayımlanan Ali Fethi Okyar'ın anıları Sayın Mete Tunçay'ın deyişiyle nerede Okyar'ın, nerede hazırlayanın konuştuğu belli olmayan bir garipliktir; bir de eksiklerle sakattır.[12] *Bir bilimsel çalışmada Cemal Kutay'ın bu ve diğer yayınları, ciddî bir kaynak olabilirler mi?*[13]

Sonuç Olarak

Genel kural olarak bir bilimsel yapıtın güvencesi kaynaklar'dır, bu tartışılmaz. Bu kuralı "yöneten ve yönlendiren"in de bilmesi kesindir. Yukarıdan beri gösterdiğimiz rast-gele seçilmiş küçük birtakım örnekler, bir yazımıza koyduğumuz nottaki gözlemimizi -üzülerek belirtelim- doğrulamaktadır. Andığımız notta YÖK düzeninin bilimsel kuruluşlarımızda her yönden gerilemeye yol açtığının, bir çöküntüye neden olduğunun basınımızda sıkça tartışıldığını, bizim de bu kanıda olduğumuzu belirtmiştik.[14] *İşte örnekleri; haksız mıyız?*

1 Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*. Ankara 1992, Cedid Neşriyat, YÖK matbaası, XIV + 224 s. (209-218 sayfalar kaynaklar; 219-224. sayfalar indeks)

2 Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası. II. Meşrultiyet Devrinde İttihad ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*. (İstanbul 1990) s. 166. Yapıta konulan açıklamadan öğrendiğimize göre, bir doktora tezidir ve Doç. Dr. Tuncer Baykara, Prof. Dr. Rıfat Önsoy ve Doç. Dr. Sina Akşin'den oluşan kurul tarafından 19.6.1986'da kabul edilmiştir. [Ayrıca bu yapıtı öven ve aynı yanlış deyimi kullanan bir yazı için bk.: Necdet Bilgi, "Hürriyet ve İtilâf Fırkası," E.Ü. Edebiyat Fakültesi, *Tarih İncelemeleri Dergisi* VII (1992) s. 373-377.]

3 Ayrıntılı bir araştırma için bk.: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952*. (İstanbul 1952) s. 345-358. Tunaya, Halâskâr Zâbitân Grubu beyannâmesi ve programını yayınlamıştır (s. 351-358) Özellikle Halâskâr Zâbitân Grubu'nun tanımlaması şudur: "... hamiyetperver, münevver, terakkiperver ve fedakâr zâbitlerden mürekkeb olarak teşekkül eden grubun ismine *Halâskâr Zâbitan Grubu* dedik" (s. 354) Ayrıca bu hareketin "muhatabı" olanlara gönderilen yazılarda da [Halid Ziyat Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Son hatıralar, III (İstanbul 1942) s. 40-41 Lütfi Simavi, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*. II. Kısım (İstanbul 1340) s. 81-82 ve *Osmanlı Meb'ûsân Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*. Haz.: İsmail Arar (İstanbul 1986) s. 161.] *Halâskâr ya da Halâskârân Zâbitân Grubu* imzaları bulunmaktadır.

4 İstanbul 1328/1912 Sabah Matbaası, I. 615 s., II/1 415 s., II/2 488 s.

5 Def'a-i sâniyye, Kostantiniyye 1328/1912 Matbaa-i Ebüzziya 104 s.

6 İzmir 1914 (b.y.) 445 s.

7 Örneğin Hüseyin Kâzım, *Arnavudlar Ne Yapdılar?* (İstanbul 1330); M. Alaeddin, *Arnavudlar ve Yeni Meşrutiyet* (İstanbul 1328); Mehmed Şeref, *Arnavudluğun Hayatı Osmanlı Kalmakdır* (Bursa 1328); ve Manastırlı Kenan'ın *Debre Kongresi* (İstanbul 1328, bu yapıt kongre belgeleri ile Sayın Faruk Ilıkan tarafından yayına hazırlanmıştır.)

8 Bu konuda İttihad ve Terakki'nin görüşünü Hüseyin Cahid (Yalçın) yansıtmıştır. Bk.: "Arnavudluk ve İttihad ve Terakki," *Tanin*, I. 4 Eylül 1328/13 Eylül 1912, II. 5 Eylül 1328/14 Eylül 1912, III. 6 Eylül 1328/15 Eylül 1912, IV. 7 Eylül 1328/16 Eylül 1912.

9 Saîd Paşa'nın "Hâtırât"ı için bk.: Not 4.

10 Hilmi Kâmil Bayur, *Sadrıâzam Kâmil Paşa - Siyâsî Hayatı*- Ankara 1945.

11 Hüseyin Cahid Yalçın, siyasal anılarını *Tanin*,*Fikir Hareketleri* ve *Yedigün* dergilerinde dönem dönem yayımlamıştır. Ayrıntılara girmeden, kısaca belirtmekte yarar vardır: Bu anıların biraraya getirilmiş son şekli *Yeni Halkçı*'da yayınlanmıştır. Bk.: Hüseyin Cahid Yalçın'ın Elli Senelik Siyâsî Hâtıraları: I. Meşrutiyet Devri (13 Haziran 1954- 31 Aralık 1954), II. Mütareke ve Malta (30 Ocak 1954- 20 Mart 1955), III. Atatürk Devri (21 Mart 1955-30 Temmuz 1955)

12 Örneğin, Okyar'ın Malta'dan sonra 30 Nisan 1921 ile 16 Ekim 1921 tarihleri arasındaki günlükleri Fethi Tevetoğlu tarafından yayınlanmıştır. Bk.: *Türk Kültürü*, VII/82 (Ağustos 1969) s. 71-91 İkinci kez basımı: *Belgeler*, XII/16 (1987) s. 113-130.

13 Nitekim Okyar'ın kızı Nermin Kırdar da bizi doğrulamaktadır: "Bu eser Üç Devir'de Bir Adam başlığı altında evvelâ tefrika, sonra kitap olarak 1980'de çıktı. Bu kitabın oto-biyografi şeklinde yazılmış olması yanlış anlamalara sebep olmuştur. Bu gibi anlamaları önlemek bakımından, açıkca belirtmeliyim ki, Serbest Fırka olayı dışında, kitabın diğer kısımları Fethi Okyar'ın kaleminden değildir." Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?* (İstanbul 1987) s.5 Önsöz.

14 *Polemik*, Sayı: 5 (Ekim 1992) s.13.

"Canlı Anıtlar"ın Kapadokya'sı (ya da Yunanlılar ve Kapadokya)

HERKÜL MİLLAS

Evangelia Balta ile İlias Anagnostakis'in birlikte Atina'da yayımladıkları *"Canlı Anıtlar'ın Kapadokya'sı"* adlı araştırma (Poreia Yayınları, 1990, 94 sayfa), bu Anadolu yöresinin tarihinden çok, bu yöre ile ilgili tarih yazıcılığının tarihini ele almaktadır. Yazarlar, bugüne dek bilinen ve "Karamanlılar"ın Türkçe, Grekofonlar'ın ise Yunanca olarak kaydedilmiş şiirlerinin/şarkılarının (yani "canlı anıtlar"ın) ışığında Yunanlı tarihçilerince geliştirilmiş olan tarihsel yorumları incelemişlerdir. Yunan milli tarihçiliğinin doğuşu ve gelişmesi sürecindeki bu değerlendirmeler, yalnız Kapadokya tarihi açısından değil, milli tarihçiliğinin mantığını ve eğilimlerini sergilemesi açısından da öğretici ve ilginçtir.

E. Balta *"Tarih ve Toplum"* okuyucusunun yabancısı değildir. "Karamanlılar" ve "Yunanistan'daki Türk Arşivleri" üstüne yazıları (Temmuz 1989 ve Şubat 1990) ve M.A. Kılıçbay'ın tanıttığı (Ocak 1990) "1474 yılı tahrir defterlerine göre Ağrıboz" konulu çalışması, tarihçinin Osmanlı yada uluslar açısından bakıldığında kimilerin "ortak" da dediği, yörenin tarihine duyduğu ilgiyi göstermektedir.

Yazarlar bu çalışmalarında "Batı'lılar"ın ve Yunanlılar'ın "Kapadokya" diye bilinen bu yöreye duyulan ilgilerinin zaman içinde nasıl değiştiğini en geniş kaynak araştırmalarına giderek sergilemektedirler. 19. yüzyıl başlarında Yunanlılarca ilgi duyulan yazılı metinler ve kaydedilen sözlü "anıtlar", temelde kilisenin ilgi duyduğu dinsel öyküler ve mitlerdi. Ulusçu dönemle birlikte ilgi alanı da değişecektir: *"Yunanca konuşan ve Yunan geleneklere ve şarkılara sahip toplulukların keşfedilmesi 19. yüzyıl ortalarındaki büyük sürprizli büyük buluşuydu"* (s. 16).

Yunan toplumu bu yöreye artık ilgi duymaya başlamaktadır. Evangelinos Misailidis'in gazetesinin de basıldığı yayınevinde yayımlanan N. Rizos'un "Kapadokya" adlı ve 1856 tarihli yapıtı bu ilginin somut kanıtıdır. Artık, *"o güne dek varlıklarından haberdar olmadıkları Gre-*

kofon toplulukların önemi vurgulanacak, şarkıları yayımlanacak,... Türkofon (Hristiyanlar'ın) ise Yunanca eğitimine ağırlık ve önem verilecektir" (s. 23). 1890'dan sonra ise Kapadokya Yunanlılarca "kurtarılması gereken vatan" gibi algılanmaya başlanır.

Yazarların tırnak içine aldığı bu *"keşif"* (s. 25), söz konusu yıllarda Fallmerayer'in tezlerine karşı ve Yunan ulusunun devamlılığını kanıtlayacak olan karşı bir teori olarak geliştirilmişti (s. 27, 36). Halkbilimciler ve dilbilimciler yöreye yönelecek, *"Türkofon olanları ise diplomatik çevreler üstleneceklerdir"* (s. 28). Yunanlı tarihçiler arasında iki eğilim ortaya çıkacaktır. Resmi ve ulusçu tarihçiliğin en önemli temsilcisi K. Paparigopulos Kapadokyalılar'ın eskilere uzanan Yunanlılık'ını savunurken (bu yöreye 1907'de *"vatan toprağı"* da denecek, s. 48)), bilimselliği ağır basan P. Karolidis bu topluluklarla ilgili bilgi eksikliğini vurgulayacaktır.

Derlenmiş olan Yunanca halk şiirlerinin kimi İran ve Türk şiir ve destanlarıyla *(Diyenis Akritas/Köroğlu gibi)* benzerlikleri kitabın ilginç tezlerindendir. Benzerlikler yöredeki halkların geleneklerinde de görülür. Ancak *"Müslümanlarla ortak olan gelenekler (*Yunanlı ulusçularca) *eleştirilmiş ve bunların değiştirilmesine çalışılmıştı" (s. 55).* Anastasios Levidis ile birlikte kitabın yazarları da Anadolu'nun, birçok halkın birarada yaşadığı ve kültür alışverişinde bulunduğu yer olarak algılanır *(s. 59).*

İki genç tarihçinin bu "Kapadokya" çalışmaları içinde, uluslarla ilgili her konuyu genellikle ulusçu bir yaklaşımla, olaylara "tarafsız" bir biçimde, yada daha doğrusu tarihsel yorumların da yorumlanabilecek tarihsel olaylar olarak bakmaları kitabı değerli bir kaynak kılmaktadır. Ekler bölümünde, 19. yüzyıl başlarından 1906 yılına kadar yayımlanmış olan Karamanlıca yada Yunanca "canlı anıtlar", yani konu ile ilgili yayımlar listesinde kırk kadar eser tanıtılmaktadır.

Bu kitabın Fransızca basımı Türkiye'de "Eren Yayıncılık" tarafından yakında yayımlanacaktır.

Ukrayna Tarihi

Orest Subtelny, *Ukraine-A History*, University of Toronto Press-Canadian Institute of Ukrainian Studies: Toronto, London 1991.

İLBER ORTAYLI

Ukrayna tarihçiliğinin tıpkı komşu Rusya gibi derin bir geleneği vardır. İhtilâlden sonra kurulan Ukrayna Rada Cumhuriyetinin başkanı Hruşçevski ünlü bir tarihçiydi. Sonra o dönemin Kovalevski ve Krymski gibi ünlü Arabist ve Türkologlarını da biliyoruz. Ukraynalılar Rusyalı tarihçilerden farklı olarak birinci ve ikinci büyük savaştan sonra gruplar halinde Batıya gittiklerinde örgütlenmiş ve özellikle Kuzey Amerika'da bir tarihçi okul oluşturmuşlardır. Harvard, Colombia, Chicago gibi üniversitelerin seçkin profesörleri arasında bir düzine Ukraynalı tarihçi herzaman vardır. Bizantinist, Arabist, Türkolog: hepsi de Ukrayna ile ilgili monografiler kaleme alırlar. Harvard Ukrayna Tetkikleri Enstitüsü gibi kuruluşlar gerçekten parlak neşriyat ve araştırmalarla ünlenmiştir. Meselâ bunlardan ünlü tarihçi (Türkoloji ve Şarkiyat alanında da öyledir) Omeljan Pritzak, şimdilerde Akademi âzâsı olarak yurduna döndü. Yeni Rusya dışardan böyle beslenemiyor ve mevcutları kaybediyorken, yeni Ukrayna'da tam tersine bir hareket var.

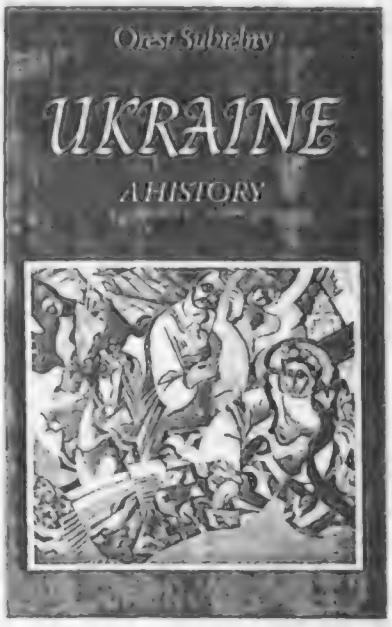

Bu sahifede ele alacağımız eser de: bence Ukrayna tarihi için standart, çevrilmesi gereken, öğretici ve entellektüel analiz düzeyi yüksek bir tarihyazıcılık örneğidir. Orest Subtelny'nin *Ukraine* -Ukrayna bir tarih- adlı kitabı, ülkesinin bin yıllık tarihini anlatıyor. Tabiî bin yıl, İran için dar bir kesittir ve beşyüz sahifede de özetlenemez, çünkü aşırı hareketli bir tarihtir. Ama Ukrayna bölgesi için bin yıl hemen bütün bir tarih demektir. Buna rağmen araştırmaların bolluğu, sorunların renkliliği orası için de varittir ve bu ülkenin tarihini böyle ele almak da bir sanatçı ustalığı ve entellektülel derinlik ister.

Kitabın belirli tezleri var; bunlar patriotik, ile ama şovenlikten oldukça uzak (en milliyetçi uslûb Büyük Ruslara karşı kullanılmış fakat kesinlikle aydın birikimli ve dengeli bir metodla işlenmiş). Bu tezler, ilginç kabul edilebilir, en azından düşündüren tezler. Ukrayna bir dönem için Osmanlı tarihinin bir parçası demek; nihayet tümüyle bilmediğimiz doğu Avrupa'nın tarihinin bütün problemlerini yansıtan bir alan. Ukrayna'nın devlet tarihi silik: dili var, din müessesesi renkli. Bunlar tarih felsefesi ve sosyolojisi alanında yazarları ilginç tartışmalara çekiyor. Bu tarihi, olgun bir kalemden okumak hem pozitivist anlamda bir tarih bilgisi için, hem de tarihselci sorunlar için ilginç bir pratik ve gözlem imkânı veriyor

Birinci bölüm Kiev Rusyası'dır. Rus kelimesinin kökeni ve tarihi Rus devletinin doğuşu gibi kavgalı bir konuya Ukraynalı tarihçiler Büyük Rus tarihçilerden daha farklı bir yorumla yaklaşıyorlar. Dikkate şayandır; son olarak Omeljan Pritzak'ın "The Origin of Rus' vol. I, Old Scandinavian Sources-Harvard 1981" adlı 900 küsur sahifelik çalışmasının tamamiyle bu problemin bir kısmına vakfedildiği görülüyor, ve Arab, Bizans, Latin vs. kaynakların dışında İskandinav kaynaklarla bu problem ele alınıyor. Subtelny de bölümde benzer antitezlerle işe başlıyor. Slavlar bölgeye Batı'dan gelmiştir. Bölgedeki eski Yunan kaynaklarının bildirdiği *Antes* denen kabilelerle kan bağı yoktur. Pritzak teorisine atfen Rus kelimesinin varlığı bir etnik orijine bağlanamaz. Avar ve Peçeneklerle ilgi kurmak gerekir Normancı ve Slavcı teorilerin ortasında bir yol bulmak gerekir.

Nihayet Kiev Rusyasının tarihinin; Ukrayna, Rusya ve Beyaz Rusya için ortak bir miras teşkil etmediği konusunda açıklamalar yer alıyor. Bir Ukraynalı tarihçinin bilinçli ilgisizliğiyle, Rus tarihçilerin aksine, Moğol-Tatar devri üzerinde o kadar durmuyor. Bu kitapta eksikliği hissedilen Altunordu ve Osmanlı devirleridir. Ukrayna tarihçiliği, daha doğrusu sürgündeki tarihçilik, bu dallara çok önem vermiştir ve şimdi bu dallar ünlü bilgin Ahatanhel Krymski'nin yüzyılın ilk yarısın-

da yarattığı gelenek üzerinde yeniden kuruluyor, bu yolda yeniden yazılacak Ukrayna tarihleri bu boşluğu doldurácaktır.

Subtelny'nin kitabının en önemli bölümleri yakın tarih ve özellikle I. Dünya Savaşı sonrası dönemdir. Bence Türkiye'de tarihçilikle Birinci Dünya Savaşı sonrası bilimcilerin okuyup çok şeyi öğrenecekleri bölümler (4 ve müteakib bölümler) bunlardır ve bölgesel araştırmalar için Subtelny'nin eserini bir el kitabı kıymetini veren kısım budur. 18. asır sonu ve 20. yüzyıllarda Ukrayna halkı iki imparatorluğun Avusturya ve Rusya'nın idaresindeydiler. Sonra bir Macaristan krallığı faktörü de buna eklenmelidir. 20. yüzyılda Avusturyanın yerini Polonya, Romanya, Çekya ve gene Macaristan aldı. Dolayısıyla iki dünya savaşı Avrupa tarihinin en özgün ve problemli alanı Ukrayna olmuştur.

Ruslar ve Rusya için Ukrayna Rusluğun ayrılmaz bir parçası olmuştur. Ukrayna'nın bağımsızlık aldığı şu sıralarda, bunun sokaktaki Rus için nasıl bir şok teşkil ettiğini görmek lazım. Bu anlamda Rusya Ukraynası Slavlaştırmanın ve otokrat yönetimin alanı oldu. Ama Ukrayna eliti için sorun yoktu. Buna karşılık yönetimin daha iyi olduğu Ukrayna'da geri kalmışlık ve fakirlik vardı. Burada da Katolik elit tabaka ile halk arasında derin bir uçurum vardı. İki imparatorluk iki ayrı kültürlü iki ayrı Ukrayna yarattı. Bu iki Ukrayna ikinci büyük savaşta birleşti, ama farklılıkların her zaman için sorun yaratması beklenmelidir.

Bu iki bölgenin iki savaş arasında köylü kitlelerin kavgası ve ayaklanmalarıyla tarih sahnesinde yerini aldığını göreceğiz. Tabiî köylülük, ayaklanma, çete ve terörle. Subtelny ilginç bir kavram getiriyor. Köylü faşizmi sanayileşmiş Batıdaki urban faşizmlerden farklı bir şey. Ama bin yıldır uyuyan köylülük tarihe böyle giriyor. Derken ilginç bir ikinci dünya savaşı çizimi.

Kısacası izlenecek ve düşündürecek uslup ve bilgi birikimiyle kaleme alınmış bir kitab. Amerika'da tarih, üniversitelere biriken Doğu Avrupalılar sayesinde çok ilginç bir daldır. Şimdi bu kadrolar Doğu Avrupa'ya taşınmağa başladığına göre, ilginç başka kültür merkezleri de çıkacak demektir.

Komünist Enternasyonal'in İkinci Kongresi, 1920

METE TUNÇAY

Felsefesinden de kişiliğinden de genel olarak hazzetmediğim Hegel'in güzel bir benzetmesi vardır: Minerva'nın (yani Elencesiyle, Tanrıça Athena'nın bilgeliği temsil eden) baykuşu, kanatlarını gün batınca alacakaranlıkta açarmış. O bunu, Platon ve Aristoteles gibi büyük filozofların, Atina'nın çöküş döneminde yetiştiğini anlatmak için söylüyor. Uluslararası Solun tarihçiliği de, Sovyet sistemi yıkılalı müthiş parladı. Elbette, Sosyalizmin geleceğinden ümit kesmeyen, sol adını gasbetmiş polis-devleti rejimlerinin ortadan kalkmasını hayırlı sayan insanların çabalarıyla.

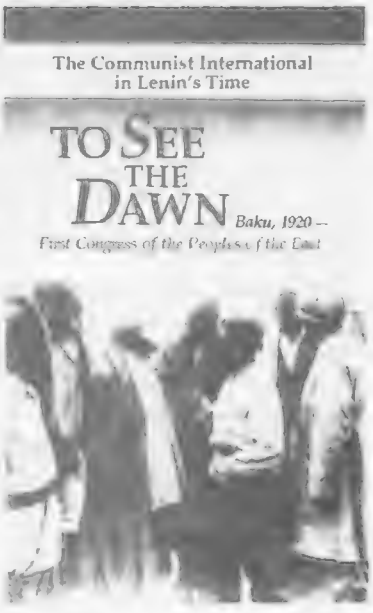

Amerika'daki Pathfinder Press adlı bir Troçkist yayınevi, 7-8 yıldır John Riddell'in derleyiciliğiyle, "Lenin Zamanında [yani ilk beş yılında ve ilk dört Kongresinde + Bakû Kurultayı'nda] Komünist Enternasyonal" başlığı altında, bilgince bir titizlikle hazırlanmış bir belgesel kitap dizisi çıkarıyor. Şimdiye kadar beş cilt yayımlandı.

1- (2. bas., 1986) *Lenin'in Devrimci Bir Enternasyonal* (Oluşturmak) *İçin Mücadelesi* - 1907-16: Hazırlık Yılları (604 s., 31.95 $).

2- (1986) *Alman Devrimci ve Sovyet İktidarı Tartışması* - 1918-19: Kuruluş Kongresinin Hazırlığı (540 s., 30.95 $).

3- (1987) *Komünist Enternasyonal'in Kuruluşu* - 1919: İlk Kongrenin Tutanak ve Belgeleri (424 s., 26.95 $).

4 ve 5- (1991) *Dünya İşçileri ve Ezilen Halklar, Birleşin!* - 1920: İkinci Kongrenin Tutanak ve Belgeleri, 2 cilt (1.147 s., 60 $).

Bu yazsonu da, Bakû 1920: Doğu Halklarının Birinci Kurultayı Tutanak ve Belgeleri çıkacak: (Türkiye delegelerinden Naciye Hanımın bir deyişiyle) *Şafağı Görmek.*

Ben burada, İkinci Kongre eserini tanıtmaya çalışacağım.

Stenografik kayıtlara dayanarak, 1921'de yapılan Rusça, Almanca ve Fransızca tutanak yayınları, bunları Komintern adına derleyenlerin önsözlerinde belirttikleri gibi, eksik ve yer yer bozuk metinlerdir. Daha önce 1920'de Viyana'da çıkan Almanca basım kısaltılmış olduğu gibi, 1924 tarihli İngilizce basım da öteki dillerden çeviri yoluyla yapılmıştır. Bu dört dildeki ilk metinler birbirini tam tutmamakta, herbirinde diğerlerinde atlanmış parçalar bulunmaktadır.

1934'te Moskova'daki Marxizm-Leninizm Enstitüsü, 300 sayfa kadar ek belge katarak yeni bir Rusça basım hazırlamış, fakat Troçki'ye değinen bütün olumlu göndermeleri ayıklamıştır. 1977'de Almancadan çeviriyle yeni bir İngilizce basım, 1981'de de Yugoslavya'da notlar ve açıklamalarla önemli bir Sırpça-Hırvatça basım yapılmıştır.

Elimizdeki iki ciltlik İngilizce basımda ise, bütün önceki yayınlar karşılaştırılarak kapsamlı notlar verilmekte, ilgili belge metinleri ve makaleler aktarılmakta, geniş bir adlar ve kavramlar sözlüğünden başka, ayrıntılı bir de dizin sunulmaktadır. Ayrıca, her cildin ortasına kuşeye basılı fotograf albümleri konulmuştur.

Herbiri 600'er sayfaya yaklaşan bu iki ciltte, önce derleyen John Riddell'in hazırladığı (60 s.lık) bir Giriş var. Lenin'in 2. Kongrenin hemen ertesinde yayınladığı bir değerlendirme yazısı, "Prolog" olarak sunuluyor, Sonra, KEYK Başkanı Zinovyev'le sekreteri Radek'in Kongreyi çağırma metinleri ve delegelere dağıtılan KEYK faaliyet raporu.

Tutanakları aktarılan 17 oturumun tarih ve konuları şöyle:

1. (19 Temmuz, Petrograd)

"Dünyanın Siyasal Durumu ve KE'in Temel Görevleri"

2. (23 Temmuz, Moskova- bundan sonra hep Moskova) "KP'nin Rolü ve yapısı 1"

3. (24 Temmuz) aynı konunun devamı

4. (26 Temmuz) "Ulusal ve Sömürge Sorunları 1"

5. (28 Temmuz) aynı konunun devamı. (Kayserili İsmail Hakkı'nın konuştuğu oturum)

6. (29 Temmuz-Sabah) "Kabul Koşulları 1"

7. (29 Temmuz-Akşam) aynı konu 2

8. (30 Temmuz) aynı konu 3

9. (2 Ağustos-Sabah) "Parlemantarizm 1"

10. (2 Ağustos-Akşam) aynı konu 2

11.(3 Ağustos-Sabah) "Sendikalar ve Fabrika Komiteleri 1"

12. (3 Ağustos-Akşam) aynı konu 2

13. (4 Ağustos-Sabah) "Tarım Sorunu"

14. (4 Ağustos-Akşam) "Tüzük"

15. (5 Ağustos) "İşçi Şûrâlarının Oluşturulması" -11 ve 12'nci oturumların devamı

16.(6 Ağustos) "Komintern'in Görevleri" -6,7 ve 8'inci oturumların devamı. ("21 Şart"ın benimsenmesi)

17. (7 Ağustos) "Kapanış Söylevleri"

. - Kongre Bildirisi ("Manifesto")

Bunlardan sonra, derleyici, konuya ilişkin çeşitli belge ve makaleleri altı ek bölüm halinde toplamış:

1) Kongrenin Örgütlenmesi

2) Ulusal ve Sömürge Sorunları

3) Kabul Koşulları

4) Sendikalar ve Fabrika Komiteleri

5) Tarım Sorunu

6) Komünist Kadın Hareketi.

İkinci Kongrenin yapıldığı 1920 yazında, Rusya'da İç savaş sürüyor ve Savaş Komünizmi uygulanıyordu. Komünistler, Sosyal Demokratlara "hain" diye bakıyorlardı. Dünya Devrimi umutları doruğundaydı. Moskova'ya gelen yabancı delegeler, bir sürü materyal içeren dosyalarında, Troçki'nin Kautsky'ye cevabı: *Terörizm ve Komünizm* kitabını da bulmuşlardı. Hava, iyice Sol'du. Ama Lenin, bu eğilimi bir sınırda tutmaya çalışıyordu. Delege dosyalarına, onun *Sol-Kanat Komünizm-Çocukça Bir Hastalık* risalesi de konulmuştu.

Milli partiler için Komintern'e, yani Dünya Komünist Partisine üye, yani şube olabilmenin 21 şartının saptandığı bu kongrede, Ulusal ve Sömürge Sorunları konusunda Lenin'le M. Roy'un tezleri çatışmış, ama Lenin'inkilerin yanısıra, proletaryanın ulusal ittifakları açısından daha kuşkucu ve sakıngan olan Roy'un görüşleri de -yardımcı ilkeler gibi bir statüyle- benimsenmişti.

İkinci Kongreye katılan (19'u kadın) 218 delegeden yaşı saptanabilen 180'inin

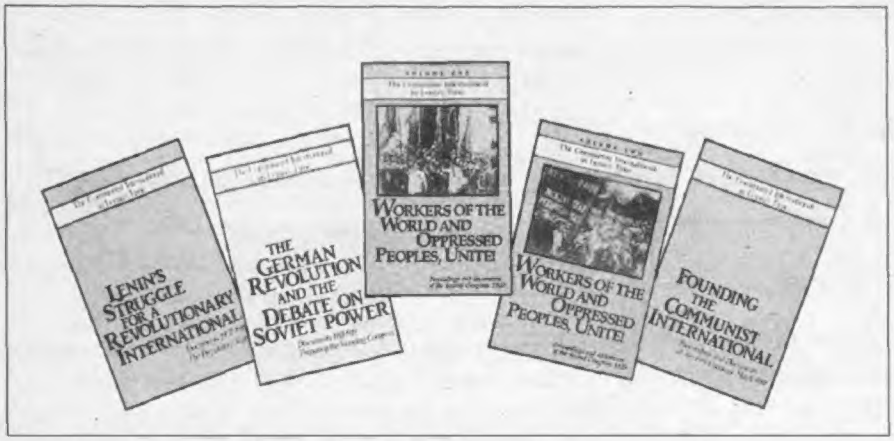

4'ü 20'nin altındaydı (Lazar Şatskin 18);

41'i 20'lerindeydi (Sultan Galiyev 26);

79'u 30'larındaydı (Preobrajenski 34, Radek 35);

44'ü 40'larındaydı (Stalin ve Troçki 41, Çiçerin 48);

12'si 50'lerindeydi (Lenin 50).

Delegeler Listesinde (s. 843) Türkiye'nin üç oy hakkı ve üç delegesi olduğu belirtiliyor: "Komünist Teşkilâtları Bürosu" nu İsmail Hakkı ve Slavutski, "İstanbul Komünist Grubu"nu ise Nihat Nueret (Nusret?) temsil etmiş.

(*Acknowledgements* arasında benim adım da anılmakla birlikte, yaptığım katkı delege İsmail Hakkı'nın, M. Suphi'yle öldürülenlerden Arap İsmail Hakkı olmadığını, savaş esirlerinden Kayserili İsmail Hakkı olduğunu bildirmekten ibaret kaldı.)

Bu üçünden, *Glossary*'de yalnız İsmail Hakkı var. Doğum-ölüm tarihleri (1901-1945?) diye gösterilmiş. (Doğumu 1301 (1885) olmasın. Elimizdeki 1920 resmi, 19'undan çok, 35'inde gösteriyor!)
"1920 İlkbaharında Bakû'da kurulan TKP MK üyesi; Sovyet Rusya'da kaldı; 1920'den itibaren TKP Harici Büro Başkanı; Doğu Emekçileri Üniversitesi'nde (KUTV) çalıştı; KP Transkafkasya Eyalet Komitesi üyesi."

Tutanaklarda herhangi bir müdahelesi görülmeyen, "Türkiye'den Nihat"ın adı, Troçki tarafından kaleme alınan Komintern 2'nci Kongre Bildirisi'nin altındaki imzalar arasında bulunmaktadır (s.835).

Komisyon listelerinden de, İsmail Hakkı'nın "Tarım Sorunu" kuruluna girdiği, "Türkiye'den Slavutski"ninse "Ulusal ve Sömürge Sorunları" kuruluna ayrıldığı anlaşılıyor.

Nihat gibi, Slavutski'nin de kimliği mechulümüz. Üstelik, Alman araştırıcı Günther Nollav'ın *Enternasyonal* kitabı (Türkçe çevirisinde s.35), benim de bir karıştırmaya düşmeme yol açmış. Ona göre, Shatskin KEYK'na Türkiye adına seçilmiştir. Ben de, İkinci Kongredeki gayr-i Türk Türkiye temsilcisinin Shatskin olduğunu düşünmüştüm (*TSA 1908-25*, 4. bas., I/1, s. 147/n.193).

Oysa, Komünist Gençlik Enternasyonali (KIM) YK üyesi olan Lazar Şatskin, İkinci Kongreye doğal olarak Rusya adına katılmıştır.

Bu kongreyi izleyen yıllarda, delegelerin -Şatskin gibi- pek çoğu, Stalin'in tasfiyelerine kurban gideceklerdi. Derleyene göre (s.9 vd.), 1920'lerin ikinci yarısı ile 1930'ların başlarında Komintern'e egemen olan küçük burjuva tabakasına Stalin önderlik etmiştir. Devrimci Enternasyonalizmi terkeden bu ayrıcalıklı bürokratlar, partiyi de, devleti de, Komintern'i de karşı-devrimci bir yöne sokmuşlardır. Stalin ve yandaşları, Komintern'i, emperyalizmle uzlaşmanın yollarını arayan Sovyet hükümet politikasının bir aracı haline getirmişlerdir. (Troçki'nin *Lenin'den Sonra Üçüncü Enternasyonal* kitabında belirttiği üzere,) bu "yeni düşünüş" ilk kez 1928'deki Altıncı Komintern Kongresinde yasallaştırılmıştır.

Devrimci çizgiye yönelen bu saldırı karşısında, İkinci Kongrede delege olan birçok Komünist, 3. Enternasyonal'in Lenin'in önderliği altındaki yıllarında oluşturulan perspektifini savunmaya gayret etmiştir. Bunlardan en az 20'si Troçki'nin, bir süre de Zinovyev ve Radek'in önderliğinde yürüyen Komünist muhalefet akımlarıyla ilişkiliydi.(13 delege de, yine Stalin'in kurbanlarından Buharin'in Sağ Muhalefeti ile bağıntılıydı.)

Sovyetler Birliği dışından gelen İkinci Kongre delegelerinin beşte üçü, 1933'e kadar Komintern'den ayrılmıştı. On yıl sonra, Dünya Savaşı sırasında, Sovyet hükümetinin emperyalist müttefiklerine bir ödün olarak, Stalin Komintern'i dağıttığında, ancak dörtte biri hâlâ üyeydi.

Stalin'in 1930'ların sonlarındaki kanlı ve düzmece temizliklerinde, İkinci Kongre delegelerinin üçte ikisi hayatlarını kaybettiler. O sıra, Sovyetler Birliği'nde olup da haklarında bilgi bulunabilen 76 delegeden hiç değilse 52'si idam edildi veya hapiste öldü. (İki delege de, Sovyetler Birliği dışında canından oldu: Troçki Meksika'da, Alman Komünisti Münzenberg ise Fransa'da, Stalin'in emriyle katledildi.) 6 delege hapse atıldı ya da işinden azledildi. 1937-39'da Stalin terörü sırasında ölen 7 delegenin de ölüm nedeni bilinmiyor. Sovyetler Birliği'nde yaşayan delegelerden yalnızca 13'ü (yani beşte birinden azı) o dönemde sağ kaldı ve tasfiyelere kurban gitmekten kurtuldu.
Evet, Troçkist bir bakış. Ama yalan mı?

Âşık Deryami, Yaşamı ve Şiirleri

Hazırlayan : Hayrettin Tokdemir Ankara 1984.

KAYA TUĞTEKİN

Hayrettin Tokdemir, Kuzeydoğu Anadolu'nun bir sınır kasabası olan Şavşat'da hem görevi dolayısıyla gezip görme hem de kuşaklardan beri şiire ve kültüre meraklı bir aile ortamında yetişmesinin ona sağladığı bir ilgi ve hevesle bütün gençlik yıllarını mahalli şairlerle şiir üzerine temaslar ve folklor konusunda derlemelerle geçirmiş; 1960'lardan itibaren yerleştiği Ankara'da ise yeniden başladığı öğrenciliği (Gevher Nesibe Yüksek Sağlık Enstitüsü), sonra Sağlık Bakanlığı'ndaki memuriyeti ve nihayet emekliliği sırasında aynı ilgiyi devam ettirmiş, verimli edebiyat ve folklor çalışmaları yapan bir şair ve yazardır. Eserlerinden

Kocabey, Sahara, Rübailer, Artvin Destanı ve Kaçkar Çiçekleri yayımlanmış, Hediye-tül İhvan, Aşık Deryami I-II, Yanğuni, Edebi Goncalar, Artvin yöresi Folkloru ve Arsiyan'dan Esintiler ise daktilo ile çoğaltılmış olarak gelecek kuşaklara intikal etmek üzere Milli Kütüphane'ye ve yakın çevresine armağan edilmiştir. İşte üzerinde durmak istediğimiz "Deryami" adlı eser, bir edebiyat emekçisi olan yazarın bu çok sayıdaki eserlerinden yalnızca birisidir.Yazarın diğer çalışmalarının değerlendirilmesini zamana ve edebiyatçılara bırakarak biz burada, olanaksızlıklar nedeniyle bastırılamayan bu eserin, bir ***intihal*** ile nasıl kuşa çevrildiğinin ibretamiz hikâyesini anlatacağız.

İşte bu eserin, âdeta bir özeti, "Aşık Deryami, Hayatı ve Şiirleri" adıyla Adapazarı Belediyesi Yayınları'nın ikincisi olarak 1987 yılında İstanbul'da Türkiyat Matbaacılık'ta basılmış ve "Neşre Hazırlayan" "Halil Açıkgöz" diye gösterilmiştir[1]. Bu özetlemeyi gerçekleştiren Sayın Açıkgöz, maharetle gizlemeğe çalışmışsa da aslında bu eserin hiç bir emeği geçmeden kendisi dışında ne şekilde derlendiği ve yayıma hazırlandığı bizzat kendine ait olan şu satırlarda ortaya çıkmaktadır: "...aşıka(Aşık'a olmalı) maddi ve manevi bakımdan büyük destek olan avukat ve şair Abdülmecit Tokdemir... (olup) ...oğlu Hayrettin Tokdemir...şiirleri bir defterde toplamıştır. 885 sayfa tutarındaki bu defter Ankara'da Milli Kütüphane'ye Şavşat Kütüphanesi'ne ve Deryami'nin kendisine birer nüsha çoğaltılarak intikal etmiştir."[2]

Sayın Açıkgöz, eserinde A.Tokdemir'in doğum ve ölüm tarihlerini dahi bilip yazıyor ama bu "defterin" kim tarafından çoğaltılıp kütüphanenelere ve Deryami'ye teslim edildiğini belirtmiyor. Oysa bu defter, esasında baştan sona daktilo makinası ile yazılmış, ciltlenmiş, içinde fotoğraflar, yazarın el yazısı örneklerini içeren fotokopilerin yer aldığı yazma bir eserdir. Sayın Açıkgöz, eserinin önsözünde "şiirlerin derlenip basılmasında emeği geçen Başkan Yardımcısı...(na) ne kadar teşekkür edilse azdır" diyebiliyor. Ne kadirbilirlik. Her halde defterin, Belediye'ye ait fotokopi aletinde bir örneğinin alınmasına müsaade etme alicenaplığında bulunmuşlardır. Belki de, yaşamını Artvin bölgesinde şiir ve folklor derlemelerine adayan gerçek eser sahibine de şükranlarını sunacaktı ama, defteri Deryami'ye onun intikal ettirdiğini bilmiyordu veya bu tür amatör zevklerin olabileceğine aklı ermiyordu. Kim bilir, belki de Aşık Deryami'nin kendisi için kullandığı "Hüda-yi nabit'" sıfatından ilham alarak, onun şiirlerini toplayan eserin de kendi kendine, Allah'ın bir lutfu olarak eline düştüğüne hükmediyor.

Bu arada şu satırların yazarına da aynı eser vaktiyle intikal ettiği, ayrıca Rahmetli Deryami'yi Şavşat'ta görevde bulunduğu yıllarda tanıyıp, şiirlerini kendisinden birçok kez dinleme mutluluğuna eriştiği için ve şimdiye kadar da bu intihal hususunda herhangi bir şey yazılmamış olmasını dikkate alarak ve Aşığın, Sayın Hayrettin Tokdemir'e ithaf ettiği "Unutulmaz Emekler" adlı şiirini hatırlayarak onun ruhunu şad etmek ve bir hakkın yerini bulmasındaki insani bir borcu yerine getirmek zorunluğu hasıl oldu.

Aşağıda görüleceği üzere bu intihal abidesinin doğmasının nedeni Sayın Açıkgöz'ün Kuzeydoğu Anadolu şiir ve kültür geleneği alanındaki celh-i mürekkebidir. Bu durumda ne yapmak gerektiğini Sadi'nin "Gülistan" adlı eserinden birlikte okuyalım: "Yumuşak davranıp cahilin hafifliğini hoşgörmek bilgine yaraşmaz, bu her iki tarafa da zarar getirir. Bilginin heybeti azalır, cahilin cahilliği daha da pekişir. Adi adama hoşlukla, güzellikle söz söylersen kibri inadı ziyadeleşir."

Fikirleriyle Adapazarı Belediye sınırlarının doğusuna geçemediği için, Erzurum'da kıraathanelerde aşıkların Fuzuli Divanı'nı okudukla-

rını ve halkın da onları izleyip anladığından hiç haberi olmamış. Bu geleneği yarım yüzyıla yakın zamandır Fransa'da yaşayan Pertev Naili Boratav'dan da duymuştum. Boratav ayrıca Posoflu Müdami'yi de bilir[3]. Ama Deryami'yi "neşre hazırlayan" Sayın Açıkgöz, yörede ilkokul çocuklarının dahi şiirlerini öğrendiği bu Aşığı bilemiyor. Yoksa ünlü Aşık Müdami, eserinde ayrı bir kimseymiş gibi iki kez ısrarla "Hüdami" diye yazılırken daha sonra defalarca Müdami olarak nasıl geçerdi? Halk şairi değil mi, uydur uydur söyle... Sanki meydan boş. Oysa bu uzak kasabaların kendi sınırlarına hapsolmayan meraklı insanları geçmiş zamanlardan intikal eden geleneksel kültür yanında, atamayla gelen bürokratlardan, öğretmenlerden, dinlediklerini, duyduklarını adeta kutsal bir ışık gibi muhafaza ederler. Şavşat'ta kaymakamlık yapmış Ömer Bedrettin Uşaklı'yı hâlâ ananlar olduğu gibi, ünlü yazar Fakir Baykurt ta burada hafızalarda bugün bile canlılığını korumaktadır.

Burada Adapazarı Belediyesi'nin kültür hizmetinin küçümsendiği gibi bir anlam çıkarılmasın. Ancak Âşığa, o güne gelinceye kadar sahip çıkan, maddi ve manevi her türlü desteği sağlayan, şiirlerini, yazışmalarını ömür boyu koruyan, şurada burada karalanmış dağınık şekildeki şiirleri, yazma geleneğinin pek sınırlı olduğu bir zamanda tek tek gözden geçirip bir kitap haline getiren onu âdeta bir yerlerde kaybolmaktan kurtaran himmet sahibi yazarları, bir defter tutucu, bir kâtip mertebesinde gösterme tavrı hiçbir şekilde hoş görülemez. İşte bu tavır Sayın Açıkgöz'e aittir Belediye'ye değil. O, Belediye'nin vefakâr teşebbüsünü kendi hanesine kaydederek bir yazarın emeğini gaspetme bedbahtlığına düşmüştür.

Sayın Açıkgöz bilgisizliğiyle, kütüphane raflarında yerini almış bir eseri, yerinden indirerek ya da intikal eden nüshayı elde ederek, Hayrettin Tokdemir tarafından yazılan ve şiirlere anlamını veren bütün açıklamaları, hayat hikâyesini çıkarıyor, özetliyor, şiirlerin yazılış ortamını bir kenara itiyor, bağlantıları vb. koparıyor ve âdeta onu özünden, esprisinden mahrum ediyor. Kısaca eser hırpalanıyor. Şair ve yazdığı şiirler, yaşanılan toplumsal, geleneksel ve kültürel ortamdan soyutlanıp, çırılçıplak orta yerde bırakılıyor. Tabii bu atılanlar yerine birkaç söz ve bir sözlük ekleniyor. Gerçi halk şiiri sözlükle okunup dinlenmez ama Sayın Açıkgöz herhalde sözlük yardımıyla okumuş olmalı ki -yine de kelimelere anlam veremediği kesin- o çalışmasını da değerlendirmek ve eseri kendine mal etmenin bir bedeli şeklinde sunmak gayretkeşliğine düşüyor.

Şimdi bu sözlükte yer alan bazı kelimeler üzerinde duralım. İşte "naks" kelimesi. "İnsanlar, halk" diye açıklanmış. Oysa kelime, H.Tokdemir'in eserinde[4] "naks" diye sehven yazılmış, Sayın Açıkgöz de şiiri, başlığı ve tarihiyle oradan aktardığı için bu yanlışı devam ettirmiş. Yörede yaşayanlar "naks" değil "nas" kelimesini kullanırlar. Yine aynı şiirde "düştüm odan" ibaresini de "düştüm oddan" şeklinde ifade etmiştir. "Ateşine düştüm" yerine "ateşten düştüm" diyor. Ne cevher! Yazar, nasıl Deryami'nin şiir dünyasını ruhundan mahrum ettiyse aynı oranda dilinden de ayırmıştır. Şöyle ki sadece bir kaçı üzerinde durmak gerekirse, mesela "hürüşan, huruşen" kelimesini sözlük anlamında "çoşan, çağlayan" şeklinde anlamıştır ki bütün bu bölgedeki kullanımıyla hiç bir ilgisi yoktur. Burada kelime "ruşen", "aydın", parlak, ışıklı"anlamında olup bir telaffuz değişimiyle "hürüşan" olmuştur. Aynı şekilde "ağlanmak", "aklanmak" değil, "saçına ak düşmek", "beyvane" "peymane" değil, "deli, divane", "çöl", "tarla" değil "alan, düzlük, sahra", "ihlas", "halis, temiz, vb" değil "sure-i ihlas", "hanbar""ambar" değil, "hamal" olacak. Zaten yöredeki telaffuzu da

hambal şeklindedir. Yanlışlar bunlarla bitmiyor. "Güman", yerel kullanımı ile "şüphe" olmayıp, "ümit, bekleme"dir. Vâde ise bütün Anadolu'daki ifadesi ile süre değil "ecel"dir.

Yine Açıkgöz'ün yaptığı gibi "kotan" ı "saban" diye alırsanız kırlardaki maddi değişmelerden ne kadar bihaber olduğunuz anlaşılır. "Kotan" veya "kütan" pulluk anlamında olup birinden diğerine geçmek tarımda neredeyse bir devrimi ifade eder. Hele "küskü"yü "sopa" diye yutturmaya kalkınca, sopanın ne olduğunu dahi idrakten mahrum bulunduğu ortaya çıkıyor. Ya "mertek" açıklaması, bir bilgelik mucizesi! Sopa, değnek, baston...Başkasınca binbir emekle hazırlanan bir eseri "neşre hazırlamak" cüretiyle yola çıkarken zahmet edip Şemseddin Sami'nin Kamus-i Türki'sine başvursaydı hem merteğin anlamını, hem de içine düştüğü durumu manidar bir şekilde açıklayan "elifi görse mertek zannetmek" deyimini de görürdü. Tabii bu deyim, en azından merteğin bilindiğini farzediyor. Ona görderme yapıyor. Sayın Açıkgöz, herhalde merteği dahi bilmeyen nadir simalardan olmalı ve kendisi için yeni bir deyim aranmalıdır.

Gelelim edebiyat âleminin hiç affedemeyeceği bir yanlışa. Nasıl Aşık Hüdami ve Aşık Müdami yazarın zannettiğinin aksine aynı kişi ise, aynı şey sandığı "suna" ve "turna" da o nispette ayrı birer canlıdır, semboldür. Halk edebiyatında her biri ayrı ayrı olağanüstü zengin kullanımları olan bu simgeleri birbirine karıştırmak ancak yukarıda değindiğimiz "cesaret" ile açıklanabilir. Kağızmanlı Hıfzı'yı bir kez okumuş olanlar, şu mısralardaki anlatım güzelliğini hiç unutabilirler miydi?

"Katardan ayrıldın şahin mi vurdu?

"Turnam teleklerin tellerin hani?

...

"Dalın tahta duvar önün yar mıdır?

"Yeşil başlı sunam göllerin hani?[5]

Ülkemizde bilimsel çalışmalar, alaturka birtakım kestirmecilikler düzeyinden başlıyarak dünya çapında yankılar yapan yaratıcılıkları içine alan çok geniş bir yelpazede gidip gelmektedir. Eğer kimileri ancak o ilk basamakta tutunabiliyorsa, haber verelim: Milli Kütüphane'ye gidip Tokdemir soyadıyla kayıtlı bir düzineden fazla yazma ve basma eser bulabilirler. Onları da aynı şark kurnazlığı ile şöhret emelleri için kullanmaları mümkün. Ama "intihalciliğin" dahi asgari bir bilgi düzeyi gerektirdiğini, aksi takdirde her şeyi yüzlerine gözlerine bulaştıracaklarını unutmasınlar. Ragıp Paşa'nın şu mısrasında -devamı pek bilindiği için buraya almıyorum- ne kadar isabet vardır:

"Miyân-ı güft ü gûda bed-meniş îhâm eder kubbun."

Sözün kısası, biz bu yazıyı yazmasaydık dahi Deryami gibi Türk Halk Edebiyatı içinde layık olduğu yeri şiirleriyle şimdiden almış bir aşığı yetiştiren toplumsal ve kültürel ortamdan, onu besleyecek, anlayacak ve eserlerini yozlaşmadan koruyacak daha pek çok kalem erbabının, intihalcilerin karşısına dikilmesi kaçınılmazdı.

1 Halil Açıkgöz, Aşık Deryami, Hayatı ve Şiirleri, Istanbul 1987, s.16.
2 İbid., s.10.
3 Strasbourg Louis-Pasteur Universitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Enstitüsü Konferansları Dizisi, Mayıs 1973.
4 Hayrettin Tokdemir, Aşık Deryami, Yaşamı ve Şiirleri, Ankara 1984, (Yazma eser, 280 s.), s.81; H.Açıkgöz, a.g.e., s.33
5 H. Fethi Gözler, Yunus'tan Bugüne Türk Şiiri, Defne Yayınları, Ankara 1967, s.103-104.

Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri

İSMAİL GÜLEÇ

İkinci baskısı yapılan bu kitap ünlü Alman Şarkiyatçı Franz Babinger'in en meşhur iki eserinden biri. Babinger 1891-1967 yılları arasında ömrü Türk tarihi çalışmakla geçmiş olmasına rağmen bir türlü Türkleri sevmemiş, hatta Türklerden hoşlanmadığını zaman zaman ifade etmiş bir tarihçi. Kendisini üne kavuşturan çalışması ise size tanıtmaya çalışacağım "Osmanlı tarih yazarları ve eserleri" adlı kitabı. Kitabın orjinal adı: "Die Geschichtsschreiber der osmanen und ihre werke." 1927'de basılan bu kitap ilk olarak, 1982'de Prof. Coşkun Üçok'un tercümesiyle Atatürk'ün doğumunun 100. yılına armağan olarak dönemin Kültür Bakanlığı danışmanlarından Yavuz Bülent Bakiler'in ön ayak olmasıyla bakanlık yayınları arasında yayımlandı.

Babinger'in bu kitabı bir başka Alman şarkiyatçısı Paul Wittek tarafından 1932'de eleştirilmiş ve kitabın hataları kısmen belirtilmiş, Babinger düzeltme ve ilâvelerle yeni baskısını vaat ettiği halde tenkitlerden çekindiği için bunu gerçekleştirememiştir. (Semavi Eyice *TDV İslâm Ans.)*

1982'de yapılan Türkce ilk baskısının tenkidi Kemal Beydilli tarafından yapılmış ve *M. Ü. Türklük Araştırmaları* dergisinin ilk sayısında yayınlanmışdır. Beydilli kitabın eksikliklerini ve hatalarını maddeler halinde örnekler vererek açıklamıştır.

Kitap Babinger'in önsözüyle başlıyor, Osmanlı tarihyazıcılığı hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra Osmanlı tarihçilerine geçiyor. Şimdiye kadar bilinen en eski Osmanlı tarihçisi Yahşi Fakih'le başlıyor, "Osmanlı müellifleri" yazarı Bursalı Mehmet Tahir Beyle sona eriyor. Bu bölümde 376 tarihciyi bize tanıtıyor. Müverrihlerin sıralanışında yaşadıkları yıllar göz önünde bulundurulmuş, Müverrihin adından sonra, varsa mahlâsı, eğer mahlâsıyla şöhret bulmuşsa adı, doğum yeri, yılı, biliniyorsa babasının adı, mesleği ve hayatı hakkında bilinen önemli bilgiler kısaca veriliyor. Müverrihin eserleri sıralandıktan sonra, tarih kitaplarına geçiyor. Yazma ise bulunduğu kütüphaneler, basma ise basım yeri ve yılı eğer bir başka dile tercüme edildiyse mütercimin adı, basım yeri ve yılı veriliyor. Her bölüm hazırlanırken yararlanılan kaynakların listesiyle sona eriyor.

Metin içinde geçen bazı eksiklikler ve yanlışlıklar kitabın sonuna konulan "doğrulama ve eklemeler" bölümüyle giderilmeye çalışılmış.

Kitabın en sonunda ise üç ayrı dizin var. Coşkun Üçok'un giriş yazısından dizinleri, Prof. Ahmet Mumcu ve Prof. İlber Ortaylı tarafından hazırlandığını öğreniyoruz. İlk olarak kitapta kronolojik verilen müverrih dizini ikinci olarak eser adı dizini ve son olarak özel yer ve ad dizini var.

Yazıldığı yıllarda tenkit edilen ve güvenli bulunmayan bu eseri hataları giderilmiş, eksiklikleri tamamlanmış bir şekilde hazırlamak tarihcilere düşünüyor. Yeni hazırlanacak bu eserde 1927 den günümüze kadar yetişen tarihcilerimiz ve eserlerini görmek en büyük dileğimiz. Bunca eleştiri almasına rağmen bugüne kadar daha iyisi yazılmayan bu eserin hata ve eksikliklerden arınmış yeni bir baskısını hâlâ bekliyoruz.

Bu kitabın Kültür Bakanlığı Dünya Edebiyatı dizisinden çıkmasını anlıyamadık.